

SALUSTIUS

DE BELLO

CATILINARIO

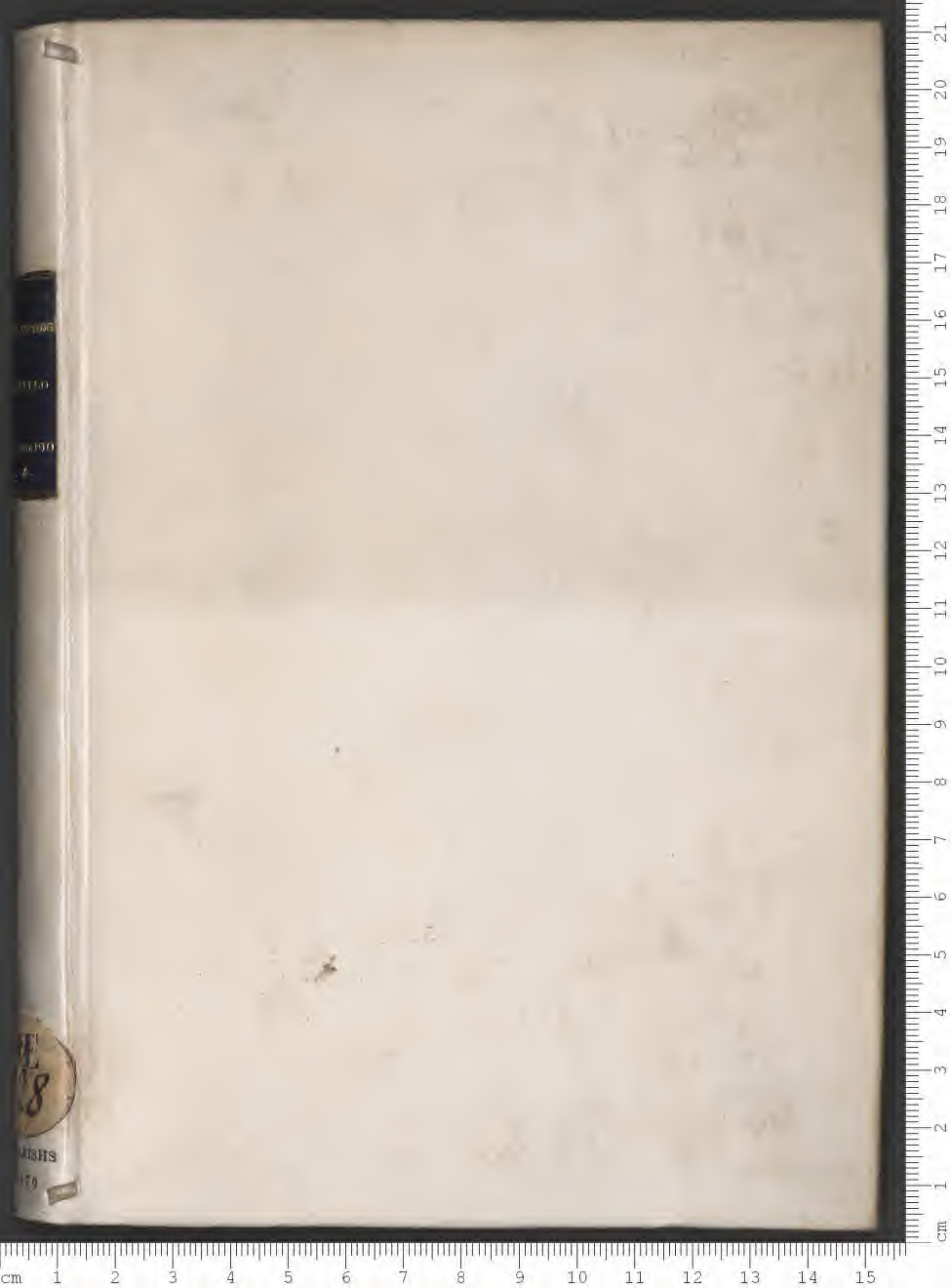
& c.

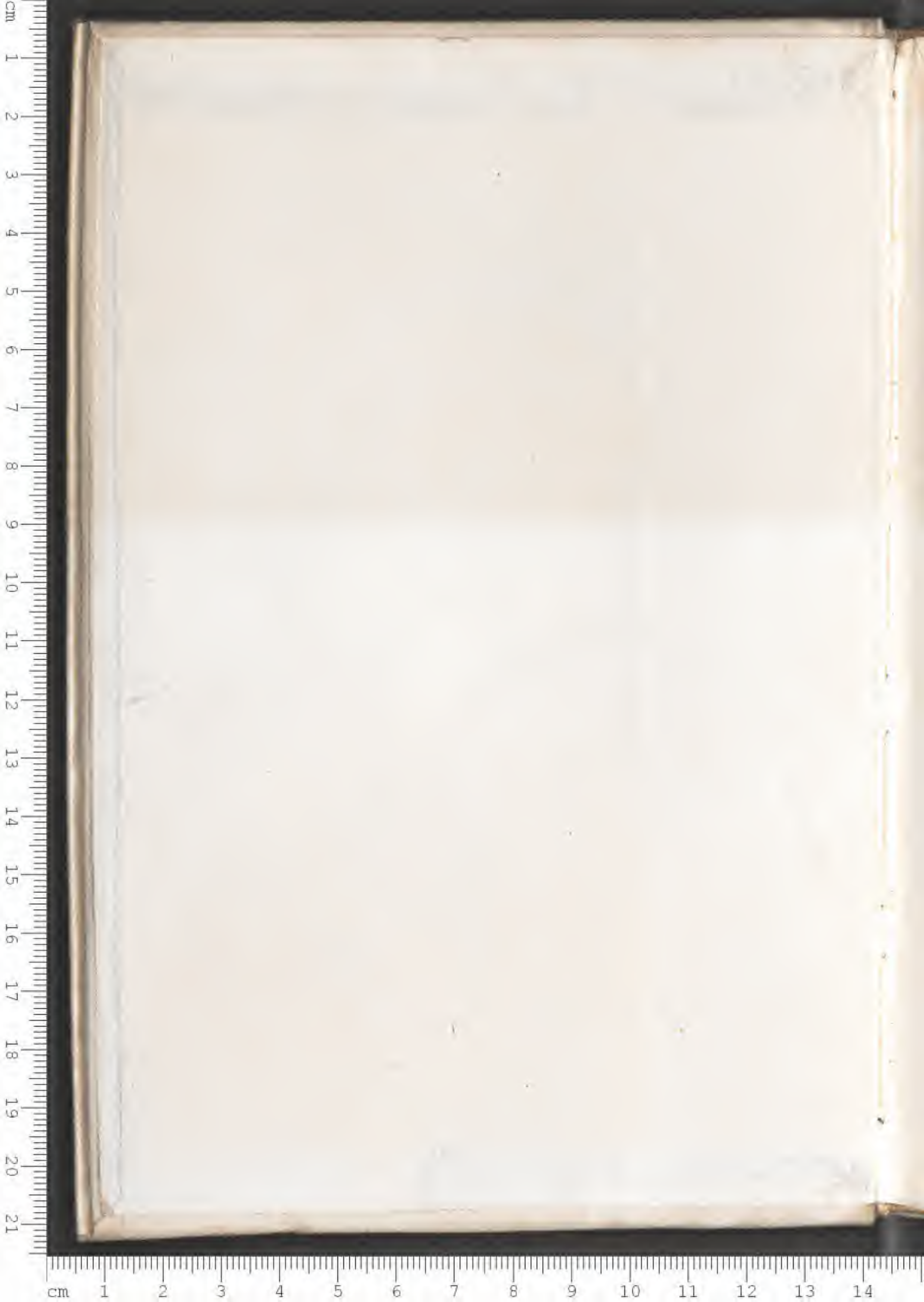
AY CE
378
320

PARIS 113

1479

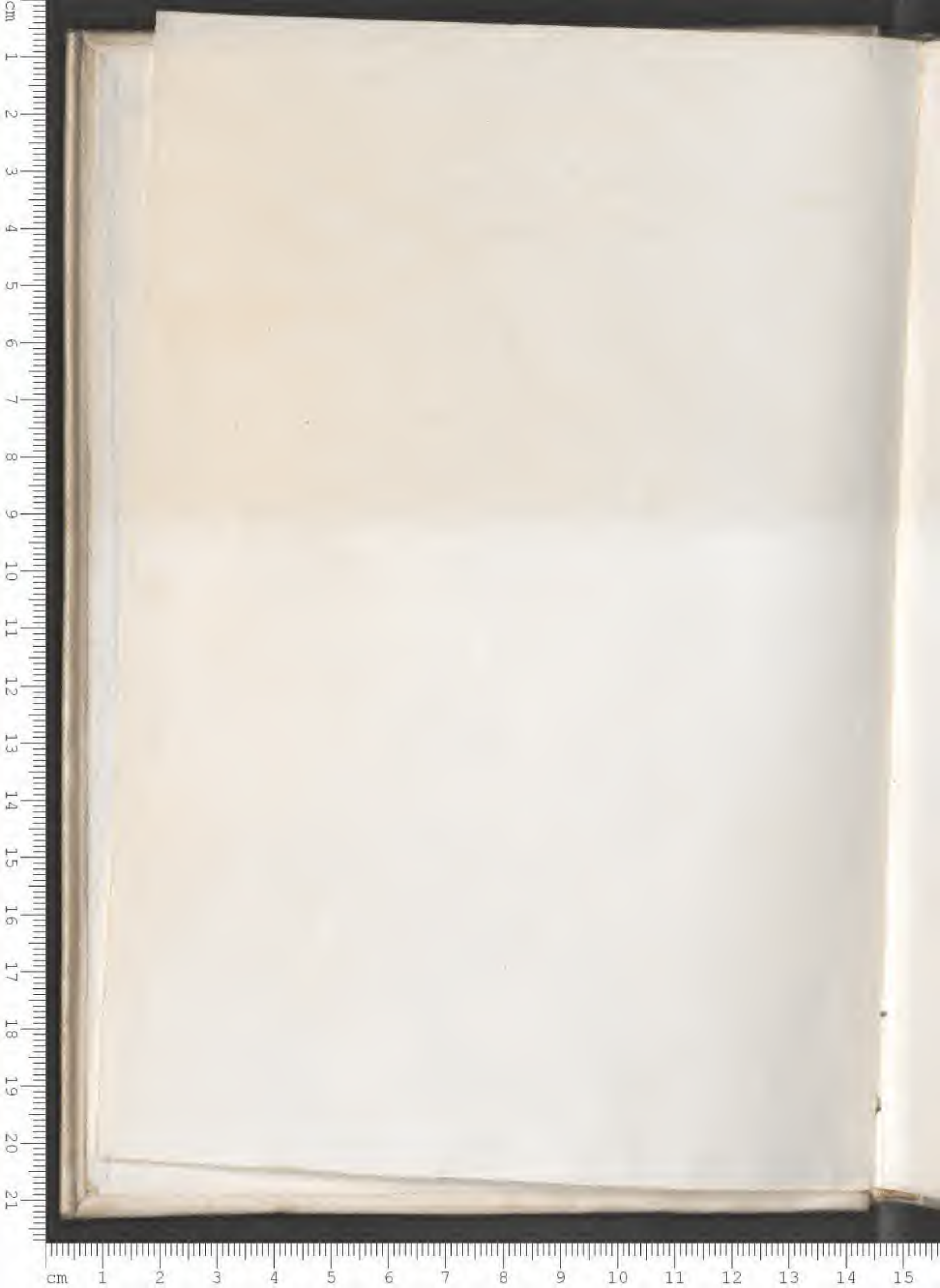

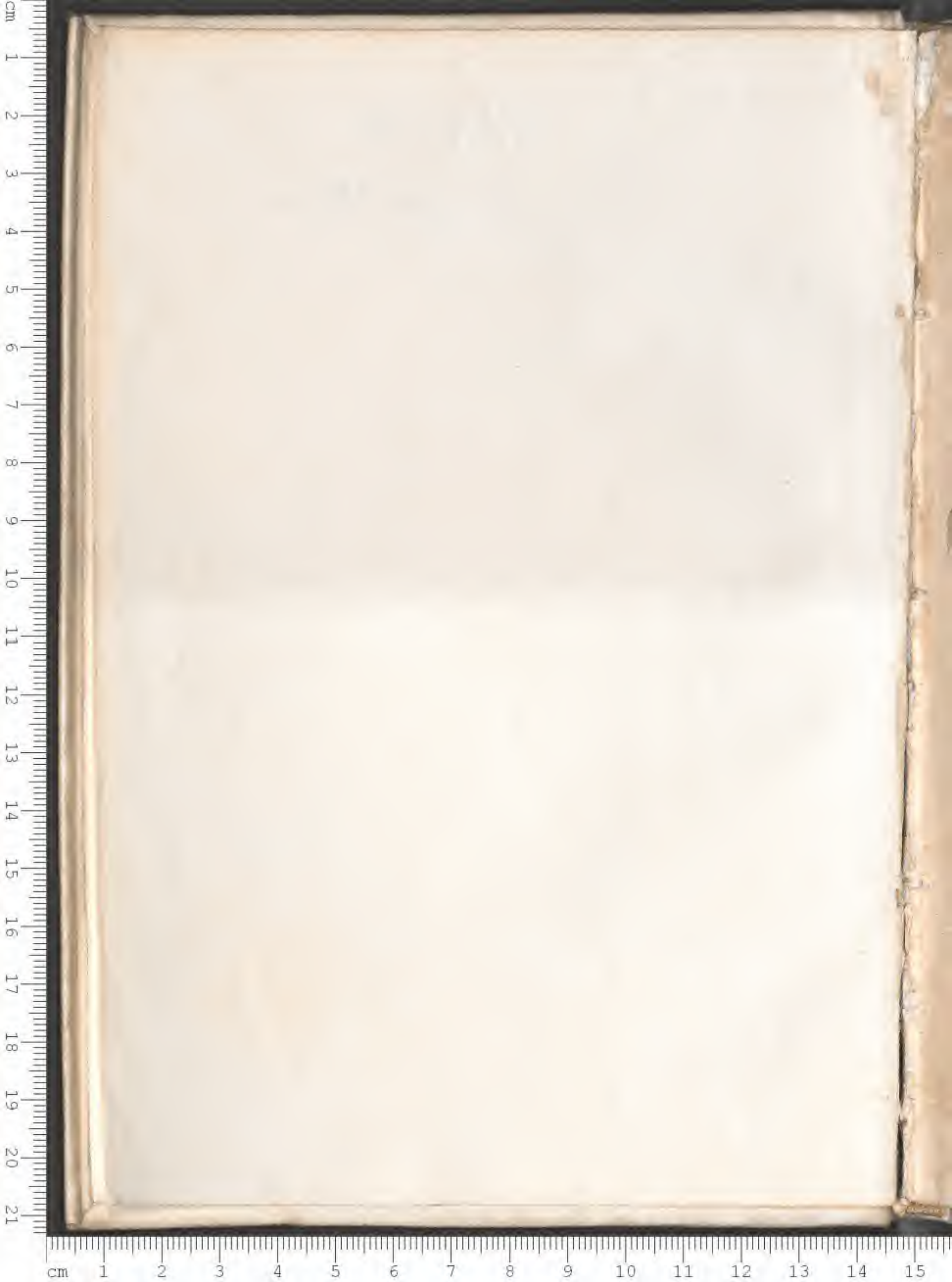

Qr XVe 328

(Damon 282.)

208
324.
C. CAII CRISPI Salustii / de
bello Catilinario liber incipit;

41. Ex libris H. G. Geneve f. p. 10. 11. 12.
OMNIS HOMINES qui se
student prestare ceteris animalibus / sū-
ma ope niti decet / ne vitam silētio trā-
ligāt / veluti pecora! que natura prona
atq; ventri obediētia finxit. S; nostra omnis vis i
animo / et corpore sita est. Animi imperio! corpo-
ris seruicio magis vtimur. Alterum nobis cū diis!
Alterū cū beluis cōmune est. Quo michi rectius
videtur! ingenii q̃ viriū opibus gloriam querere,
et (quoniā vita ipsa q̃ fruimur / breuis est) memo-
riā nostri q̃ maxie longā efficere. Nā diuiciarū / et
forme gloria fluxa / atq; fragilis est. virtus clara /
eternaq; habetur. Sed diu magnum inter mortales
certamē fuit! vi ne corporis / an virtute animi / res
militaris magis procederet. Nā priusq̃ īcipias / cō-
sulto. Et vbi consulueris mature / facto opus est.
Ita utrūq; per se indigens! alterū alterius auxilio
eget. Igitur initio reges (nam i terris nomē īperii
id primū fuit) diuersi / pars īgeniū! alii corpus ex-
ercebant. Etiam tū vita hoīnū sine cupiditate age-
batur. sua cuiq; latis placebāt. Postea vero q̃ i alia
cyrus! in grecia lacedemonii et athenienses cepere

2.1.

vrbes / atq; nationes subigere! libidinē dominandi /
causā belli habere, maximā gloriā ī maximo īperio
putare. Tum demū periculo atq; negotiis cōpertū
est! in bello plurimū īgeniū posse. Qz si regum atq;
īperatorū animi virtus / in pace ita vt in bello va-
leret! equabilius / atq; cōstātius sese res humane ha-
berēt, neq; aliud alio ferri! neq; mutari ac cōmisceri
omnia cerneret. Nam imperium facile his artibz
retinetur! quibus initio partum est. Verū vbi pro
labore desidia! pro cōtinētia / z equabilitate libido /
atq; superbia inuasere! fortuna simul cū moribus
īmutatur. Ita īperiū sēper ad optimū quēq; / a mi-
nus bono transfertur. Que omēs arāt! nauigāt! edi-
ficant! virtuti omīa parēt. Sed multi mortales de-
diti ventri / atq; somno / indocti / incultiq;! vitam si-
cuti peregrinātes trālegere. Quibus profecto con-
tra naturā / corpus voluptatī! aīma oneri fuit. Eo-
rū ego vitā / mortēq; iuxta estimo, quoniā de vtraq;
siletur. Verum enīvero is demū michi viuere / atq;
frui aīa videtur! qui aliquo negotio ītētus precla-
ri facinoris / aut artis bone / famam querit. Sed in
magna copia rerum / aliud alii natura iter ostendit.
Dulchrū est benefacere reipublice! etiam benedice-
re haud absurdū est. Vel pace! vel bello clarū fieri
licet. Et qui fecere! et qui facta aliorum scripsere!

multi laudantur. At michi quidem tametsi haud quāquam
par gloria sequatur scriptorē / z auctorē rerū / tamē
īprimis arduū videtur / res gestas scribere. primū
q̄ facta dictis exequāda sūt. dein / quia pleriq̄ / que
delicta reprehēderis / maliuolētia / et iuidia dicta pu
tant. Vbi de magna virtute / atq̄ gloria bonorū me
mores / que sibi quisq̄ facilia factu putat / equo aīo
accipit. supra ea / veluti ficta / pro fallis ducit. Sed
ego adoleſcētulus initio (sicuti pleriq̄) a studio ad rē
pub. latus sū. ibiq̄ michi multa aduersa fuere. Nā
pro pudore / pro abstinentia / pro virtute / audacia /
largitio / auaricia / vigebāt. Que tametsi animus as
p̄rnabatur īsolēs malarū artiū / tamē iter tanta vi
tia / ībecilla etas ambitione corrupta tenebatur. At
me / cū ab reliquis malis moribus dissētire / nichil
ominus honoris cupido / eadem que ceteros fama /
atq̄ iuidia vexabat. Egitur vbi aīmus ex multis mi
seriis / atq̄ periculis requieuit / et michi reliquā eta
tē a re p. procul habēdā decreui / nō fuit cōsiliū le
cordia / atq̄ delidia / bonū otīū cōterere. neq̄ agrū co
lēdo / aut venādo (seruilibus officiis itētū) etatē age
re. Sz a quo īcepto studio / ābitio mala detinuerat /
eodē regresso / statui res gestas populi romaī carpti
(vt queq̄ memoria digna videbantur) perscribere.
eo magis / q̄ michi ab spe metu / partibz reip. aīmo

liber erat. Igitur de Catiline cōiuracōe q̄uerissime
potero / paucis absoluā. Nā id facinus īprimis me-
morabile existimo / sceleris atq; periculi nouitate.
De cuius hoīs moribus / pauca prius explananda
sūt! / q̄ initiū narrādi faciā!

Huius Catilina nobili genere natus / fuit ma-
gna vi / et aīmi / et corporis / sed īgenio malo
prauoq;. Hūc ab adolescētia bella ītestina / cedes /
rapine / discordia ciuilis / grata fuere . ibiq; iuuetutē
suā exercuit. corpus paciēs iēdie / algoris / vigilie /
supra q̄ cuiq; credibile ē. Animus audax / subdolus
varius / cuiuslibet rei simulator / ac dissimulator. ali-
eni appetēs. sui profusus. ī cupiditatibus ardēs. Sa-
tis eloquētie / sapiētie parū fuit. vastus aīmus. īmo-
derata / īcredibilia / nimis alta sēper cupiebat. Hūc
post dominacōnē lucii sylle libido īualerat maxima
rei. p. capiūde. Neq; id quibus modis assequeretur
dū sibi regnū pararet! quicq; pēsi hēbat. Agitabatur
magis / magilq; īdies aīmus ferox īopia rei famili-
aris. z cōsciētia scelerū. Que vtraq; his artibus au-
xerat / quas supra memorauī. Preterea corrupti
mores ciuitatis īcitabāt . Quos pessīa / ac diuersa ī-
ter se mala luxuria / atq; auaricia / vexabāt. Res ip-
sa hortari videtur (quoniā de moribus ciuitatis tē-
pus admonuit) supra repetere / ac paucis instituta

maiorū domi / milicieq; / quo modo rē p. habuerit /
quātāq; reliquerit. vt paulatī imutata / ex pulcher-
rima pessima / ac flagitiosissima facta sit. dissidere;

Urbē romā (sicuti ego accepi) cōdidere atq; ha-
buere initio troiani: qui Enea duce profugi / se-
dib; incertis vagabatur. Cūq; his aborigenes: gen-
tium agreste sine legib; / sine imperio liberū: atq;
absolutū. Hi postq; i vna menia cōuenere: dispari
genere / dissili lingua: alius alio more viuētes / incre-
dibile memoratu ē: q̃ facile coaluerit. ita breui mlti-
tudo diuersa / atq; vaga / cōcordia ciuitas facta erat
Sed postquā res eorū ciuib; / morib; / agris aucta /
satis prospera satisq; pollēs videbatur (sicuti pleraq;
mortalium habetur) inuidia ex opulētia orta ē. Igitur
reges populiq; finitimi / bello tēptare. pauci ex ami-
cis auxilio eē. Nā ceteri metu perculsi / a periculis
aberrāt. at romani domi milicieq; itēti / festinare / pa-
rare. alius aliū hortari. hostib; cūiā ire. libertatē
patriā / parētēq; armis tegere. post ubi periclā vir-
tute propulerāt: sociis atq; amicis auxilia portabāt
Magisq; dādis / q̃ accipiēdis beneficiis amicitias pa-
rabāt. Imperiū legitimū / nomē imperii regiū habe-
bāt. delecti quib; corpus animis infirmū / ingenium sapiē-
tia validū erat rei p. cōsultabāt. hi vel etate / vel cu-
re similitudine patres appellabātur Post vbi regiū impe-
riū (q̃ initio cōseruāde libertatis: atq; agēde reipub

causa fuerat) i superbiā dominacōnēq; se cōuertit! i
mutato more / ānua īperia / binosq; īperatores libi
fecere. Eo mō mīme posse putabāt! per licēciā īsole
scere aīnū humanū. Sed ea tempestate / ceperat se
q; magis extollere. magisq; īgeniū i prōptu hrē
Nā regib; boni q; mali suspectōres sūt. sēper q; his
aliena virtus formidolosa ē. Sed ciuitas īcredibile
memoratu ē! (adepta libertatē) quātū breui creue-
rit. T āta cupido glorie īcellerat. Iāprimū iuuetus
simul ac belū paties erat! in castris per laboris vlū
militiā discebat. magisq; i decoris armis / et milita-
rib; equis! q; i scortis / atq; cōiuiis. libidinē hēbat
Igitur talib; viris nō labor īsolit; / nō locus vllus
asper! aut arduus erat. nō armat; hostis formidolo-
sus. virtus domuerat oīa. Sed glorie maximū īter
eos certamē fuit. Sic quisq; hostē ferire / murū ascē-
dere / cōspici dū tale facin; faceret! properabat. Eas
diuicias / eā bonā famā / magnāq; nobilitatē puta-
bāt. laudis auidi / pecunie liberales crāt. gloriā īgē-
tē / diuitiasq; honestas volebāt. Memorare possem!
quib; i locis maximas hostiū copias popul; roma-
nus parua manu fuderit! quas vrbes natura muni-
tas pugnādo ceperit! ni ea res lōgi; nos ab incepto
traheret Sz profecto fortuna i oī re dnatur. ea res
cūctas ex libidine magis q; ex vero celebrat. obscu-
ratq;. Atheniensīū res geste (sicut ego estimo) satis

ample / magnificeq; fuere, verū aliquāto minores ta
mē q̃ fama ferūtur, sed qz prouenire ibi scriptorū
magna īgenia ! per terrarū orbē atheniēsiū facta /
pro maximis celebrātur. Itaq; eorū / qui ea fecere !
virtū tāta habetur ! q̃tū ea verbis potuere extollere
preclara īgeia. Atq; romano pplō nūq; ea copia fu
it, ideo / qz prudētissimus quisq; maxie negotioso e
rat, īgeiū nemo lie corpore exercebat Optimō q̃sq;
facere / q̃ dicere / sua ab aliis benefacta laudari / q̃ ip
se aliorū narrare malebat. Egitur domi / milicieq;
boni mores colebātur. Cōcordia maxia / mīma aua
ricia erat, Ius bonūq; apud eos nō legibz magis ! q̃
natura valebat ! iurgia / discordias / similitates ! cū ho
stibz exercebāt. Ciuēs cū ciuibz de virtute certabāt
In suppliciis deorū magnifici, domi parci, ī aīcos fi
deles erāt. Duabus his artibz / audacia ī bello / vbi
pax euenerat ! equitate seq; rēq; pub. curabāt Qua
rū rerū ego maxia documēta hec hēo ! q̃ bello sepi
us vīdicatū ē ī eos q̃ cōtra īperiū ī hostē pugnauerāt
quiq; tardius reuocati bello excesserāt ! q̃ qui signa
reliquere / aut pulsi a loco cedere ausi erāt. In pace
vero beneficis magis ! q̃ metu agitabāt īperiū, z ac
cepta iniuria ! ignoscere / q̃ persequi malebāt.

Sed vbi labore / atq; iusticia res p. creuit ! reges
magni bello domiti ! nacōes fere z ppli īgēte
vi subacti ! carthago emula īperii romani / ab stirpe

iteriit. vbi cuncta maria / terreque patebant. leuire for-
tuna ac miscere oia cepit. qui labores / pericula / du-
bias / atque asperas res facile tolerauerat. his otium / di-
uitieque optade aliis oneri / miserieque fuere. Igitur
primo pecunie deinde imperii cupido creuit. ea que si ma-
teries oium malorum fuere. Namque auaricia / fide prohi-
tate / ceterasque artes bonas subuertit Pro his super-
bia / crudelitatem / deos negligere / oia venalia habere e-
docuit. Et ambitio multos mortales falsos fieri sube-
git. aliud clausum in pectore / aliud in lingua proptum ha-
bere. amicicias inimiciasque non ex re / sed ex communi esti-
mare. magisque vultum quam ingenium bonum habere. hec paula-
tim crescere. interdum vindicari. postubi contagio que si pesti-
lencia inualit / ciuitas est immutata. imperium ex iustissimo atque
optimo / crudele intolerandumque est factum. sed primo magis
ambitio quam auaricia / animos hominum exercebat Quod tamen
vitiu virtuti propius erat. Nam gloriam / honorem / imperium
bono et ignauo eque sibi exoptant. sed ille vera via ni-
titur. huic (quod bone artes desunt) dolis atque fallaciis
contendit. Auaricia pecunie studium habet / quod nemo sapi-
ens concupiuit. Ea quasi venenis malis imbuta corpus
animuque virile effeminat. Semper infesta / inlatibilis est. Ne-
que copia / neque iopia minuitur. Sed postquam lucius sylla
(armis recepta re. p) bonis initiis malos eventus ha-
buit / rapere omnes. trahere domum. alius agros cupere
neque modum / neque modestiam / victores habere. Feda / cru-

deliaq; / i ciues faciora facere. huc accedebat / q̃ Lucius
us sylla exercitū quē i alia ductauerat : quo sibi fidū
fecerat : cōtra morē maiorū luxuriose / nīlq; liberali-
ter habuerat. loca alie amēa / voluptuaria facile i otio
feroces militū aīmos molliuerāt. Ibi primū ilueuit
exercitus ppli ro. amare / portare / ligna / tabulas pic-
tas / vasa celata mirari. ea priuatī / et publice rapere.
delubra spoliare. sacra / prophanaq; oīa polluere. Igi-
tur hī milites / postq̃ victoriā adepti sūt / nichil reliq;
victis fecere. Quippe secūde res sapiētū aīmos fati-
gāt. ne illi corruptis moribus obtēperarēt victorie.
Postq̃ diuitie hōri eē cepere / et eas gloria / īperiū / et
potētia sequebatur / ebescere virtus cepit. Paupertas
probrio hēri. īnocētia pro malīuolētia duci cepit. Igi-
tur ex diuitiis / iuuetutē luxuria / atq; auaricia cū su-
perbia iualere. rapere. cōsumere. sua peruipēdere. ali-
ena cupere. pudorē / pudiciciā diuīa / atq; huāna pro-
miscua. nīhīl pēli / neq; moderati hēre. Operepreciū
ē / cū domos atq; villas cognoueris i vrbiū modū ex-
dificatis / visere tēpla deorū / que nostri maiores viri
religiosissimi mortales fecere. verū illi delubra deorū
pietate / domos suas glā decorabāt. neq; victisquicq;
preter īiurie licēciā erīpiebāt. at hī cōtra ignauissī hōi-
nes / per sūmū scelus oīa ea lotiis adimere que fortissī
viri victores reliquerūt. proīde quasi īiuriā facere / id
demū eēt īperio vti. Nā quid ea meorē / que nisi his /

qui videre nemini credibilia sunt. Ad priuatis & pluribus
subuersos mores / maria constructa esse / quibus mihi vide-
tur ludibrio fuisse. dicie quippe quas honeste habere lice-
bat / abuti per turpitudinem properabant. Sed libido stu-
pri / ganeae / ceterique cultus non minor incellerat. viros mu-
liebria pati. mulieres pudicitiam in propatulo habere. vel-
let causa / terra / marique omnia exquirere. dormire priu-
cupido solum esset. Non fame / non siti neque frigore / neque lassitu-
dinem operiri / sed omnia luxu antecapere. hec iuuentutem ubi
familiares opes defecerant / ad faciora incederant. Mimus in-
butus malis artibus haud facile libidibus carebat. eo pro-
fusius / omnibus modis questui / atque sumptui deditus erat /

In tanta / tamque corrupta ciuitate / catilia (id quod fac-
tu facillimum erat) omnium flagitiosissimorum circum se / tamque
stipatorum catervas habebat. nam quicumque impudicus / adulter
ganeo / alea / manu / ventre / penes bonam patriam lacerauerat
quodque alienum esset grade conflauerat / quo flagitium aut facinus
redimeret. preterea omnes undique parricide / sacrilegi / conui-
cti iudiciis / aut profectis iudicium timentes. Ad hoc
quos manus / atque lingua periurio / aut sanguine ciuili ale-
bat / postremo omnes quos flagitium egestas conscius animus
exagitabat / hi catiliae proximi familiaresque erant. quod si quis
etiam a culpa vacuus in amicitiam eius incidere / quotidiano
usu atque illecebris facile par sitis ceteris efficiebatur
Sed maxime adolescentium familiaritates appetebat. eorum autem
molles et etate fragiles / et fluxi / dolis haud difficul-

ter capiebā? Nā vt cuiq; studiū ex etate flagrabat
aliis scorta prebere. aliis canes atq; equos mercari.
postremo neq; sūptui neq; modestie sue parcere! dū
illos obnoxios / fidosq; sibi faceret. scio fuisse nōnul
los! q; ita existiarēt! iuuetutem que domū catilie fre
quētabat! parū honeste pudiciciā habuisse. s; ex aliis
reb; magis quā cuiq; id cōpertū foret! hec fama vo
lūbat. Iā pridē adolescēs catilia mīta nefāda stupra
fecerat cū virgīe nobili / cū sacerdote veste. alia hō
sceōi oītra ius falsq; poltrēo captō aōre aurelie orestil
le! cuiq; (preter formā) nihil ūq; bono laudauit! q; ea
nubere illi dubitabat timēs priuignū adultū etate
p certo credi! necato filio vacuā domū / scelestis nu
ptiis fecisse. que quidē res īprimis mihi videt cā fu
ille faciōris maturādi. Nāq; aimus īpurō dis / hoīb;
q; ifestus! neq; vigiliis / neq; eq; tibi sedari poterat. ita
cōsciētia mētē excitā vastabat igit; color ei exāguil
fedi oculi cito mō! mō tai dō icellō. prorō ī facie vū
tuq; vecordia ierat. sed iuuetutē q; (vt supra dixi)
illexerat! multis modis mala faciōra edocebat. ex il
lis testes / signatoresq; fallos cōmodare. fidē / fortu
nas / pericula vilia hrē. pō vbi eorū famā / atq; pu
dorē attriuerat! maiora alia īperabat! Si cā peccādi
presēs mīus suppetebat! nichiloīd ilōtes sicuti fōtes
circūueīre. iugulare s; ne per otīū manus z anīus
torpesceret gratuito potius malo atq; crudelis erat
his aīcis / locisq; cōsiliis catilia / simul q; es alienā

per oēs terras īgēs erat! et q̄ pleriq; milites syllani
largius suo vli! rapiarū z victorie veteris meōres
ciuile bellū exoptabāt. opprimēde rei p. cōsiliū ce-
pit. ī italia nullus exercitus erat. qz gueius pōpe-
ius ī extremis terris bellū gerebat. ipī cōsulatū pe-
tēdi magna spes erat. senatus nihil sane itētus. tute
trāsq̄ illeq; res oēs erāt. sz ea prorsus oportūa catilie
erāt. Igit̄ circiter calēdas iunias lucio cesare / et ga-
io figulo cōsulibz / priō sigl'os appellare. alios hor-
tari. alios tēptare. opes suas iparatā rēp. magna pre-
mia cōiuracōis docere. vbi satis explorata sūt! que
voluit ī vnū oēs cōuocat / quibus maxima necessitu-
do / et plurimū audacie ierat. Eo cōuenere senatoriū
ordis publius lētulus sura / publius aultroniū / lu-
cius callius / lōgius / Caius cethegus / publius serui-
us sylle seruii filius L. nargūtenus / quītus ānius
marcus porcius lecca / lucius bestia / quītus curius
Preterea ex equestri ordine / Mar. fuluius nobiliz-
or / lucius scatilius / publius gabinus capito / gaius
cornelius. Ad hoc / mlti ex coloniis z muicipiis do-
mi nobiles. Erāt preterea cōplures paulo occultis-
us / cōsiliū huiuscemōi participes nobiles! quos ma-
gis dnacōis spes hortabaz! q̄ iopia aut alia ncitudo
Ceterū iuuētus pleraq; sz maxime nobiliū / catilie
īceptis fauebat. qbz ī otio vel magifice / vel molli-
ter viuere copia erat. incerta procertis! bellū q̄ pacē

malebāt. fuere itē ea tēpestatē! q̄ crederēt marcū luc-
cinū crassū / nō ignarū eius cōsiliū fuisse. qz C. po-
peiō .i. iulio ipī magnū exercitū ductabat. cuiusuis
opes voluisse cōtra illiō potētā crescere. sil' cōsiliū si
cōiuratio valuisset: facile apud illos prīcipē se fore.
Iz ātea itē cōiurauere pauci cōtra rē p. i. quibz Catī-
lina fuit. de qua (q̄uerissime potero) dicam;

Pucio tullo / et marco lepidō cōsulibus / P
aulstronius / et P. sylla / designati cōsules. le-
gibz ābitō iūterrogati: penas dederāt. post paulo / ca-
tilia pecūiarū repetūdārū reus prohibitō erat cōsula-
tū petere. q̄ iūtra legitīos dies profiteri nequiuert.
Erat eodē tpē gneiō piso adolescēs nobilis / sūme au-
dacie / egel / facciolus / quē ad perturbādā rēp. iopia
atqz mali mores stimulabāt. Cū hoc catilia z aulstro-
niō circiter nonas decēbris (cōsilio cōicato) parabāt i
capitolio klāl ianuarii luciū coctā / z luciū torq̄tum
cōsules iūterficere. ipī falcibz correptis pisonē cū exer-
citu ad obtinēdas duas hispanias mittere. Ea re co-
gnita: rurso i nonas februarii cōsiliū cedīs frāstulerāt
Iā tū nō cōsulibz mō: Iz plerisqz senatoribz perniciē
machīabātur. q̄ catilia ni maturassz pro curia signū
lotiū dare: eo die post cōditā urbē romā pessīm faci-
nō patratū foret. Qz nōdū frequētes armati ouene-
rāt ea res cōsiliū diremīt. postea piso i citeriorē hyspa-
niā questor pro pretore missus ē. ānuēte crasso q̄ cū

ifestū iūncū Gneio pōpeio cognouerat. Neq; tamē
seātus prouiciā iuit^o dederat. Quippe fedū hoīez a
romano pplō procul eē volebat. simulq; boni cō-
plures prelidū ī eo putabāt. Etiā tū potētia pōpei
formidolosa erat. sed is pīlo ī prouiciā ab equitibus
hyspanis (quos ī exercitu ductabat) iter faciēs occis^o
ē. Sūt q̄ ita dicūt! īperia ei^o iūsta / superba / crude-
lia / barbaros nequiuisse pati. Alii autē equites illos
gneii pōpeiī / veteres / fidolq; cliētes / volūtate ei^o pī-
lonē aggressos. Nūq; hyspanos preterea tale faciū
fecisse / s; īperia leua mīta ātea perpessos. nos eā rē
ī medio relique^o. de superiori cōiuracōe latis dictū

Quātilia vbi eos / quos paulo āte meōra^o (est;
ui / cueisse videt. tāetli cū ligulis multa sepe e-
gerat / tamē ī rē fore credēs / vniuersos appellare /
atq; cohortari / ī abditā partē ediū secessit. atq; ibi oī-
bz arbitris procul amotis / orōz hui^ocemodi habuit

Non I virtus / fidelq; vstra spectata mihi forēt!
ne quicq; oportūa res cecidisset. spes magna
dnātōis ī maibus frustra fuisset. neq; ego per igna-
uiā / at vana īgeria / īcerta pro certis captarē. Sed
qz multis / et magnis tēpeltatibz vōs cognoui for-
tes / fidelq; mihi / eo animus ausus est / maxīm / atq;
pulcherrimū facinus incipere. Simul quia vobis
eadem que michi bona malaq; esse intellexi. Nam
idem velle / atq; idē nolle / ea demū firma amicitia

ē. Sed ego que mēte agitauī! oēs iā ātea diuersi audi-
itis. Ceterū michi idies magis / magisq; a īmō accē-
ditur! cū cōlīdēro que cōdco vite futura sit! nīlī nōl
metiplos vēdicemō ī libertatē. Nā postq; res p. in
paucorū potētū ius / atq; dicōnē cōcessit: sēper illis
reges tetrarche / vectigales eē / ppli / nacōes / stipen-
dia pēdere. Ceteri oēs / strēnui / boni / nobiles / atq; i-
gnobiles / vulgus sumus / sīe grā sīe auctoritate. hī
obnoxii / quib; si res p. valeret! formidīnī essemus.
Itaq; oīs gratia potētia / honos / diuitie / apud illos
lūt! aut vbi illi volūt. nobis reliquere pericula / re-
p illas / iudicia / egestatē. Que quousq; tādē patiēmī
o fortissimi viri! nōne emori per virtutē prestat! q;
vitā mīlērā / atq; īhonestā (vbi aliene superbie ludi-
brio fueritis) per dedec; amittere! verūeūero proh
deū atq; hoīm fidē / victoria ī manu vobis ē. vīget e-
tas. aīmus valet cōtra! illis ānis / atq; dīciis oīa cōse-
nuerūt. tantūmodo incepto opus ē. cetera / res ip-
sa expediet. Etenī quis mortaliū cui virile īgeniū ē
tolerare potest! illis diuitias superare / quas profū-
dūt in extruendo mari / et montibus coequandis!
nobis rē familiarē etiā ad necessaria deesse! illas bi-
nas / aut āplius domos cōtinuare! nobis larē fami-
liarē nūq; vllū esse! Cum tabulas / signa / thoreu-
mata / emūt! noua dirimūt. alia edificāt. postremo
oīb; modis pecunia trahūt. vexāt. tamē sūma libi

dine diuitias suas vicerere nequeunt. At nobis est domi
iopia. foris est alienum. mala res. spes multo asperior.
Deinde quid reliqui habemus preter miseram aiam?
Quam igitur expergiscimus? En illa (quam sepe optastis)
libertas. preterea diuitie / decus / gloria / in oculis sita
sunt. Fortuna omnia ea / victoribus premia possit. Res /
tempus / periculum / egestas / belli spolia magnifica / ma-
gis quam oratio mea vos hortetur. Vel imperatore / vel mi-
lite me utimini. Neque animus / neque corpus vobis aberit
Nec ipsa (ut spero) vobiscum una consul agam / nisi forte
me animus fallit. Et vos seruire magis / quam imperare
parati estis?

Postquam accepere ea homines / quibus mala abunde
omnia erant / sed neque res / neque spes bona vlla / tam-
etsi illis quietam repositum. mouere / magna merces vide-
batur / tamen postulauere plerisque / ut proponeret /
que conditio belli foret. que premia armis peterent.
quid ubique opis / aut spei haberent Tum catilina nouas
tabulas polliceri / proscriptorum locupletum / magistrat-
us / sacerdotia / rapinas / alia omnia / que bellum / atque liberi-
do victoribus fert. Preterea esse in hispania citeriore
pisonem. In mauritania cum exercitu p. sicium miceri-
num consilium sui participes. Ad hoc petere consulatum
Gaium antonium / quem sibi collegam fore speraret.
hominum et familiarum / et omnibus necessitudinibus circum-
uentum / cum eo consule / se initium belli agendum facturum. Ad

hoc / maledictis oēs bonos increpabāt suorū vniūquē
q̃ nominās / laudare. admonebat aliū egestatis. aliū
cupiditatis sue. cōplures periculis / aut ignominie.
multos victorie syllane / quibus ea prede fuerat. ;
Postq̃ oīm aīmos alacres videt / cohortatus vt peti-
tionē suā cure haberēt / cōuētū dimisit. Fuere ēa tē-
pestate qui catilinā orōne habita dicerēt / cū ad ius-
iurādum populares cōscios sceleris sui adiceret / hu-
mani corporis sāguinē vino permixtū ī pateris cir-
cūtulisse. Inde cū post execracōnē / ōnes degustauil-
sēt (sicuti ī solēnibus sacris fieri cōsuevit) aperuisse
cōsiliū suū / atq; eo dictā rē fecisse / quo iter se magis
fidi forēt aliū aliū / tāti facinoris cōscii. Nōnulli fic-
ta et hec / et multa preterea existimabāt ab his / qui
ciceronis iūdiā (que postea orta ē) leniri posse cre-
debat / atrocitate sceleris eorū / qui penas dederant.
nobis ea res pro magnitudine / perparū cōperta ē.
Iz ī ea cōiuracōe quītus curius fuit / natus haud ob-
scuro loco. flagitiis atq; facioribz coopertus. quē cē-
lores senatu / probri gratia āmouerāt. huic homini
nō minor vanitas ierat / q̃ audacia. Neq; reticere /
que audierat. neq; sua ipse scelera occūtare / prorsus
neq; dicere neq; facere quicq̃ pēli hēbat. Erat ei cum
fulvia muliere nobili / stupri vetus cōsuetudo. cui
cū minus. gratus esset / qz iopia minus largiri po-

terat! repēte gloriās māria / mōtesq; polliceri cepit.
et minari interdū ferro! nisi sibi obnoxia foret. po-
stremo ferocius agitare! q̃ solitus erat. At fulua ī-
solētie viri causa cognita / tale periculū reip. haud
occultū habuit! s; sublato auctore de cōiuraciōe Ca-
tiline que et quomō audierat cōpluribus narrauit.
Ea res īprimis studia hoīnū icēdit! ad cōsulatū mā-
dādū marco tullio ciceroni. Nāq; ātea pleraq; nobi-
litas īuidia estuabat. et quasi pollui cōsulatū crede-
bat! si eū (q̃uis egregi⁹) homo nouus adept⁹ foret
S; vbi periculū aduenit! īuidia / atq; superbia post
fuere. Igitur comiciis habitis! cōsules declarātur
M Tullius z C Antonius Quod factū primo po-
pulares cōiuracōis cōlcios cōcusserat. neq; tamē Ca-
tiline furor minuebatur. sed īdies plura agitare. ar-
ma per italiā locis oportunis parare. pecuniā / sua
aut amicorū fide sūptā / mutuā / fefulas ad mauiū
quēdā portare q̃ postea prīceps fuit belli faciundi.
Ea tempestate plurimos cuiusq; generis hoīnes a-
sciuisse sibi dicitur. mulieres eciā aliquot! que pri-
mo īgētes sūpt⁹ / stupro corporis tolerauerāt. post
vbi etas tātūmō questui / neq; luxurie modū fece-
rat! es alienū grāde cōflauerant! per eas se Catilina
credebat posse seruitia vrbana sollicitare! vrbem ī-
cēdere! viros earū / vel sibi adiūgere! vel īterficere

Sed in hiis sempronia erat! que multa sepe vi-
rilis audacie facinora comiserat. hec genere / atq; for-
ma / preterea viro atq; liberis satis fortunata fuit.
litteris grecis / atq; latinis docta. psallere / et saltare
elegantius / q̃ necesse est probe / sciebat multa alia /
que instrumēta luxurie lūt. Sed ei cariora semper
omnia! q̃ decus atq; pudicitia fuere. pecunie ā fame
minus parceret! haud facile discerneres. libidine sic
accensa! vt sepius peteret viros / q̃ peteretur. Sed
ea sepe antehac / fidē prodiderat. creditū abiuraue-
rat. cedis conscia fuerat. luxuria / atq; iopia preceps
abierat. verum īgeniū eius haud absurdū fuit posse
versus facere. iocū mouere. sermone vti / vel mode-
sto / vel molli / vel procaci / prorsus multe facetie /
multusq; lepos inerāt. His rebus comparatis Cati-
lina nichilominus ī proximū ānū cōsulatū petebat
sperās (si designatus foret) facile se ex volūtate An-
tonio vsurū. Neq; iterea quiet⁹ erat. sed oībus mo-
dis īlidias parabat Ciceroni. neq; illi tamē ad cauē-
dū dolus / aut astutie deerant. Nāq; a prīcipio cōsu-
latus sui / multa pollicēdo / per fuluiā effecerat! vt
Q. Curius (de quo paulo āte cōmeōraui) cōsilia ca-
tilie sibi proderet. Ad hoc collegā suū ātoniū / pacti-
one prouīcie propulerat! ne cōtra rēp. dissēteret. cir-
cū se presidia amicorū atq; cliētū / occulte habebat;

Postquā dies comitiorū venit / z Catiline neq;
petitiones / neq; insidie (quas cōsulibus fece-
rat) prospere cellere / bellū facere cōstituit. et extre-
ma omīa experiri. quoniā que occulte tēptauerat /
aspera / fedaq; euenerant. Igitur Caium mauliū fe-
sulas / atq; in eam partem etrurie septimū quēdam
camertē / in agrū picenū Caiū iuliū in apuliā militē
Preterea aliū alio / quem ubiq; oportunū sibi fore
credebat. Interea rome multa simul moliri. cōsuli
insidias tendere. parare incendia. oportuna loca ar-
matis hominibus obsidere. ipse cū telo esse. Item
alios iubere / hortari / uti lēper itenti / paratq; esset
dies / noctesq; vigilare / festinare / neq; labore fati-
gari. Postremo ubi multa agitantī nihil procedit /
rursus in tempesta nocte cōiurationis prīcipes cō-
uocat per marcū porciū leccā. Ibiq; multa de igna-
uia eorū questus. docet se maulium misisse ad eam
multitudinē / quā capiēda ad arma parauerat Item
alios in alia loca oportuna. qui initiū belli facerēt.
seq; ad exercitū proficisci cupere / si prius Ciceronē
oppressisset. Eum suis cōsiliis multū officere. Igi-
tur perterritis / atq; dubitātibus ceteris Caius corne-
lius / eques romanus / operā suā pollicitus / et cū eo
Lucius vargūteus senator cōstituere / ea nocte pau-
lo post / cū armatis hoībus (sicuti salutatū) introire

ad Ciceronē. ac de improviso domui sue īparatū cō
fodere! Curius vbi ītellexit q̄tum periculū cōsuli ī
pendebat! propere per fulviā ciceroni dolū qui pa
rabatur enūtiat. Ita illi ianua prohibiti! tantū faci
nus frustra susceperant. Interea mauius īetruria
plebē sollicitare egestate / simul ac dolore īiurie / no
uarū rerū cupidā! q̄ sylle dominatione agros / bo
naq̄ oīa amiserat. Preterea latrones cuiusq̄ gene
ris quorū ī ea regione magna copia erat! nōnullos
ex syllanis colonis / quibus libido / atq̄ luxuria ex
magnis rapinis nichil reliqui fecerāt. Ea cū Cice
roni nūciarentur! ancipiti malo permotus! q̄ neq̄
urbē ab īlidiis / priuato cōsilio lōgius tueri poterat
neq̄ exercitus mauii q̄tus / aut quo cōsilio foret sa
tis compertū habebat! rē ad senatū refert! iā antea
rumoribus vulgi exagitātā. Itaq̄ quod plerūq̄ in
atroci negotio fieri solet! seātus decreuit! vt darēt o
perā cōsules! ne qd̄ res p. detrimēti caperet. Ea po
testas per senatū more romano / mīgrātui maxima
permittitur exercitū parare. bellū gerere. coercere
oībus modis socios / atq̄ ciues. domi / militieq̄ īpe
riū / atq̄ iudiciū sūmū habere. Aliter sine iussu po
puli / nulli earum rerū cōsuli ius est. Post paucos
dies Lucius seruus senator / ī senatu litteras reci
tauit quas fefulus oblatas sibi dicebat. ī q̄bus scrip
b. i.

tum erat / gaium mauliū arma cepisse / cum magna
multitudine / ante diem sextū calendarū nouēbriū.
limul (id quod in tali re solet) alii portēta / alii pro-
digia / alii conuentus fieri nūtiabāt / arma parari ca-
pue. atq; in apulia seruile bellū moueri. Igitur se-
natus decreto / quītus marcius rex / felulas / quītus
metellus creticus ī apuliā circūq; ea loca / missi sūt
Nā vtriq; imperatores ad vrbem erāt impediti / ne
triūpharēt / calūnia paucorū quibz omnia honesta /
atq; ihonesta vēdere mol est. Sed pretores Quītus
pōpeius rufus capuā / quītus metell^o celer ī agrū
picenum. hīq; permissum est / vti pro tempore. atq;
periculo exercitū compararent. Ad hoc / si quis in-
dicasset de cōiuratione / que contra rē p. facta erat /
premia decreuere. primū seruo libertatē / et sexter-
tia centum .libero impunitatē eius rei / et sextertio-
rū ter ducenta milia. Itemq; decreuere / vti gladias
torie familie capuā / et cetera municipia distribue-
rētur. pro cuiusq; opibz / rome per totam vrbem vi-
gilie haberentur. hīq; minores mgrātus preessent
Quibz rebus permota ciuitas / atq; immutata vr-
bis facies erat. Ex summa letitia / atq; lasciuia que
diuturna quies peperat repēte omīs tristitia inua-
sit. festinare. trepidare. neq; loco / neq; hoīni cuiq;
latis credere. neq; bellum gerere. neq; pacē habere.

lucio quilibet metu periculum metiri. Adhuc mulieres
quibus rei publicae magnitudine / belli timor insolitus incel-
lerat afflictae sese. manus supplices ad celum tendere.
misereri paruos liberos. rogare. omnia parere. lu-
perbia atque delitiis omissis sibi / patrieque diffidere;

AT Catiline crudelis animus eadem illa mo-
uebat; tametsi praesidia parabantur. et ipse le-
ge plantia iter rogatus erat ab lucio paulo. postre-
mo dissimulandi causa / aut sui expurgandi / sicuti
iurgio lacessitus foret; in senatum venit. Tum Mar-
cus tullius consul / siue praesentiam eius timens / siue
ira commotus; orationem luculentam habuit / atque utilem
rei publicae quam postea scriptam edidit. Sed ubi ille as-
sedit Catilina (ut erat paratus ad dissimulanda omnia)
demisso vultu / voce supplicis / postulare a patribus
cepit; ne quid de se temere crederetur. Ea familia or-
tum / ita se ab adolescentia vitam instituisse; ut omnia
bona in spe haberet. ne estimarent sibi patricio ho-
mini. cuius ipsius / atque maiorum plurima beneficia /
in plebem romanam essent; perdita republica opus esse;
cum eam seruaret Marcus tullius inquilinus civis
urbis rome. Adhuc maledicta alia cum adderet; stre-
pere omnes. hostem / atque parricidam vocare. Tum
ille furibundus; quoniam quidem circumuetus (inquit)
ab inimicis preceps agor; incendiū meū ruina ve-

tra restringā. Deinde se ex curia domū proripuit.
ibi multa secū voluens / q̄ neq; insidie cōsuli proce-
debāt! et ab icēdio itelligebat urbē munitā vigiliis
optimū factū credēs exercitū augere. ac priusq; le-
giones scriberētur! multa āte capere que bello vsui
forent. Nocte intempesta / cū paucis in mauliana
castra profectus est. Sed cethego atq; lentulo / cete-
risq; (quorū cognouerat promptā audaciā) mādāt!
ut quibus rebus possēt! opes factionis confirmēt.
insidias consuli maturent. cedem / incendia / aliaq;
belli facinora parent. sese propediē cū magno exer-
citu ad urbem accessurū. Dū hec Rome gerūtur!
Gaius maulius / ex suo numero legatos ad regem
marcū mittit. cū mandatis huiusmodi;

DEos / hominesq; testamur imperator! nos ar-
ma / neq; contra patriā cepisse / neq; quo pe-
riculum aliis faceremus / sed uti corpora nostra ab
iniuria tuta forent. qui miseri / egentes / violentia /
atq; crudelitate feneratorū / pleriq; patria! sed om-
nes fame / atq; fortune expertes sumus. Neq; cui-
quā nostrū licuit more maiorū lege uti! neq; amis-
so patrimonio liberū corpus habere. tanta seuicia
feneratorū / atq; pretorū fuit. Sepe maiores nostri
miserti plebis romane! decretis suis / inopie eius
opitulati sūt. At nouissie memoria existēte nostra

propter magnitudinē eris alieni / volentibus oībus
bonis argentū communi ere solutū est . Sepe ipsa
plebs aut dominandi studio permota / aut superbia
magistratuū armata / a patribus secessit. At nos non
imperium / neque diuitias petimus (quarū rerū causa /
bella / atque certamina omnia inter mortales sūt) sed
libertatē . quam nemo bonus / nisi cū anima simul
amittit . Te atque senatū obtestamur / consulatis mise-
ris ciuibus . legis presidium (quod iniquitas pretoris
eripuit) restituatis . neue nobis eam necessitudinē
imponatis / vt queramus quonāmodo maxime vlti
sanguinē nostrū pereamus . At hec quītus marcius
respōdit . Si quid ab senatu petere vellēt / ab armis
discedāt . romā supplices proficiscātur . Ea mālue-
tudinē / atque misericordia / senatū populi romani sem-
per fuisse / vt nemo vnquē ab eo frustra auxiliū peti-
uerit /

AT Catilina ex itinere plerisque consularibus /
preterea optimo cuique litteras mittit / se falsis
criminibus circūuentū . quoniā factione inimicorū
resistere nequiverit / fortune cedere . massiliā in exi-
lium proficisci . Non quo sibi tanti sceleris cōscius
esset / sed vti respublica quieta foret . neue ex sua cō-
tentione sedicio oriretur . Ab his longe diuersas li-
teras Q . catulus in senatu recitauit . quas sibi no-

b. ii.

Q. Cat. l. 1. p. 100
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

inine catiline redditas dicebat. Earum exēplum in
fra scriptum est. Lucius Catilina Salutem Quin
to catulo?

Egregia tua fides (re cognita) grata michi /
magnis in meis periculis fiducia cōmēdaci-
ōni mee tribuit. Quāobrem defēsiōnē in nouo con-
silio nō statui parare. satisfactiōnē ex nulla cōscien-
tia de culpa preponere decreui . quā mediūsfidius
veram licet cognoscas. Iniuriis / cōtumeliisq; cōci-
tatus (q; fructu laboris / industrieq; mee priuatus /
statū dignitatis nō obtinebā) publicā miserorū cau-
sam pro mea cōsuetudine suscepi. Non q; es alienū
meis nominibus sūptū ! ex possessionibus soluere
non possem ! cum et alienis nominibus liberalitas
orestille / suisq; / filieq; / copiis persolueret S; q; nō
dignos hoīnes / honore honestatos videbam. neq;
falsa suspiciōe alienatum esse sētiebam. hoc nomie
latis honestas pro meo casu spes relique dignita-
tis cōseruāde sū secutus . Plura cum scribere vellē
nūtiatum est vim michi parari ! Nūc orestillā tibi
cōmendo. tueq; fidei trado. eāq; ab iniuriā defēdas
per liberos tuos rogatus / aucto. Sed ipse paucos
dies cōmoratus apud gaium flammineū in agro
reatino ! dum ciuitatem antea sollicitatam armis
exornat. cum fascibus / atq; aliis imperii insignibus

in castra ad mauliū contendit

Nec vbi rome comperta sunt! senatus Catilinam! et Mauliū hostes iudicat. cetera multitudini diem statuit! anteq̃ liceret! sine fraude ab armis discedere! preter rerū capitaliū cōdemnatis preterea decreuit! vti cōsules delectū habeant. antonius cū exercitu catilinā persequi maturet. Cicero vrbi presidium sit. Ea tempestate mihi imperiū populi romani multo maxime miserabile vilū est. Cui cū ad occasū ab ortu solis omnia domita armis parent! domi otium / atq; diuitie (que prima mortales putāt) affluerēt! fuere tamē ciues! qui se / rēq; publicā obstinatis animis perditum irent. Nāq; duobus senatus decretis / ex tanta multitudie / neq; premio inductus cōiuraciōz patefecerat! neq; ex castris catiline quisq; oīm discellerat. tanta vis morbi / atq; vti tabes / plerosq; ciuiū animos inuaserat. Neq; solū illis aliena mēs erat! qui cōscii cōiurationis fuerant! sed omnino cūcta plebs nouarū rerū studio / catiline incepta probabat. Id adeo more suo videbatur facere. Nam sēper ī ciuitate / quibus opes nulle sunt! bonis inuident. malos extollūt. vetera odere noua exoptāt. odio suarū rerū / mutari omnia student. turba / atq; sedicionibus / sine cura alūtur. quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed urbana

plebs (ea vero preceps erat de multis causis) pri-
mū oīm / qui ubiq; probro / atq; petulātia maxie pre-
stabāt. Itē alii / qui per dedecora patrimonii amil-
lis / pauperes. postremo oēs / quos flagitiū / aut fa-
cin^o domo expulerat! hi romam sicut ī lētina cōflu-
xerāt. deīde multi memores syllane victorie (quod
ex gregariis militibz alios senatores videbāt! alios
ita diuites! vt regio victu / atq; cultu etatē agerēt) si-
bi quisq; (si in armis foret) ex victoria talia sperabat
Preterea iuuet^o que ī agris manuū mercede / iopi-
am tolerauerat) priuatis / atq; publicis largitoribus
excitata / urbanū otiiū īgrato labori pretulerat. Eos
atq; alios oēs malū publicū alebat. Quo minus mi-
rādū ē! hoīes egētes malis moribz / spe maxia rei-
pub. iuxta ac sibi cōsuluisse. Preterea quorū victo-
ria sylle parētes proscrip̄ti / bona erepta! ius liber-
tatis īminutū erat / sane haud alio aīo / belli euētū
expectabāt. Ad hoc / quicūq; aliarū atq; senatus par-
tiū erāt! cōturbari rē p. quā minul valere ipsi male-
bāt. Id adeo malum multos p^o ānos ī ciuitatē re-
uerterat. Nā postq̄ gaio pōpeio / z marco crasso cō-
sulibz / tribunicia potestas restituta est! hoīes adole-
scētes summā potētiā nacti (quibz etas / aīmulq; fe-
rox erat) cepere senatum criminādo / plebē exagita-
re. deīde largiēdo / atq; pollicitādo magis īcendere.

Ita ipi clari potētesq; fieri. Cōtra eos sūma ope ni-
tebatur pleraq; nobilitas lenatus specialiter pro sua
magnitudine. Nāq; (vti paucis verū absoluā) pō il-
la tēpora / quicūq; rē p. agitauere! honestis noībus
aliū sicuti ppli iura defēderēt! pars quo lenatus au-
ctoritas maxia foret: bonū publicū simulātes / pro
sua quisq; potētia certabāt. neq; illis modestia / neq;
modus cōtētionis erat. vtriq; victoriā crudeliter ex-
ercebāt. S; postq; G. ponpeius ad bellū maritimū
atz mitridaticū missus ē! plebis opes imminute. pau-
corū potētia creuit. hi magistratus prouīcias / aliaq;
oīa tenere. ipi inoxii / florētes / sine metu / etatē age-
re. ceterosq; iudiciis terrere. quo plebē in ingrātū
placidius tractarēt S; vbi primū dubiis rebus no-
uādis spes oblata ē! vetus certamē aīmos eorū arre-
xit! q; si primo prelio catilia superior / aut equa ma-
nu discessisset profecto magna clades / atq; calamitas
rē p. oppressisset. neq; illis / qui victoriā adepti
forēt! diutius ea vti licuisset. quī defessis z exāguibz
qui plus posset! īperiū / atq; libertatē extorqueret.
Fuere tamē extra cōiuraciōz cōplures! q; ad catilinā
iicio profecti sūt. In his erat filiū seātoris ātonius
fuluius. quē retractū ex itinere! parēs necari iussit;

Eisdē tpibus rome lētulus (sicuti catilia pre-
ceperat) quoscūq; moribz / aut fortuna nouis

b.v.

rebus idoneos credebatur / aut per se / aut per alios sollicitabat. neque solum ciues / sed cuiusque modi genus hominum / quod modo usus foret bello. Igitur Publius Umbrenus cuidam negotium dedit / ut legatos Allobrogum requireret. eosque (si posset impelleret ad societatem belli / existimans publice / privatique ere alieno oppressos / preterea quod natura gens gallica bellicosa esset / facile posset eos ad tale consilium adduci. Umbrenus (quod in Gallia negotiatus erat) plurimisque principibus civitatum notus erat atque eos noverat. Itaque sine mora ubi primum legatos in foro conspexit / percunctatus pauca de statu civitatis / et quasi condolens eis casum requirere cepit / quem exitum tantis malis speraret. postquam illos videt queri de avaricia ingratorum / accusare senatum / quod in eo nichil auxilii esset / miseris suis remedium mortem expectare. at ego vobis inquit (si modo viri esse vultis) rationem ostendam / qua tanta ista mala effugiatis. Tunc ubi dicit / Allobroges maxime spe adducti / Umbrenum orare / ut sui misereretur. Nichil tam asperum / neque tam difficile esse / quod non cupidissime facturi essent / dummodo ea res civitatem suam ere alieno liberaret Ille eos in domum D. Brutii perducit. quod foro propinqua erat. neque aliena consilii propter se proniam. Nam tunc Brutus Roma aberat. Preterea Gaubinius accersit / quo maior auctoritas sermoni esset. Eo presentem coniurationem aperit. socios nominat. preterea multos cuiusque generis innoxios / quo legatis amplior animus

mus iēēt. Deīde eos pollicitos operā suā! domū di-
mittit. Sed allobroges diu ī certo habuere! quidnā
cōsiliū caperēt. In altera parte erat es alienū studiū
belli magna merces ī spē victorie. At ī altera / ma-
iores opes. tuta cōsilia. pro incerta spē / certa premia
Nec illis voluētibz / tādē fortuna rei p. vicit. Itaq
quīto fabio sāge (cuius patrociniū ciuitas plurimū
vtebatur) rē omnē (vti cognouerāt) aperīūt. Cicero
per sāgā cōsilio cognito / legatis precepit / vt studiū
cōiuracōis vehemēter simulēt. at ceteros adeant! be-
ne polliceātur dētqz operā: vti eos q̄maxie manife

Iisdē fere tpibus in gallia ci- **U**ltos hēant;
teriore atqz vltiore / itē ī agro piceno / brin-
cio / z apulia / motus erat Nā illi quos catilia āte di-
serat / incōsulte / ac veluti per demētiā / cūcta simul
agebāt. nocturnis cōsiliis armorū / atqz telorū porta
cōibz / festinādo / agitādo oīa / plō tioris / q̄ periculi
effecerāt. Ex eo numero opulentes quīt metellus ce-
ler pretor / ex senatus cōsulto cā cogita / ī vīcula cōie-
cerat. itēqz ī citeriore gallia cōsul G. murena / qui
ei prouīcie legatus preerat. At rome lētulus cū ce-
teris (qui prīcipes cōiuracōis erāt) paratis (vt vi-
debatur) magnis copiis cōstituerat! vti ad catilinā ī
agrū fefulanū cū exercitu veīssz / lucius bestia tribu-
nus plebis (cōitiōe hīta) quēreretur de actiōibz cice-
ro oīs. belliqz grauissī iuidiā / optio cōsuli īponeret.

Eo signo dato / proxia nocte cetera multitudo cōiuracōis / suū quīlq; negotiū exequeretur. sed ea dicebā^r diuila hoc mō / scatilius gabinus vti cū magna manu / duodeci simul oportuna loca vrbis icēderet Quo tumultu facilius ad cōsulē / ceterolq; q; bz īsidie parabātur fieret Cethegus ciceronis ianuā obliideret Eūq; vi aggredideretur. alius aut aliū. s; filii faīliarū (quorū ex ea noblitate maxia pars erat) parētes īterficerēt. Simul cede / et icēdio percussis oībus / ad catilinā erūperēt. Inter hec parata atq; decreta cethegus lēper querebatur de ignauia locicrū illos dubitādo / et dies prolatādo / magnas oportunitates corrūpere. facto nō alūto ī tali periclō op^o esse. seq; (si pauci adiunarēt) lāguētibus aliis / īpetū ī curiā facturū. natura ferox / aīo vehemēs / manu prōptus erat. maximum bonū ī celeritate putabat /

Sed allobroges ex precepto ciceronis per gabinū ceteros cōueniūt. Ab lētulo / cethego / scatilio / itēq; crasso / postulant iusiurandū / quod signatū ad ciues perferant. aliter haud facile eos ad tātū negotium impelli posse. Ceteri nichil suspicātes dant. Callius semet eo breui venturum pollicetur. at pauloante legatos ex vrbe proficiscitur. lētulus cum his titum volturciū quēdam crotoniēsem mittit / vt allobroges priusq; domum pergerent /

cū Catilina data / atq; accepta fide societate cōfirma-
rēt. ipse vulturcio irās ad Catilinā dat. quarū exē-
plū infra scriptū est. Quis si ex eo / quē ad te misi /
cognosces. fac cogites: i quāta calamitate sis. et me-
mineris te virū eē. Cōsideres quid tue rōes postu-
lēt. Auxiliū petas ab oībus: etiā ab īfimis. Ad hoc
mādata verbis dat: cū ab senatu hostis iudicatus sit.
quo cōsilio seruicia repudiet. in vrbe parata eē que
iusserit. ne cunctetur ipse propius accēdere. His re-
bus ita actis / cōstituta nocte / qua proficiscerētur: ci-
cero per legatos cūcta edoctus: lucio valerio flacco
et C. prūtino pretoribus īperat: vt in pōte muluio
per īsidias / allobrogū comitatus deprehēdat. rē ōnē
aperit: cuius gratia mittebātur. Cetera vti opo fac-
to sit: ita agant. permittit illis hoīes militares sine
tumultu (presidiis collocatis) sicuti preceptū erat:
occulte pōtē obsidēt. Postq; ad id loci legati cū vul-
turcio venerūt / z simul vtriq; clamor exortus ē: gal-
li cito cognito cōsilio / sine mora pretoribus se tra-
dūt. Vulturcio primo cohortatus ceteros: gladio se
a multitudine defēdit. Deīde vbi legatis desertus ē
multa prius de salute sua prūtiniū obtestatus: quod
ei notus erat: postremo timidus / ac vite diffidēs /
velut hostibz sese pretoribz dedit. Quibz rebz cōse-
ctis: oīa propere per nūtiōs cōsuli declarantur.

ET illū ingēs cura / atq̃ leticia simul occupā-
uere. Nā letabatur itelligēs cōiuracōne pa-
tesfacta / ciuitatē periculis ereptā esse. Porro autem
anxius erat / dubitās ī maxio scelere tātis ciuibz de
prehēlis / quid facto opus esset. penā illorū sibi one-
ri impunitatē / perdende rei p. causā fore credebat.
Egitur cōfirmato animo / vocari ad se iubet lentu-
lum / cethegū scatiliū / gabinū / itēq̃ cepariū terras
coniēlem qui ī apuliā ad cōcitāda seruicia proficisci
parabat. Ceteri sine mora veniunt. Ceparius pau-
loāte domo egressus / cognito indicio / ex vrbe pro-
fugerat. cōsul lentulū (q̃ pretor erat) ipse manu te-
nēs in senatū perducit. reliquos cū custodibz ī eadē
cōcordie veire iubet. Eo senatū aduocat. magnāq̃
frequētia eius ordinis / vulturciū cū legatis itro-
ducit. flaccū pretorē scriniū cū lrīs (quas a legatis ac-
ceperat) eidē afferrī iubet. Vulturcius it̃rogatus
de itinere / de lrīs / postremo quid / aut qua de cā cō-
siliū habuisset. primo alia figere. dissimulare de cō-
iuracōne. Post vbi fide publica dicere iussus ē / ō-
nia / vti gesta erāt / aperit. docetq̃ se / trāfactis pau-
cis āte diebus / a gabinio cepario sociū adcitū. nihil
āplius scire q̃ legatos. tantūmodo audire solitū ex
gabinio / publiū antoniū / seruiū et L. syllā L. var-
gunteum / multos preterea ī ea coniuratione esse

Eadē galli fatētur. At lētulū dissimulātē coarguūt
preter litteras / sermoibus / quos ille habere solitus
erat / ex libris sibilinis. regnū romē tribus corne-
liis portendi / cumā / atq; syllā antea / se tertiū esse /
cui fatum foret vrbe potiri. preterea ab icēlo capic-
tolio illū eē vicesimū ānū / que sepe ex prodigiis au-
rulpices respōdissēt / bello ciuili cruētū fore Igitur
perlectis lris / cū prius oēs signa sua cognouissent
senatus decreuit / vtī abdicat⁹ mgrātu lētulus / itēq;
ceteri ī liberis custodiis habeātur. Itaq; lētulus P
lentulo spinteri (qui tum edilis erat) cethegus Q.
carnificio / catili⁹ gaio cesari / gabinio marco crasso
separius (nā is paulo ante ex fuga retractus erat)
Onelio therēcio senatori tradūtur;

Interea plebs coniuratione patefacta / (que
primo cupida rerū nouarum / nimis bello
fauebat) mutata mente / catiline consilia execrari.
Ciceronem ad celum tollere. veluti ex seruitute ex-
repta / gaudium / atq; leticiam agitabat. Nāq; belli
facinora alia / prede magis q̄ detrimēto fore / incen-
dium vero crudele / imoderatū / ac sibi maxime ca-
lamitosū putabat. Quippe cui omnes copie ī vlu
quotidiano / et cultu corporis erant Post eum diē
quidā L. tarquinius ad senatū adductus erat / quē
ad catilinā proficiscētē / ex itinere retractū aiebant.

Is cū se diceret iudicaturū de cōiuracōe si fides pub.
data esset! iussus a cōsule / quod sciret! edicere. eadem
fere que volturcius / de parafis incēdiis / de cede bo
norū / de itinere hostiū / senatum docet. Preterea se
missū a marco crasso / qui catilīne nūciaret! ne eū lē
tulus / et cethegus / aliq; in cōiuracione deprehēsi /
terrarent. eoq; magis properaret ad urbem accede
re! quo et ceterorū animos reficeret! et illi facilius
e periculo eriperentur. Sed vbi tarquinius crassum
nominavit! hominē nobilem maxis diuitiis / sūma
potētia / alii rem incredibilem rati! pars tametli ve
rum exīstimabant! tamē quia in tali tēpore / tāta vis
hoīnis magis leniūda / q̄ exagitanda videbatur! ple
riq; crasso ex negotiis priuatis obnoxii cōclamabant
iudicē falsū esse. deq; ea re postulant! vti referatur.
Itaq; cōsulēte cicerone / frequēs seātus decreuit! tar
quiniū iudiciū falsū videri. eūq; in vinculis retinēdū
neq; āplius ptātē dicēdi faciēdā! nisi de eo iudicaret cu
ius cōsilio tātā rē eēt mētitus Erāt eo tpē / q̄ exīstia
rēt iudiciū illud a P. ātonio machinatū! quo facili
us appellato crasso / per societātē periculi / reliquos
illius potētia tegeret. Alii tarquiniū a cicerone imis
sū aiebāt ne crasso more suo (suscepto malorū patro
cinio) rē p. cōturbaret. Iplū crassū ego postea predi
cātē audiui! illā tātā cōtuēliā sibi a cicerone īpositā

Sed iisdem tēpibus Q. Catulus / et Cn. pilo / neq3
precibus / neq3 grā / neq3 precio / ciceronē īpellere po-
tuere / vti per allobroges / aut aliū iudicē C. cesar
falso nominaretur. Nam vterq3 cū illo graues ini-
micicias exercebat. pilo oppugnatus in iudicio pe-
cuniarū repetūdārū / propter cuiusdā transpadani
supplicii iniustū. Catulus ex petitione pōtificatus
odio incensus / q̄ in extrema etate maximis in iu-
nētute sua honoribus vsus / ab adolescentulo celare
victus discesserat. Res aut oportua videbatur / q̄ is
priuatī egregia liberalitate / publice maxīs mūeri-
bus / grādē pecuniā dederat. Sed vbi cōsulē ad tātū
facinō īpellere nequeūt / ipsi sigillatī circūeundo /
atq̄ mētiēdo / que se ex volturcio / aut allobrogibus
audisse dicerent / magnā illi iudiā cōflauerāt. Vsq̄
adeo / vt nōnulli equites romani (qui presidii cā cū
telis erāt circū edē cōcordie) seu periculi magnitu-
dine / seu animi mobilitate impulsī / quo studiū suū
in rē p. clarius esset / egrediēti ex senatu cesari / gla-
dio minitarētur. Dū hec ī senatu agūtur / et dū le-
gatis allobrogū / z volturtio tito (cōpbato eorū iu-
dicio premia decernūtur / liberti z pauci ex cliētib3
lētuli / diuersis itīerib3 opifices / atq3 ī vicis seruicia
ad eū eripiēdū sollicitabāt. partī exquirebāt duces
multitudinū. q̄ precio rē p. vexare soliti erāt. Ce-

thegus aut per nuncios / familiam / atque liberos suos
lectos exercitatos orabat in audaciam! grege facto / cum
telis ad sese irrumperent;

Consul ubi ea parari cognouit! dispositis pre-
sidiis (ut res atque tempus monebat) convocato
senatu refert! quid de his fieri placeat! qui in custo-
diam traditi erant. sed eos paulo ante frequens sena-
tus iudicauerat contra rem perfecisse. Tum D. iuni-
us Syllanus / primus sententiam rogatus (quod eo tem-
pore consul designatus erat) de his qui in custodiis
tenebantur et preterea de Lucio Cassio P. furio / P.
Urbreno Q. annio (si deprehensi forent) supplicium su-
mendum decreuerat. Isque postea permotus oratione Ce-
saris pedibus in sinum tiberii neronis iturum se di-
xerat! quod de ea re / presidiis abditis referendum censue-
rat. Sed cesar ubi ad eum ventum est: rogatus sinum a-
colule / huiuscemodi verba locutus est;

Omnis homines patres conscripti / qui de re-
bus dubiis consultant! ab odio, amicitia / ira,
atque misericordia / vacuos esse decet. haud facile a-
nimus prouidet! ubi illa officiant: neque quisque ho-
minum libidini / simul ut usus paruit, ubi inten-
deris! ingenium valet: Si libido possidet! ea do-
minatur: nichil animus valet. magna michi co-
pia est memorandi patres conscripti! qui reges /

atq; ppli / ira / atq; misericordia ipulsi / male consulue-
runt: sed ea malo dicere! que maiores nostri contra li-
bidine animi sui / recte! atq; ordine fecere. Bello ma-
cedonico (quod cum rege perse gessimus) rhodiorum ci-
uitas magna / atq; magnifica (que p. r. opibus creue-
rat) infida / et aduersa nobis fuit. Sed postquam bello
confecto / de rhodis consultum est / maiores nostri / ne
quis diuitiarum / magis quam iniurie causa / bellum ineptum
diceret: impunitos dimisere eos. Item bellis punicis
omnibus / cum sepe cartaginenses / et in pace / et in bello et
per inducias / multa nefaria facinora fecissent: nunquam
ipsi per occasionem talia facere: magis quid se dignum
foret: quam quid in illos iure fieri posset: querebant.
Hoc item vobis providendum est patres conscripti: ne
plus apud vos valeat P. setuli / et ceterorum scelus!
quam veltra dignitas. neu magis ire vestre! quam fame con-
sulatis. Nam si digna pena pro factis eorum repe-
ritur: novum consilium approbo. Sin magnitudo sce-
leris / omnium ingenia exuperat: his suppliciis utendum
celeo! que legibus comparata sunt. Plerique eorum qui ante
me inias dixerunt: copolite / atq; magnifice calum rei
p. miserati sunt: que belli seuericia esset! que victis acce-
deret: enuenerauere. rapit virgines. pueros deuelli a pa-
rentum complexu. matres familiarum pati que victoribus col-
libuissent. phana / atq; domos spoliari: cedere iecunda fieri

Postremo armis / cadaveribus / cruore / atq; luctu
omnia cōpleri. Sed per deos īmortales quo illa ora
tio pertinuit? an vti nos īfestos cōiuratiōi faceret?
scilicet quē res tāta / et tam atrox non permouit! eū
orō accendet? nō ita est: neq; cuiq; mortaliū iniurie
sue parue vidēt. Multi eas grauius equo habuere.
Sed alia aliis licētia ē patres cōscripti! qui demissi
in obscuro vitā agunt. si quid iracundia deliquere!
pauci sciūt. fama / atq; fortuna eorum pares sunt!
qui magno īperio preediti! ī excelso etatē agūt! eorū
facta cuncti mortales nouere. Ita in maxima for-
tuna minima licentia est. Neq; studere / neq; odisse!
sed mīme irasci decet. Que apud alios iracūdia dī-
citur! ea ī īperio / superbia / atq; crudelitas appella-
tur. Equidem ego sic existimo p. c. omēs cruciatus
minores! q̃ facinora illorū esse. Sed pleriq; morta-
les postrema meminere: et ī hoīnibus īpiis scele-
ris eorum obliti de pena differūt; si ea paulo seue-
rior fuit D. Syllanū virū fortem atq; strenuū / cer-
to scio que dixerit! studio rei p. dixisse. neq; illum ī
tāta re / gratiā / aut ī inimicicias exercuisse: eos mores
eāq; modestiā viri cognouī! Verum Inīa eius michi
nō crudelis (quid enī ī tales homines crudele fieri
potest?) Sed aliena a re p. nostra videtur. Nā pro-
fecto / aut metus / aut īiuria syllane te subegit cōsulē

designatū! genus pene nouū decernere. de timore
superuacuū ē disserere. Cū presertī diligētia claris-
simi viri cōsulis tāta presidia sūt in armis. de pena
possū equidē dicere! id quod res habet! in luctu atq;
miseriis mortē / erumnarū requiē / nō cruciatū eē!
eā cūcta mortaliū mala dissoluere: vltra neq; cure /
neq; gaudio locum esse. Sed per deos immortales /
quā ob rem in sententiā nō addidisti! vti prius ver-
beribz ī eos animaduertetur? An quia lex porcia
vetat? aut alie leges? Itē cōdemnatis ciuibz / nō aī
mā eripi! sed exiliū permitti iubēt. an quia grauius
est verberari / q̄ necari? Quid autē acerbū! aut mi-
nus graue est ī homines / tanti facinoris cōuictos?
Sin quia leuius ē! quid cōuenit in meliore negotio
legē timere! cū eam ī maiore neglexeris? At enim
quis reprehēdet! quod ī parricidal rei publice decre-
tū erit? Tempus! dies / fortuna / cuius libido genti-
bus moderatur! illis merito accidet! quicquid eue-
nerit. Ceterū vos patres cōscripti / quid in alio sta-
tuatis! cōsiderate. Omnia mala exēpla / ex rebus bo-
nis orta sūt. Sed vbi īperiū ad ignauos ciues / aut
inimul bonos peruenit! nouū illud exēplū ab dignis
et idoneis / ad nō dignos / z nō idoneos trāsfertur.
lacedemonii (deuictis atheniēsis) xxx. viros im-
posuere! qui rē p. eorū tractarēt. Ili primo capere

c. i.
Bibl. Hec. Genouesce paris.

peſſimū quēq; / et omnibz inuiſum / indēnatū ne-
care. eo populus letari / et merito dicere fieri. poſt-
ubi paulatim licentiā creuit / iuxta malos et bonos
libidineſe interficere / ceteros metu terrere. Ita ci-
uitas ſeruitute oppreſſa / ſtulte leticie graues penas
dedit. Noſtra memoria / victor ſylla / cū damaliſippū
et alios huiuſmodi (qui malo rei. p. creuerant) iugulari iuſſit / quis nō factum eius laudabat / homi-
nes ſceleſtos / et factioſos (qui ſeditionibz rem p.
exagitauerant) merito necatos aiebant. Sed ea res
magne initiū cladis fuit. Nam vtī quiſq; domum /
aut villā / poſtremo vas aut veſtimētū alicuius cō-
cupiſerat / dabat operam vt is in proſcriptorū nu-
mero eēt Ita illi quibz damaliſippi mors letitie fue-
rat / paulopoſt ipſi trahebātur. neq; prius iugulādi
finis fuit / q̃ ſylla ōnes ſuos diuitiis expleuit. Atq;
ego hec non in marco tullio / neq; hiſ temporibus
fieri vereor. Sed in magna ciuitate / multa z varia
in promptu ſūt īgenia / poteſtq; alio tempore / alio
conſule / cui item exercitus in manu ſit / falſum alie-
quid pro vero credi. Vbi hoc exemplo per ſenatus
decretum cōſul gladiū eduxerit / quis illi finē ſtatu-
et / aut quis moderabitur / Maiores noſtri patres
cōſcripti / neq; cōſilii / neq; audacie vnq̃ eguere / neq;
illis luperbia obſtabat / quo minus aliena inſtituta

(si modo proba erant) imitarētur. Arma/atq; tela
militaria ab samnitibz / ilignia magistratū ab tulsis
pleraq; sumptuerūt. postremo quod ubiq; apud loci-
cs / aut hostes idoneū videbatur / cū summo studio
domi exequēbātur / imitari q̃ iuidere bonis male-
bāt. Sed eodem illo tempore grecie morē imitati
verberibus aīaduvertebant in ciues: de cōdemnatis
summū suppliciū sumebant. Postq̃ res pub. ado-
leuit / et multitudine ciuiū factiōes valuere / circū-
uenire innocētes. Aliaq; huiuscemōi / fieri cepere.
Tum lex porcia / alieq; leges parate sūt: quibus le-
gibz / exiliū damnatis permissū est. hanc ego causā
P. C. quo minus nouū cōsiliū capiamus / imprī-
mis magnā puto. Profecto virtus / atq; sapiētia ma-
ior illis fuit / qui ex paruis opibus tantū imperiū
fecere / q̃ i nobis / qui ea bene parta / vix retinemus.
Placet igitur eos dimitti / z augeri exercitū catilie
minime. Sed ita cenleo publicādas eorū pecunias
iplos in vīculis habēdos per municipia / que maxi-
me opibus valent: neu quis de eis postea ad senatū
referat: neuē cū populo agat: qui aliter fecerit / se-
natū existimare / eū cōtra r. p. et salutē omnium fa-
cturū. Postq̃ cesar dicendi finem fecit / ceteri vero
alius alii / varie assentiebātur. At Marcus porcius
cato rogatus sententiā / huiuscemōdi orōnē habuit;

Longe michi alia mens est P. C. cū res atq;
pericula nostra cōsidero! et cū sentencias nō
nullorū ipse mecū reputo. illi michi disserrisse vi-
dētur! de pena eorū / qui patrie / parentibus / aris /
atq; focis suis bellū parauere. Res autē cauere mo-
uet ab illis magis / q̃ quid in illos statuamus cōsul-
tare. Nā cetera maleficia tum persequare! vbi facta
sūt. Hoc nisi prouideris ne accīdat! vbi euenit! fru-
stra iudicia implores! Capta vrbe! nichil sit reliqui
victis. Sed per deos immortales vos ego appello!
qui semper domos / villas / signa / tabulas vestras /
pluris q̃ rem p. fecistis! si ista cuiuscūq; modi sūt!
que amplexamini retinere! si voluptatibus vestris
otiū prebere vultis! expergiscimini aliquādo / et ca-
pellite rem p. Non nūc agitur de vectigalibus!
neq; de lociorū iuriis. libertas / et aīma vestra ī du-
bio est. Sepenumero P. C. multa verba ī hoc or-
dine feci. Sepe de luxuria / atq; auaricia nostrorū
ciuiū questus sum. multoq; mortales ea causa ad-
uersos habeo. Qui michi / atq; animo meo nullius
vnq̃ delicti gratiam fecissem! haud facile alterius
libidini malefacta cōdonabā. Sz ea tametli vos par-
uipēdebatis! tamē res p. firma erat! opulētia negli-
gētiam tollerabat. Nūc vero nō id agitur! bonis ne
an malis moribus viuamus. Neq; q̃tū / aut q̃ ma

gnificum īperiū p.r. sit . Sed cuius hec cūq; modi
videntur ! nostra / an nobiscū vna hostiū futura sint
Hic michi quisq; māsuēdinē / et mīsericordiā no-
minat . Iampridē equidem nos vera vocabula re-
rū amissimus . quia bona aliena largiri / liberalitas /
malarū rerū audacia / fortitudo vocatur . Eo . r . p . ī
extremo sita est . Sint sane (quoniā ita se mores ha-
bent) liberales ex lociorū fortunis . Sint mīsericor-
des in furibz erarii . Caueāt ne illi sāguinē nostrū
largiantur . Et dum paucis sceleratis parcūt ! bonos
omnes perditū eant . Bene et compolite . O . celar
pauloante in hoc ordine / de vita / z morte disseruit
Credo falsa exultimās ea / que de inferis memorā-
tur ! diuerso itinere malos a bonis . loca tetra / incul-
ta / feda / atq; formidolosa habere . Itaq; censuit pe-
cunias eorū publicādas . ipsos per municipia in cu-
stodiis habēdos . videlicet timēs / ne si rome sit ! aut
a popularibz cōiuratiōis / aut a multitudie cōducta
per vim eripiātur ! quasi mali / atq; scelesti tātūmō ī
vrbe et nō per totam italiā sit . Aut quasi non ibi
plus possit audacia ! vbi ad defēdēdū opes minores
sūt . Quare vanū equidē hoc cōsiliū ē ! si periculū ex
illis metuit . Sed si in tanto oīm metu solus nō ti-
met ! eo magis refert me michi / atq; vobis timere .
Quare cū de p . lētulo / ceterisq; statuetis pro certo

C. ii.

habetote. vos simul de exercitu catiline / et de oībus
cōiuratis decernere. Quāto vos attētius ea agetis!
tanto illis aīmus infirmior erit. si paululū mō vos
languere viderint! iā omēs feroces aderūt. Nolite
exīstimare maiores nostros / armis rem publi. ex
parua magnā fecisse. si ita res eēt! multo pulcherri
mā eam nos haberemus. Quippe lociorū / atq; ciui
um preterea armorū / atq; equorū maīor copia no
bis! q̄ illis est. Sz alia fuere / que illos magnos fe
cere / que nobis nulla sunt. domi īdustria. foris iu
stum imperium. aīmus in cōsulendo liber. neq; de
licto / neq; libīdini obnoxius. pro his nos habemus
luxuriam / atq; auariciam / publice egestatē / priuatī
opulētiam. laudamus diuitias. sequimur inertīā. ī
ter bonos et malos discriminē nullū. Omnia virtu
tis premia ambitio possidet. Neq; est mirū vbi vos
separatim sibi quisq; cōsiliū capitis. vbi domi vo
luptatibus / hīc pecunie / aut gratie seruitis. Eo fit!
vt impetus fiat in vacuam rē p. Sed ego hec omit
to. Coniurauere nobilissimi ciues patriā incēdere.
gallorum gentem infestissimā nomini romano / ad
bellū accerſiunt. Dux hostiū cū exercitu supra ca
put est. vos cūctamini etiā nunc et dubitatis! quid
intra menia deprehēsis hostibus faciatis. Misereā
mini cenleo. deliquere hōines adoleſcētulī per ābi

cionem. atz etiā armatos dimittatis ! timeo ne ista
vobis māluetudo / et misericordia (si illa arma ceper-
rint) in miseriam cōuertatur. Scilicet res ipsa aspe-
ra est. Sz vos eam non timetis. Immoquero maxi-
me. sed iertia / et mollitia animi / alius aliū expectā-
tes ! cūctamini. velud diis īmortalibz cōfili. qui hāc
rem p. sepe ī maxīs periculis seruauere. Nō votis
neqz suppliciis mulieribz auxilia deorū parantur.
vigilando / agendo bene cōsulēdo / prospere omnia
cedunt. vbi secordie te / atz ignauie tradideris ! ne
quicq̃ deos implores. irati / infestiqz sūt. Apud ma-
iores nostros Mulus manlius torquatus / bello gal-
lico filiū suū (q̃ is cōtra imperiū in hostem pugna-
uerat) necari iussit. Atqz ille egregius adolescēs / ī
moderate fortitudinis morte / penas dedit. vos de
crudelissimis parricidis quid statuatis cūctamini.
videlicet cetera vita eorū huic sceleri obstat. Verū
parcite digītati lētuli ! si ipte pudicitie / si fame sue /
si diis / aut hoībus vnq̃ vllis pepercit. Ignoscite ce-
thegi adolescētie. nisi alterū iam patrie bellū fecit.
Nā quid ego de gabinio / scatilio / cepario loquar.
Quibus si quicq̃ vnq̃ penli fuisset ! nō ea consilia
de re p. habuissent. Postremo P. C. si me hercule
peccato locus esset ! facile paterer vos ipsa re corri-
gi. quoniā verba cōtemnitis. Sed vndiqz circūuēti

sumus. Catilia cū exercitu faucibz italiā vrget. alii
ītra menia / atz in sinu vrbis sunt hostes. neq; para
ri / neq; cōsuli quicq; potest occulte! quo magis pro
perādū ē. Quare ita cēleo ego. cū nefario cōsilio sce
leratorū ciuiū rel p. ī maxia pericula venerit! hiq;
iudicio titi vulturci / et legatorū allobrogū cōuicti
cōfessiq; sūt / cedē / icēdia / aliaq; feda / atz crudelia fa
ciora ī ciues patriāq; parauisse! de cōfessis sicuti de
maifestis rerū capitaliū / more maiorū / suppliciū

Postq; cato assedit! cōsulares oēs / (sumēdū)
itēq; senatus magna pars sniam eius laudāt
virtutē aī ad celū ferūt. Alii alios icrepāt! timidos
vocāt. cato magnus / atz clarus habet. Senatus de
cretū fit! sicut ille cēsuerat. Sed mihi multa legēti /
multaq; audienti / que p. r. domi / militieq; mari /
atz terra preclara facinora fecit! forte libuit atten
dere / que res maxie tāta negotia sustinuillet. Scie
bā se penumero parua manu / cū magnis legionibz
hostiū cōtēd. se. Cognouerā paruis copiis / bella ge
sta cū opulētis regibus. Ad hoc sepe fortune vio
lētia tollerauisse. facūdia grecos / glā belli gallos / ā
te romanos fuisse. At michi multo agitāti / cōstabat
per paucorū ciuiū egregiā virtutē cūcta patrauisse.
Eoq; factū ē! vti diuitias / paupertas / multitudinē
paucitas superaret. Sed postq; luxu / atq; desidra

ciuitas corrupta est: rursus res p. magnitudie sua /
īperatorū / atq; magistratū vitia sustētabat. At sicuti
effeta parēte: multis tēpestatibus / haud sane quisq;
rome virtute / magnus fuit. Sed meōria mea / īgēti
virtute diuersis moribz / fuere viri duo: marcus ca
to. et caius cesar. quos (quoniā res obtulerat) silētio
preterire / nō fuit cōsiliū: quī vtriūsq; naturā / z mo
res (q̃tū īgenio possē) aperirē. Egitur his etas / ge
nus / eloquētia / prope equalia fuere. magnitudo aī
par fuit. itē glā. Sz alia alii. cesar beneficiis / ac mu
nificētia magnus hēbat. Integritate vite cato. ille
māluetudie / et misericordia clarus fctūs. huic seue
ritas dignitatē addiderat. Cesar dādo / subleuādo / i
gnoscēdo. cato nihil largiēdo / glīaz adeptus ē. in al
tero miseris profugiū erat. in altero malis pernici
es. illius facilitas / huius cōstātia laudabat. Postre
mo cesar ī aīmū iduxerat: laborare / vigilare / nego
ciis aīcorū itētus: sua negligere nichil denegare:
quod dono dignū eēt / sibi magnū īperiū / exercitū /
bellū nouū exoptabat: vbi virtus enitescere posset.
At catoni studiū modestie / decoris / sed maxie seue
ritatis erat. Nō diuitiis / cū diuite: neq; factōe / cum
factiolo: sed cū strēnuo / virtute / modesto / pudore /
cū inocēte / abstinentia certabat. Esse q̃ videri bonus
malebat. ita quo minus glīaz petebat. eo magis illā
c. h.

assequebat^r. Postq^{ue} (vt dixi) senatus i catonis sniam
discessit: cōsul optimū factu ratus: noctē que insta-
bat / antecapere / ne quid eo spatio nouaretur: triū-
uiros / que ad supplicium postulabat / parare iubet.
iple presidiiis dispositis: lētulū i carcerē deducit. Idē
fit ceteris per pretores;

Est in carcere locus (quod tullianū appella-
tur) vbi paululū ascenderis ad leuā circiter
.xii. pedes humi depressus: eū muniūt vndiq^{ue} pari-
etes. atq^{ue} insuper camera lapideis fornicibus vincta
S; iculta tenebris / odore feda / atq^{ue} terribilis eius
facies ē. In eū locū postq^{ue} dimissus est lētulus: iudi-
ces rerū capitaliū (quib^{us} preceptū erat) laqueo gu-
lā eius fregere. Ita ille patricius ex gente clarissia
corneliorū (q^{ui} cōsulare iperiū rome habuerat) dignū
morib^{us} / factisq^{ue} suis / exitiū vite inuenit. De cethe-
go / gabinio / scatilio repario / eodē modo suppliciū
sumptum est;

Quoniam ea rome gerūtur: catilīna ex ōni copia
(quā et ipse adduxerat. z mauius habuerat)
duas legiones instituit. cohortes / pro numero mili-
tū cōplet. deīde / vt quisq^{ue} volūtarius / aut ex lociis
in castra venerat: equaliter distribuerat. Ac breui
spacio / legiones numero hoīm expleuerat. cū ini-
cio nō āplius duob^{us} milib^{us} habuisset. Sed ex oī co

pia / circiter pars quarta erat militaribz armis in-
structa. Ceteri (vt quēq; calus armauerat) sparras /
aut lāceas / alij preacutas ludes portabāt. Sz postq̃
ātonius cū exercitu aduētabat / catilīa per mōtes i-
ter facere. mō ad vrbē / modo galliā versus / castra
mouere / hostibz occasionē pugnādi non dare. Ipera-
bat propediē magnas copias sese habiturū / si rome
locii īcepta patrauissēt. Interea seruicia repudiebat
(quorū initio ad eū magne copie occurrebāt) opibz
cōiuracōnis fretus . simul alienū suis roibz existi-
mās videri causā ciuiū cū seruis fugitiuis cōicasse.
Sed postq̃ nūcius in castra peruenit / rome cōiura-
cōne patefacta / de lētulo / et cethego ceterisq; (quos
supra memorauī) lūptū suppliciū / pleriq; (quos ad
bellū spes rapinarū / aut nouarū rerū studiū ille
erat) dilabūtur. Reliquos catilina per mōtes asperos
magnis itineribz / ī agrū pistoriēse abducit. eo cōsi-
lio vtī per tramites occulte perfugerēt ī galliā tras
alpinā. At. Q. metellus celer cū tribz legiōibz ī a-
gro piceno presidebat. ex difficultate rerū eadē illa
existimās (que supra diximus) catilinā agitare. Igi-
tur vbi iter eius ex profugiis cognouit / castra pro-
pe mouit. ac sub īplis radicibz mōtiū cōledit / qua
illi descēsus erat. ī galliam properāti Neq; tamē an-
tonius procul aberat. vt pote qui magno exercitu /

locis equioribus expeditos i fugā sequeretur;

Sed catilia postq̃ videt mōtibz atq; copiis hostiū se clausū / i vrbe res aduersas / neq; fuge / neq; presidii vllā spē / optimū factu ratus / i tali re fortunā belli tēptare / Itatuit cū ātonio q̃primū cōfligere. Itaq; cōtiōe aduocata / huiuscemōi orōnē

Ompertū habeo milites / verba **(habuit)** virtutē viris nō addere / neq; ex ignauo strēnuū / neq; fortē ex timido exercitu / orōne īperatoris fieri. Quāta cuiusq; aīmo audacia / natura / aut moribus iest / tāta i bello patere solet. Quē neq; pericula / neq; glā excitāt / nequicq; hortere . Timor aīmi / auribz officit. Sed ego vos / quo pauca mone rē / aduocaui . simul vti causā mei cōsiliū aperirē . scitis equidē milites / locordia / atq; ignauia lētuli / q̃tā ipli / nobisq; cladē attulerit. Quocq; modo (dū ex vrbe presidia operior) i galliam proficisci nequiuērī. Nūc vero quo loco res nrē sūt / iuxta mecū oēs itelligitis. Exercitus hostiū duo / vnus ab vrbe / alter a gallia obtāt . diutius i his esse locis (si maxie aīmus ferat) frumētī / atq; aliarū rerum egestas prohibet. Quocūq; ire placet / ferro iter aperiēdū ē. Quapropter vos moneo / vti forti / atq; parato aīo sitis . z cū preliū iūbitis / memineritis vos diuitias / decus / gloriam / preterea libertatem / atq; patriam / in dextris

vestris potare. Si vicimus / oia nobis tuta erunt .
comeatus abunde / municipia / atq; colonie patebunt. Si
metu cesserimus / eadem illa aduersa fient. Neq; lo-
cus / neq; aicus quilq; teget / que arma non texerit.
Preterea milites / non eadem nobis / et illis necessitu-
do impedit. Nos pro patria / pro libertate / pro vita
certamus. Illis superuacuum est / pro potencia pauco-
rum pugnare. Quo audacius aggredimur / memores
pristine virtutis / licuit vobis cum summa turpitudine
in exilio etate agere. Potuistis nonnulli rome (ami-
lis bonis) alienas opes expectare. quia illa feda / atq;
intolleranda viris videbatur / hec sequi decreuistis. Si
hec relinquere vultis / audacia opus est. Nemo nisi
victor pro pace bellum mutauit. Nam in fuga salutem
sperare / cum arma (quibus corpus tegitur) ab hosti-
bus auerteris / ea vero demencia est. Semper in prelio
maximè periculum / qui maxime timet . Audacia pro-
muro habetur. Cum vos considero milites / et cum facta
vestra estimo / magna me spes victoriae tenet . animus /
etas / virtus / vram me hortatur . preterea necessitudo /
que etiam timidos fortes facit. Nam multitudo hostium
ne circumuenire queat / prohibet angustie loci . Quod si
virtuti vestre fortuna inuiderit / cauete inulti ani-
mam ne amittatis . neu capti potius sicuti pecora
trucidemini / quam virorum more pugnantes / cru-

rādo militū aīos accēdebat. Iꝯ vbi rebꝯ oībz explora-
tis / petreius tuba signū dat / cohortes paulatī ince-
dere iubet. Idem facit hostiū exercitus;

Postq̃ eo ventum est / vnde a ferētariis preli-
um cōmitti posset / maximo clamore / cum ī-
fēlis signis occurrūt. pila emittūt. gladiis res ge-
ritur. veterani prīstie virtutis memores / cominus
acriter instant. illi haud timīdi / resistunt. maxima
vi certatur. Interea catilina cum expeditis in pri-
ma acie versari. laborantibus succurrere. integros
pro lauciis arcellere. omnia prouidere. multū ipse
pugnare. Sepe hostem ferire. Strēnui militis / et
boni imperatoris officia simul exequebatur. Pre-
terea / petreius vbi videt Catilinam cōtra vt ratus
erat magna vi contendere / cohortem pretoriam in
medios hostes inducit. eosq̃ perturbatos / atꝯ alios
alibi resistentes interficit. deinde. vtrinq̃ ex lateri-
bus ceteros aggreditur. Maulius / et Felulanus im-
primis pugnātes cadunt. Postq̃ Catilina fūlas co-
pias / seq̃ cum paucis relictū videt / memor generis
atꝯ prīstine sue dignitatis / in cōfertissimos hostes
īcurrit. ibiq̃ pugnās cōfoditur. Sed cōfecto prelio
tū vero cernerēs quāta audacia / quātaq̃ aīmi vīl /
fuiſſet ī exercitu catilīe. nā fere quē quīſq̃ viuū pu-
gnādo locū ceperat / eū amīſſa aīa / corpore tegebat.

Pauci autem quos medios cohors pretoria disiece-
rat: paulo diuersius. Sed omnes tamē aduersis vul-
neribus cōciderant. Catilina vero lōge a suis inter
hostiū cadauera repertus est: paululū etiā Ipirās!
ferociamq; animi quā habuerat viuus / in vultu re-
tinens. Postremo / ex omī copia: neq; ī prelio / neq;
ī fuga / quīlq; ciuis ingenuus captus ē. ita cūcti sue
hostiūq; vite iuxta pepercerāt. Neq; tamē exercitus
p. r. letā aut īcruētā victoriā adeptus erat. Nā stre-
nuissimus quīlq; / aut occiderat in prelio: aut gra-
uiter vulneratus / discesserat. Multi autem qui e ca-
stris vilendi / aut spoliādi gratia processerāt / voluē-
tes hostilia cadauera: amicū alii / pars hospitē / aut
cognatū / reperiēbant. Fuere item: qui inimicos su-
os recognolcerent. Ita varie per omnē exercitū: le-
ticia / meror / luctus / atq; gaudia agitabantur: /

FINIS.

Si quīlq; cupiat magnas res noscere gestas.

Vnde viris virtus maior inesse solet.

Nunc opus hoc crispi terse pressū sibi querat.

Quo noua vis lucet artis / et ingenii.

Silet enim priscis que gloria / quāta potestas.

Romulidus fuerit: dum probitate nitent.

Et contra (vitiis ipsa virtute subacta)

Itur vt in facinus, et labat omne decus;

Caii Crispi Salustii / de bello Iugur-
tino cōtra romanos / liber incipit;

Fillo queritur de natura sua genus hu-
manū / q̄ ibecilla / atq; eui brevis! sorte
potius / q̄ virtute regatur. Nā cōtra re-
putādo! neq; maius aliud neq; prestabi-
lius iuenies. magisq; nature īdūstriā hoīnū / q̄ vim
aut tpūs deesse. S; dux / atq; īperator vite mortaliū
āimus ē. qui vbi ad gloriā / virtutis via grassatur
abūde / pollēs / potenq; / et clarus est. neq; fortuna e-
get. quippe que probitatē / īdūstriā / aliasq; artes bo-
nas! neq; dare! neq; eripere cuiq; potest. Si captus
prauis cupidinibz / ad īertiā et voluptates corporis
pellūdatus ē! pernicioīa libidīe paulisper vsus! vbi
per locordīa vires / tpūs / etas / īgeniū defluxere! na-
ture īfirmitas acculatur. Suā quiq; culpā auctores
ad negotia trāferūt. Q; si hoībus bonarū rerū tā-
ta cura eēt / quāto studio aliena / ac nichil profutura
multoq; etiā periclōsa petūt. neq; regerētur magis
q̄ regerēt casus. et eo magnitudinis procederēt! vbi
pro mortalibz glā eterni fierēt. Nā vti genus hoīz
cōpositū ex corpore z aīma ē! ita res cūcte studiaq;
oīa nrā / corporis alia / alia anī naturā sequūt. Egi-
tur preclara facies / magne diuitie / ad hoc vis corpo-
ris / et alia omīa huiusmodi breui dilabūtur. At
īgeniū egregia facinora (sicuti aīa) īmortalia sunt.

Postremo corporis et fortune bonorū / vt initiū /
sic finis est. Omniaq; orta occidūt. z aucta senescūt
Animus incorruptus eternus / rector humani ge-
neris agit / atq; habet cūcta. neq; ipse habetur. Quo
magis prauitas eorum admirāda ē! qui dediti cor-
poris gaudiis per luxum / et ignauiam etatē agūt.
Ceterum ingenium (quo / neq; melius / neq; āplius
aliud / in natura mortaliū est) in cultu / atz locordia
torpescere sinunt. cum presertim tā multe / varieq;
sint artes aīmi! quibz sūma claritudo paratur. Ve-
rum ex his magistratus / et īperia / postremo omīs
cura rerum publicarum / minime michi ac tempe-
state cupienda videntur. quoniā neq; virtuti honos
datur / neq; illi quibus per fraudem cōcessū ius fu-
it! utiq; tuti / aut eo magis honesti sūt. Nā ui quidē
regere patriam aut parētes / q̃q̃ et possis! et delicta
corrigas! tamen importunū ē. cū presertim omnes
rerū mutacōes / cedam / fugam / aliaq; hostilia por-
tendant. Frustra aut niti / neq; aliud se fatigando /
nisi odiū querere! extreme demētie est. nisi forte /
quē ihonesta / et pernitiola libido tenet! potētie pau-
corū decus / atz libertatē suā gratificari;

Ceterum ex aliis negotiis / que ingenio exer-
centur / imprimis magno vīui est memoria
rerū gestarū. Cuius de virtute (quia multi dixerē)

preferendū puto. simul ne per insolentiā quis existi-
met! memet studiū meū laudādo extollere. Atq; ez
go credo quosdā fore / qui (quia decreui procul a re
publica etatem agere) tāto / tāq; utili labori meo no
mē inertie imponant. certe quibz maxima idultria
videtur / salutare plebem / et in cōuiuiis gratiā que
rere. qui si reputauerint / et q̄bus ego temporibus
magistratū adeptus sū! et quales viri idem assequi
nequiuerint! et postea que genera hominū in sena-
tum peruenerit! profecto existimabunt me magis
merito / q̄ ignauia iudicium animi mei mutauisse.
maiusq; cōmodū ex otio meo / q̄ ex aliorum nego-
tiis reipublice venturum. Nā sepe ego audiui quī
tum maximū / publiū scipionem / preterea ciuitatis
nostre preclaros viros / solitos ita dicere. cū maio-
rū imagines intuerētur / vehemētissime libi animū
ad virtutem accendi. scilicet neq; ceram illā / neq; fi-
guram tantam vim in se habere! sed memoria re-
rū gestarū / eam flammam egregiis viris ī pectore
crescere! neq; prius sedari! q̄ virtus eorū famam /
atq; gloriam adequauerit. At cōtra quis est omniū
his moribz / qui non diuitiis et sumptibus / nō pro-
bitate / neq; industria / cum maioribus suis conten-
dat. Etiam homines noui / qui antea per virtutem
soliti erant nobilitatem anteuenire! furtim quasi /

et per latrocinia potius / q̃ bonis artibus / ad īperia
et honores nitūtur. Perinde quali pretura / et cōsu-
latus / atq; oīa alia huiuscemodi officia / per se ipsa
clara / et magnifica sint. ac non perīde habeātur / vt
eorū / qui ea sustinēt virtus est. Verū ego liberius
altiusq; processi / dū me ciuitatis morum piget / te-
detq; Nūc ad īceptum redeo;

Bellum scripturus sum / quod populus roma-
nus cū Iugurtha rege numidarum gessit.
Primū / quia magnū et atrox / variaq; victoria fuit
Deīde / quia tunc primū superbie nobilitatis obuia-
tum est. que cōtentio diuina et humana cūcta per-
miscuit. eoq; vecordie processit / vt studiis ciuilibus
bellū / atq; vastitas italie finem faceret. Sed priusq̃
initiū huiuscemodi rei expediam / pauca supra re-
petam. quo ad cognoscēdum / omīa illustria magis
magisq; in aperto sint. Bello punico secundo quo
dux cartaginēsiū hanibal / post magnitudinem no-
minis romani / italie opes maxime attriuerat / Mas-
silla rex numidarū / ī amicitia receptus a Publio
scipione / cui postea cognomē affricano / ex virtute
fuit / multa et preclara rei militaris facinora fece-
rat / ob que victis cartaginensibus / et capto siphace
(cuius in africa magnū / atq; latum īperiū valuit)
populus romanus quascūq; vrbes / et agros manu

ceperat / regi dono dedit. Igitur amicitia Masmille
bona / atq; honesta nobis permālit. sz imperii / viteq;
eius / finis idē fuit . Deinde Micipsa filius / regnū
solus obtinuit manastabale z gulussa fratribz mor-
bo assūptis. Is atherbalē / et hiemsalē ex se genuit.
Iugurthamq; filiū manastabalis fratris / quē mas-
milla (q; ortus ex cōcubīa erat) priuatū reliquerat!
eodē cultu quo liberos suos domi habuit. Qui vbi
primū adoleuit pollēs viribz decora facie / sed mul-
to maxīe īgenio validus / nō se luxui / neq; iertie cor-
rumpendū dedit . Sed vti mos illius gentis est / e-
quitate / iaculari / cursu cum equalibz certare. et cū
oēs gloria anteiret / omībz tamē carus esse. Adhuc
pleraq; tēpera in venādo agere. leonē / aliasq; feras
primus / aut ī primis ferire. plurimū facere / et mi-
nimū ipse de se loqui;

Quibus rebus Micipsa (tametsi inicio letus
fuerat existimans virtutem iugurthe regno
suo glorie fore / tamē postq; hominē adolescētē exa-
cta sua etate / et paruis liberis magis magisq; cresce-
re itelligit) vehemēter eo negotio permotus multa
cum aīo suo voluebat. Terrebat eum natura mor-
taliū auida imperii / et preceps ad explendā animi
cupidinem. Preterea oportunitas sue / liberorūq;
etatis. que etiā mediocres viros spe prede tranluer

δ. i.

los agit Ad hoc studia numidarū i iugurthā accēsa.
ex quibz si talē virum dolis iterfecisset! ne qua sedi-
tio / aut bellū oriretur! auxius erat. hīs difficultati-
bus circūuētus vbi videt / neq; per vim / neq; īlidiis
opprimi posse! hominē tā acceptū popularibus! q̄
erat Iugurtha manu promptus / et appetēs glorie
militaris! statuit eum obiectare periculis! et eo mō
fortunā tēptare. Egitur numātino bello micipsa / cū
pplō romano equitū / atq; peditū auxilia mitteret!
Iperās vel ostētādo virtutem / vel hostiū se uicia / fa-
cile eum occasurum! prefecit numidīs / quos ī hy-
spaniā mittebat. Sed ea res longe aliter / ac ratus e-
rat! euenit. Nam iugurtha (vt erat ī pigro / atq; acri
īgenio) vbi naturam publici scipionis (qui tum ro-
manus īperator erat) et morem hostiū cognouit!
multo labor emulataq; cura / preterea modestissime
parendo / et sepe obuiā eundo periculis in tantam
claritudinē breui peruenerat vt nostris vehementer
carus / numātinis maxie terrori eēt. Mc sane (quod
difficillimū imprimis est) et prelio strēnuus erat /
et bonus cōsilio. quorū alterū! ex prouidētia timo-
rem! alterum ex audacia temeritatem afferre ple-
rūq; solet. Egitur īperator omnes fere res asperas
per iugurtham agere. in amicis habere. magis ma-
gisq; indies eum amplecti. quippe / cui neq; cōsiliū /

neq; inceptū vllum frustra erat. huc accedebat munificentia animi / et ingenii solertia; quibus reb; libi multos ex romanis familiari amicitia cōiūxerat. Ea tempeltate in exercitu nostro fuere complures noui / atq; nobiles (quibus diuicie bono / honestoq; potiores erant / factiosi / domi potētes / apud locios clari magis q̃ honesti) qui iugurthe nō mediocrem animū pollicitādo accendebant. dicentes si micipsa rex occidisset / fore vti solus imperio numidie potiretur. In ipso maximam virtutem. rōme omia venalia esse. S; postq; numantia deleta. P. scipio dimittere auxilia / et ipse domū reuerti decreuit / donatum / atq; laudatū magnifice pro cōtione iugurtham in pretoriū adduxit. Ibiq; secreto monuit / vt potius publice q̃ priuatim amicitia populi romani coleret. neq; aliquibus largiri insuēsceret. periculose a paucis emi quod multorum esset. Si permanere vellet in suis artibus / vltro illi / et gloriā et regnū venturū. Sim properantius pergeret / suam pecuniam et ipsum precipitem casurum. Sic locutus eum cum litteris (quas Miciple redderet) dimisit. Earum sententia hec erat;

Iugurthe tui bello numantino longe maxima virtus fuit. quā rem tibi certo scio gaudio esse. nobis ob merita sua carus ē. vt idē senatui

et populo romano sit! sūma ope nitentur tibi quidē pro nostra amicitia gratulor. En habes virum dignū te/atq; auo suo malmilla;

Igitur ubi rex ea / que fama acceperat! ex literis imperatoris ita esse cognouit! tum iugurthe virtute / tum glā viri permotus! flexit animum suū / et iugurthā beneficiis vīcere aggressus ē. Itatimq; eū adoptauit. et testamēto pariter cū filiis heredē constituit. Sed ipse post paucos ānos morbo / atq; etate cōfectus / cū sibi vite finē adesse itelligeret! corā amicis / z cognatis / itēq; corā atherbale / et hiemiale filiis / dicitur huiusmodi verba cū iugurtha habuisse;

P Arum ego iugurtha te amisso patre / sine spe / sine opibz in meū regnū accepi. existi mans nō minus me tibi / q̄ liberis si genuissē / ob beneficia carū esse. neq; ea res falsū me habuit. Nā (vt alia magna / et egregia tua fctā omittā) nouissie rediēs numātia / me / meūq; regnum glā honorasti. tuaq; virtute nobis romanos / ex amicis amicissimos fecisti. In hyspania nomen familie nostre renouatum est. Postremo (quod difficilimum inter mortales ē) gloria inuidiā vicisti. Nūc (quoniā michi natura finē vite facit) per hanc dextram / per regni fidē moneo / obtestorq; / vti hos (qui tibi genere

propinqui / beneficio meo fratres sūt) caros habeas
neu malis alienos adiungere! q̃ sanguine cōiūctos re
tinere. Non exercitus / neq̃ thesauri presidia regni
sunt. verū amici / quos neq̃ armis cogere / neq̃ aux
ro parare queas. officio et fide pariūtur. Quis aut̃
amicitior est / q̃ frater fratri? aut quē alienū fidum
inuenies! si tuis hostis fueris? Equidem ego vobis
regnū trado. firmū si boni eritis. sin mali! imbecil
lū. Nā cōcordia parue res crescūt. discordia maxie
dilabūtur. Ceterū ante hos te iugurtha (qui etate /
et sapiētia prior es) ne aliter quid eueniat provide
re decet. Nā in ōni certamine! qui opulētior ē! etiā
si accipit iniuriā! tamē quia plus potest! facere vide
tur. Vos aut̃ atherbal / et hiemsal / colite / et obser
uate talē hūc virū. Imitamini virtutē / et enitimi!
ne ego meliores liberos sumplisse videar! q̃ genu
isse. Ad ea iugurtha tametsi regē ficta locutū itelli
gebat! et ipē lōge aliter aīo agitabat! tamē pro tpē
beigne respōdit. Micipsa paucis post diebz morit̃?
Postq̃ illi more regio busta magnifice fece
rant! reguli ī vnū cōuenerūt! vt inter se de
cūctis negotiis disceptarēt. sed hiemsal (q̃ minimū
ex illis erat) natura ferox / etiā ignobilitatem iugur
the (quia materno genere īpar erat) despiciēs! ī extra
atherbalē assedit. ne medius ex tribus (quod apud

numidas honoris dicitur) iugurtha foret. deinde ta-
mē ut etati cōcederet! fatigatus a fratre / vix in par-
tem alteram trāductus est. Ibi cū multo de admi-
nistrādo īperio differerent! iugurtha inter alias res
ait oportere quinquēnii cōsulta oīa / et decreta rescī-
di. Nā per ea tēpora cōfectū ānis micipsā / parū aīo
valuisset. Tum idē hiemsal placere sibi respōdit. Nā
ipsū illum his tribz proximis ānis adoptione in re-
gnū peruenisse. Quod verbum in pectus iugurthe
altius q̄ quisq̄ ratus erat! descēdit. Itaq; ex eo tē-
pore ira / et metu anxius moliri parare. atq; ea mō
cū aīo habere / quibus hiemsalet per dolū caperet.
Que vbi tardius procedūt! neq; lenitur aīmus fe-
rox! statuit quouis modo īceptū perficere. Primo
cōuentu que a regulis factū supra memorauī! pro-
pter dissensionem placuerat diuidi thesauros finesq;
īperii singulis cōstitui. Itaq; tēpus ad utrāq; rē decer-
nitur! sed maturius ad pecuniā distribuendā. Regu-
li iterea / ī loca propīqua / thesauris alius alio cesse-
re. S; hiēsal ī oppido tirmiāda / forte eius domo ute-
batur! qui proximus littor iugurthe carus / accep-
tusq; sēper ei fuerat. quē ille casu ministrū oblatū
promissis onerat! īpellitq; uti tanq̄ suā visens do-
mū eat! portarū clauēs adulterinas paret. Nā ve-
re ad hiēsalē referebātur. Ceterū vbi res poltūaret

seipsum cū magna manu vĕturū cōstituit. Numide
mādata breui cōficit. Atq; (vti doctus erat) noctu iu
gurthe milites itroducit. qui postq; in edes irrupe
re. diuerſi regē querere. dormientes alios / alios oc
cursantes itericere. scrutari loca abdita. clauſa eſſri
gere. strepitu / et tumultu oīa miſcere. cū iterim hi
emſal reperitur ſe occultās ī tugurio mulieris acil
le. quo initio pauidus / et ignarus loci per fugerat.
Numide caput eius (vt iuſſu erāt) ad iugurthā refe
rūt. Ceterū fama tāti facinoris / per omnē african
breui diuulgatur. Atherbalē cēlq; / qui ſub imperio
miciple fuerāt / metus iuadit. In duas partes diſce
dūt numide . plures atherbalē ſequūtur. ſed illum
alterum bello meliores. Egitur iugurtha q̄maxias
potest copias armat. vrbes partim vi / alias volūta
te iperio ſuo adiūgit. oīq; numidie imperare parat
Atherbal / tāetli romā legatos miſerat / qui ſenatū
docerēt de cede fratris / et fortunis ſuis / tamen fre
tus multitudie militū parabat armis cōtēdere. Sed
vbi res ad certamē venit / victus / ex prelio fugit in
prouiciā. ac deīde romā contendit. Tum iugurtha
patratis conſiliis / poſtq; oī numidia potiebatur in
otio facinus ſuū cū aīo reputās / timebat populum
romanū. neq; aduerſus irā eius vſq; / niſi in auari
cia nobilitatis / et pecunia ſua ſpē hēre. Itaq; paucis

diebus / cum auro / et argento multo / romā legatos
mittit. quis precepit / vti primū veteres amicos mu-
neribus expleāt. deinde novos acquirāt. Postremo
quecūq; possit largiēdo parare ne cūctētur. Sed vbi
romā legati venere. et ex precepto regis hospitibz
aliisq; (quorū ea tēpestāte in senatu auctoritas polle-
bat) magna munera misere! tanta cōmutatio icellit
vt ex maxima iuidia in gratiā / et fauorē nobilitatis
iugurtha veniret. quorū pars spe / alii premio idu-
cti / sigulos / ex senatu abiēdo / nitebātur / ne graui-
us ī eū cōsuleret. ¶ Igitur ibi legati satis cōfidūt
die cōstituto senatus vtriusq; datur / tū atherbalē hoc
modo loquutū accepimus;

Patres Cōscripti Micipsa pater meus mori-
ens michi precepit / vti regni numidie tātū-
modo procuracōnē existimarē meā. Ceterū ius / et
īperium eius / penes vos esse. simul enīterer domi /
militieq; q̄maxie vsui esse populo romano. Vos ī-
cognatorū / vos ī affiniū locū ducere. Si ea fecissē!
in vrā amicicia exercitū / diuitias / munimēta regni
me habiturū. Que cū precepta mei parētis agitarē
Iugurtha (hō oīm quos sustinet terra sceleratissi-
mus) cōtēpto vestro īperio Masmisse nepotē / etiā a
stirpe lociū / atz amicū poplī romani regno / fortu-
nisq; oībz expulit. Atz ego. P. C. (quoniā ego mi

seriarū eo vēturus erā)vellē potius ob mea / q̃ ob
maiorū meorū beneficia / posse me a vobis auxiliū
petere. ac maxia mihi deberi beneficia a pplō roma
no / quibus nō egerē. s; ea si desiderāda erāt / vti des
bitis vterer. Sed quoniā parū tuta per seipsā pro
bitas ē / neq; michi ī manu fuit qualis iugurtha fo
ret / ad vos cōfugi. P. C. quib; (quod michi miler
rimū est) cogor prius oneri q̃ vsui eē. Ceteri reges
aut bello victi ī aīciciā a vobis recepti. aut ī suis du
biis reb; societate vestrā appetiuerūt. faīlia nrā cū
pplō romano bello carthaginēsi aīciciā īstituit. quo
tpē magis fides eius / q̃ fortuna petēda erat. quorū
progeniē vos P. C. nolite pati me nepotē malimī
le frustra a vobis auxiliū petere. Sed si ad īpetrādū
nihil cause haberē / preter milerādā fortunā / q; pau
lo āte rex genere / fama / atq; copiis potēs / nūc defor
matus erūnis iops / alienas opes expeto / tamē erat
maiestatis pplī romani prohibere īiuriā . neq; pati
cuiusq; regnū per scelus crescere. verū ego his sīb;
eiectus sū / quos maiorib; meis ppl's romanis dedit
Vnde pater / et auus meus vna nobiscū expulere si
phacē / et carthaginēses. vrā beneficia erepta sūt mi
chi. P. C. Vos in mei īiuriā desperi estis. Pleu me
milerū. huccine micipsā pater beneficia tua euale
re / vt quē tu parē cū liberis tuis / regniq; participē

δ. h.

fecisti! is potissimum stirpis tue extinator sit. Nunc
ne ergo familia nostra quiescit erit? semper ne in sanguine / fer
ro / fuga versabitur? Dum cartaginenses incolumes fu
ere! iure omnia leuia patiebamur. hostes a latere. vos a
mici procul. spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis
ex affrica eiecta est! leti pacem agitabamus. quippe quod
hostis nullus erat! nisi forte / quem vos iussissetis. Ec
ce autem de improviso iugurtha intolleranda audacia scele
re / atque superbia sese efferens / fratre meo / atque eodem
propinquo suo interfecto / primum regnum eius sceleris
sui predam fecit. post ubi me hisdem dolis neque tunc capere
nihil minus quam vi / aut bellum expectantem / ex imperio vestro
(sicut vos videtis) extorrem / patria / domo / inopem / et
coopertum miseris effecit. ut ubiuis tutius / quam in meo
regno esse. Ego sic existimabam. P. C. (uti predicantem
audiueram patrem meum) qui vestrae amicitiam coleret! eos
multum laborem suscipere. Ceterum ex omnibus maxime tu
tos esse. quod in familia nostra fuit prestitit. uti in omnibus bel
lis adeest vobis. nos uti per otium tuti sumus in vestra ma
nu est. P. C. Pater nos duos fratres reliquit. tertium
iugurtham beneficiis suis ratus est coniunctum nobis fore.
alter eorum necatus est! alterius ego ipse manus impia vix
effugi. Quid agam? aut quo potissimum infelix accedam?
Generis presidia omnia extincta sunt. Pater uti necesse e
rat / nature concessit. fratri quem mihi decuit / propin

quos per scelus vitā eripuit / affines / propinquos / aī
cos / ceteros meos / aliū alia clades oppressit. Capti
a iugurtha / pars acti ī crucē. pars bestiis obiecti sūt
Pauci (q̄bz relicta ē aīa) clausi ī tenebris / cū mero-
re / et luctu morte grauiorē vitā exigūt. Sed si oīa
michi que aut amisi / aut ex necessariis aduersa fac-
ta sūt ī columia manerēt ! tamē si quid ex iprouiso
mali accidisset ! vos īplorarē. p. c. quibz pro magni-
tudīe īperii ius et īiurias oēs cure eē decet. Nūc ve-
ro exul patria / domo solus / atqz oīm honestarū rerū
egēs ! quo accedā / aut quos appellē. natōnes ne / aut
reges qui oēs faīlie nrē ob vestrā aīciciā īfesti sūt.
An quoqz michi adire licet vbi non maiorū meorū
hostilia moīmēta plūma sūt. aut q̄sqz nrī misereri po-
test / qui aliquādo nobis hostis fuit. Postremo mal-
missa nos ita īstituit p. c. ne quē coleremus nisi po-
pulū ro. ne societates ! ne federa noua acciperemus.
abūde magna presidia nobis in vrā aīcicia fore. Si
huic īperio fortūa mutaretur vna occidendū nobis
eē. virtute nūc / ac dis volētibus / magni estis. et o-
pulēti. Oīa secūda / z obediētia sūt. quo facilius lo-
ciorū īiurias curare licet. Tātum illud vereor ! ne
quos priuata aīcicia iugurthe parū cognita trāfuer-
los agat. Quos ego audio maxia ope niti. ābire / fa-
tigare vos singulos. ne quid de absente incognita
causa statuatis. Figere me verba / et fugā simulare.

cui licuerit i regno manere, quod vtinā illū / cuius
ipio facinore / i has proiectus sū miserias / eadē hec
simulātē viderā. z aliq̄do apud vos / aut deos imor
tales / rerū humanarū cura oriat̄ur / vt illa / qui nūc
sceleribus suis ferox / atq; preclarus ē / omnibus ma
lis sit excruciat̄us. impietatis i parētē nostrū / fratris
mei necis mearumq; miseriarum graues penas red
dat. Eāiam frater animo meo carissie q̄q; tibi imatu
ro / et vnde minime decuit vita erepta ē / tamē ma
gis letandum / q̄ dolendū puto casū tuū. Nō enim
tantum regnū / sed fugā / exiliū / egestatē / et omnes
has (que me premūt) erūnas / cū aīa simul amisisti.
Ac ego infelix i tanta mala precipitatus / ex patrio
regno / rerū humanarū spectaculū prebeo / incertus
quid agā. tuas ne iūrias persequar. ipē auxiliū egēs
an regno consulā cuius vite / necisq; potestas ex opi
bus alienis pendet. Vtinā emori fortunis meis ho
neltus exitus esset. ne viuere cōtēptus viderer / si de
fessus malis iūrie cōcessissē. nūc neq; viuere libz ne
q; mori lz sīe dedecore. p. c. per vos / per libros / atq;
parētes vrōs / per maiestātē ppli r. subuenite michi
misero. ite obuiā iūrie. nolite pati regnū nūdie q;
vestrū ē / per scelus / z sāguinē faīlie nrē tabescere;
Postq; rex finē loquēdi fecit / legati iugurthe
largitōe magis q̄ cā freti / paucis respōdēt.
Hierusalem ob se uiciā suā a numidis interfectum.

atherbalē vltro bellū inferētē postq̃ superatus sit /
queri q̃ iūria faceret nequiuissz. Iugurthā ab sena
tu petere / ne se aliū putarēt / ac numātie cognitus es
set. ne verba inimici / ante sua facta ponerēt. Deīde
vtriqz curia egrediūtur. senatus statī cōsulitur. fau
tores legatorū / preterea senatus magna pars / grā
deprauata / atherbalis dicta cōtēnere. Iugurthe vir
tutē extollere laudibz / grā / vōce. deniqz oībus mo
dis pro alieno scelere et flagitio / sua quasi pro glā
nitebātur. At cōtra pauci q̃ bz bonū z equū diuiciū
carius erat / subueniēdū atherbali / z hiēsalis mor
tē leuere vīdicādā cēlebāt. Sed ex oībus maxie emi
lius scaurus hō nobilis / impiger factiosus / audus
potētie / honoris / diuitiarū / ceterū sua vitia callide
occultās. Is postq̃ videt regis largitionē famolam
impudentēqz / veritus (quod in tali re fieri solet) ne
polluta licencia / inuidiam accenderet / aīnū a cōsue
ta libidine cōtinuit. Vicit tamē in senatu pars illa /
que vero preciū / aut gratiam anteferebat. Decretū
fit ab senatu / vt decē legati regnum / quod Micipsa
obtinuerat inter iugurthā / et atherbalē dīuiderēt.
Cuius legationis p̃iceps fuit. L. optimiū / hō cla
rus / et tum in senatu potēs / qui tribūnus consuli
bus gayo gracco / et. M. fuluio flacco interfectis / a
cerrime victoriam nobilitatis ī plebem exercuerat.

Eū iugurtha tametsi rome in amicis habuerat / ta-
mē accuratissime recepit. dādo / z pollicitādo multa
perfecit vti fame / fidei / postremo oībus suis rebus
cōmodū regis āteferret. Reliquos legatos eadē via
aggressus / plerosq; capit. paucis fuit carior fides q̃
pecunia. In diuisione que pars numidie maurita-
niam attingit / agris / viris / opulētior iugurthe tra-
ditur. Illam alteram specie / q̃ vlu potiore / que
pecuolior et edificiis magis exornata erat Mther-
bal possedit;

BEs postulare videtur africe sitū paucis ex-
ponere. z eas gentes / quibz cū nobis bellū
aut amicicia fuit attingere. Sz que loca / et nacōes
ob calorē / et asperitatē / itē solitudīes minus frequē
tata sūt. de his haud facile cōpertū narraueri. Cete-
ra q̃ paucissimis absoluā. In diuisione orbis terre
pleriq; affricā ī parte tertia posuere. pauci tātūmō
aliā / et europā esse. sed affricā ī europa. Ea fines ha-
bet ab occidēte fretū nostri maris / et oceani / ab or-
tu solis decliuem latitudinem. quē locū incole Ca-
thabatmon appellant. mare leuū / et īportuosum
ager frugum fertilis. bonus pecori. arborū īfecū-
dis. celi / terreq; penuria aquarum. genus hominū
lalubri copore. velox. patiens laborū. plerosq; se-
nectus dissoluit / nisi qui ferro / aut bestiis īteriere.

Nam morbus haud sepe quēq̃ superat. Adhec ma-
lefici generis plurima animalia. Sed qui mortales
initio africā habuerint / quiq̃ postea accesserit / aut
quomodo inter se permixti sit / q̃q̃ ab ea fama / que
plerosq̃ obtinet / diuersū ē / tamē uti ex libris puni-
cis (qui regis hiēsalis dicebantur) interpretatū nobis
est / utq̃ rem sese habere / cultores eius terre putāt /
quā paucissimis dicā. Ceterū fides eius rei / penes
auctores erit / Africā initio habuere getuli / z libies
asperi / icultiq̃. quibz cibz erat caro ferina / atq̃ hu-
mi pabulū ut pecoribz. neq̃ hi moribz / neq̃ lege /
aut imperio cuiusq̃ regebātur. Vagi / palātes / q̃ nox
coegerat / sedes habebāt. Sed postq̃ i hispania her-
cules (licuti afri putāt) iteriit / exercitus eius / cōpo-
situs ex variis gentibus / amisso duce / ac passi mul-
tis libi quibz imperium petētibus / breui dilabitur
ex eo numero medi / perse / et armeni / nauibus in
africam trāsuēti / proximos nostro mari locos oc-
cupauere. sed per se intra oceanum magis. Hi qui
alueos nauū inuersos / pro tuguriis habuere. quia
neq̃ materiam in agris / neq̃ ab hispanis emendi /
aut mutandi copia erat. Mare magnum / et ignara
lingua / commercia prohibebant. Hi paulatim se-
cum per connubia getulos miscuere. Et quia sepe
temptātes agros / alia deinde alia loca petiuerant /

semetiplos numidas appellare. Ceterum adhuc edifi-
cia numidarum agrestium (que mapalia illi vocant) oblo-
ga / in curuis lateribus / tecta quasi navium carine sunt.
Medis autem et armenis accessere libies. Nam hi propi-
us mare agitabant africanum. Getuli sub sole magis
haud procul ab ardoribus. Alique mature opida habu-
ere. Nam freto divisi ab hispania mutare res inter se
instituerant. Nomen eorum paulatim libies corrumpere.
barbara lingua / mauros pro medis appellantes. Sed
res perlarum brevis adolevit. ac postea sub nomine nu-
midie / propter multitudinem / a parentibus digressi.
possidere ea loca / que proxima cartagine numidia ap-
pellabatur. Deinde utriusque alteris freti finitimos ar-
mis / aut metu sub imperium coegere. Nomen glanque
sibi addidere. magis hi / qui ad nostrum mare procel-
serant. quia libies quam getuli minus bellicosi. Denique
africe pars inferior pleraque ab numidis possessa est.
Victi omnes / in getem / nomenque imperium concessere. Postea
phenices / alii multitudinis domi muniende gratia /
pars imperii cupidine sollicita plebe / et aliis novarum
rerum cupidis / yponem / hadrimetum / leptim / aliasque ur-
bes / in ora maritima condidere. ceque brevi multum aucte /
pars originibus suis presidio / alie decori fuere. Nam
de cartagine silere melius puto / quam parum dicere. quam
alio properare tempus monet. Igitur ad cathabatnum

(qui locus egyptū ab africa diuidit secundo mari)
prima cyrene est colonia. thereon. ac deinceps due
sirtes. interq; eas / leptes. Deinde philenon are. quē
locum egyptum versus finem imperii habuere car
taginēses / post alie punice vrbes. cetera loca vsq; ad
mauritaniā numide tenēt. proxime hispaniā mau
ri sūt. super numidiā getulos accepimus / partī ī
tuguriis / alios īcultius vagos agitare. post eos eti
opes esse. Deinde loca exulta solis ardoribz. Igitur
bello iugurthino pleraq; ex punicis opida / et fines
carthaginēsiū / quos nouissime habuerat / populus
ro. per magistratus administrabat. Getulorū ma
gna pars / et numidie / vsq; ad flumē muluccā sub
iugurtha erāt. Mauris omibz rex boccus imperita
bat / preter nomē / per cetera ignarus populi. r. itēq;
nobis / neq; bello / neq; pace antea cognitus. De a
frica / et eius incolis ad necessitudinē rei satis dictū
est;

D Ostq; diuiso regno / legati africa discessere /
et iugurtha cōtra timorem aīmi premia sce
leris adeptū se se videt / certū eē ratus (quod ex aīcis
apud numatiā acceperat) oīa rome venalia eē simul
z illorū pollicitacōibz accēsus / quos paulo ante mu
neribz expleuerat / ī regnū atherbalis aīm intēdit.
Iple acer bellicolus. at is quem patebat / quietus /

imbellis, placido ingenio, oportunos iniurie / metu-
ens magis quam metuendus. Igitur ex improviso fi-
nes eius cum magna manu inuadit, multos morta-
les cum pecore / atque alia preda capit, edificia incen-
dit pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit. Deinde cum omni multitudine in regnum suum conuertit, exi-
stimans attherbalē dolore permotum iniurias suas ma-
nu vindicaturum / eamque rem belli causam fore. At ille (quod
neque se parum armis existimabat / et amicitia po-
ro, magis quam numidis fretus erat) legatos ad iugurtham
de iniuriis questum misit. Qui tametsi contumeliola
dicta retulerant / prius tamen omnia pati decreuit / quam bel-
lum sumere, quia bellum temptatum antea secus cesserat.
Neque eo magis cupido iugurthe minuebatur, quip-
pe qui totum regnum eius animo iam inuaserat. Itaque
non uti antea cum predatoria manu / sed magno ex-
ercitu comparato / bellum gerere cepit / et aperte to-
tius numidie imperium petere. Ceterum qua pergebat
urbes / agros vastare, predas agere, suis animum / ho-
stibus terrorem augere. Attherbal ubi intelligit eo pro-
cessum / uti regnum / aut relinquendum esset / aut armis
retinendum necessario copias parat. Et iugurthe ob-
uius procedit. Interim haud longe a mari / prope
cirtham opidum / utriusque exercitus concedit. Et (quia
diei extremum erat) prelium non est inceptum.

Sed ubi plerūq; noctis processit obscuro etiā cū lu-
mine milites iugurthini / ligno dato castra hostiū
iuadūt. semilomnos partim / alios arma lumentes
fugāt / fūdūtq; . atherbal cū paucis equitib; cirthā
profugit. Et ni multitudo togatorū fuisset / que nu-
midas ilequētes menibus prohibuit / vno die inter
duos reges ceptū / atq; patratū bellū foret. Igitur
iugurtha opidū circūledit vineis / turribusq; z ma-
chinis oīū generū expugnare aggredit̃. Maxie fe-
stinās tēpus legatorū atecapere / quos ante preliū
factū / ab atherbale romā missos audieret;

Sed postq; senatus de bello eorū accepit / tres
adolescētes ī africā legātur / qui ābos reges a-
deāt. senatusq; z ppli r. verbis nūtiēt / velle z cēlere
eos ab armis discedere. de cōtrouerſiis suis iure po-
tius q̃ bello disceptare. Ita seq; illisq; dignū eē. Le-
gati ī africā maturātes veniūt. eo magis / q̃ rome
dū proficisci parāt / de prelio facto / z oppugnacōne
cirthē audiebatur. Sz his rumor dēmēs erat. Quo-
rū iugurtha accepta orōne respōdit / libi nez maius
quicq; / nez carius auctoritate senatus esse. ab adole-
ſcentia ita se enisum / vti ab optimo quoq; proba-
retur virtute / non malicia / publico scipioni summo
viro placuisse / et ob easdē artes a Micipsa non
penuria liberorum / in regno adoptatum esse.

Ceterū quo plura bene / atq; strēnue fecisset! eo ani-
mū suū minus iniuriā tollerare Mtherbalem dolis
vite sue insidiatū. quod vbi comperisset sceleri eius
obuiam isse. populū romanū / neq; recte / neq; pro
bono facturū! si ab iure gētū sese prohibuerit. Po-
stremo de omībus rebus se legatos romā missurū
breui. ita vtriq; digrediūtur! Mtherbalis appellādi
copia non fuit. Jugurtha vbi eos africa discessisse
ratus est! neq; propter loci naturā cirthā armis ex-
pugnare pōt / vallo / ac fossa menia circūdat. Tur-
res exstruit. easq; presidiiis firmat. Preterea dies /
nocteq; aut per vim / aut dolis temptare. defēlori-
bus meniū premia modo / modo formidinē ostēta-
re. suos hortando ad virtutem erigere. prorsus in-
tentus cuncta parare;

ATherbal vbi itelligit omnes fortunas suas
in extremo sitas. hostem infestum / auxiliū
spem nullam / penuria rerum necessariarum bellū
trahi non posse! ex his qui vna cirtham profugerāt
duos maxime impigros delegit. eos multa pollicē-
do / ac miserando suum calum confirmat! vti per
hostium municōnes noctu ac proximū mare de hīc
romam pergerent. Numide paucis diebus iussa ef-
ficiūt. littere atherbalis in senatu recitate sūt. qua-
rū hec sententia fuit;

Non mea culpa sepe ad vos oratum mitto. P.
C. sed vis iugurthe subigit. que tanta libido
extinguendi me inuasit: ut neque vos / neque deos immorta-
les in animo habeat. sanguinem meum / quam omnia malit. Itaque
quintum iam mensem / ex quo socius / et africanus populi ro-
mani armis obsessus teneor. neque michi micipsa pa-
tris mei beneficia / neque vestra decreta auxiliatur. ferro
/ an fame acrius urgear incertus sum. Plura de iu-
gurtha scribere dehortatur me fortuna mea. etiam a-
teia expertus sum parum fidei miseris esse. non tamen in-
telligo illum supra quem ego sum petere: neque simul ami-
ciciam vestram / et regnum meum sperare / utrum grauius exi-
stimet: nemini occultum est. Nam in inicio occidit hierusalem
fratrem meum. deinde patrio regno me expulit. que sa-
ne fuerit nostre iniurie nichil ad vos. Verum nunc re-
gnum vestrum armis tenet. me (quem vos imperatorem nu-
midis posuistis) clausum obsidet. Legatorum verba
quanti fecerit: pericula mea declarant. Quid est reliquum
nisi vestra vis qua moveri possit. Nam ego quidem vel-
lem et hec que scribo / et illa que a teia in senatu que-
stus sum: vana foret potius / quam miseria mea fide ver-
bis faceret. Sed quoniam eo natus sum: ut iugurthe sce-
lerum ostentui esse: non iam mortem / neque erunas meas /
tantummodo inimici imperium / et cruciatus corporis recu-
lo ut euadam deprecor. Regno numidie (quod vestrum est)

e. i.

vti placet cōsulite. Me maībꝫ īpiis eripite / per ma-
iestatem īperii / per amicitie fidem / si vlla apud vos
memoria remanet aui mei malmisse?

His litteris recitatis / fuere qui exercitū in a-
fricā maiore celerēt mittendū . et q̄primū a-
therbali lubueniēdū . de iugurtha interī vti cōsule-
retur / quoniā legatis nō paruisset. Sed ab hīsde il-
lis regis fautoribus sūma ope nīlū ē / ne tale decre-
tū fieret. Ita bonū publicū (vt in plerisq; negotiis
solet priuata gratia deuictū est. Legātur tamē in a-
fricā maiores natu nobiles / amplis honoribus vti.
in quis fuit emilius scaurus (de quo supra meōra-
uimus) hō cōsularis / z tū in senatu p̄iceps. hi (q̄
res ī numidia erat / simul et a numidis oblectati)
triduo nauē ascēdūt . De hinc breui vticā appulsi /
lras ad iugurthā mittūt / q̄ocissime ad prouiciā ac-
cedat. seq; ad eum ab senatu missos. Ille vbi accepit
hōines claros (quorū auctoritatē rome pollere au-
diuerat) contra inceptum suum venisse / primo cō-
motus / metu / atq; libidīe / diuersus agitabatur. Ti-
mebat irā senatus ni paruisset legatis . Porro ani-
mus cupidine cecus ad īceptum scelus rapiebatur.
Vicit tamē ī auidō īgenio prauū cōsiliū. Igitur ex-
ercitū circūdato / summa vi cirthā irrumpere niti-
tur . maxie sperans diducta manu hostium aut vi /

aut dolis sese casum victoriae inuenturum. Quod ubi se-
cus procedit / neque quod infederat efficere potest / uti
priusquam legatos conveniret atherbalis potiretur / ne
aplus morando laurum (quod quam plurimum metuebat)
infederet cum paucis equitibus in provincia venit. At ta-
etli lenatus verbis / graues mine nuntiabantur / quod ab
oppugnatione non desisteret / multa tamen oratione consu-
pta legati frustra discessere. Ea postquam cirthae audita
sunt / italici quorum virtute metus deflabatur / confisi
deditione facta propter magnitudinem populi r. inuola-
tos sese fore atherbali suadet / uti sequi / et oppidum iu-
gurthae tradat. tantum ab eo vitam paciscatur. de cete-
ris senatui cure fore. At ille taetli (omnia potiora fide
iugurthae rebatur / tamen quia penes eodem si aduer-
saretur ceteri potestas erat) ita uti censerant italici
deditionem facit. Iugurtha imprimis atherbalem excru-
ciatum necat. Deinde omnes puberes numidas / atque nego-
ciatores promiscue / uti quisque armatus obuius fu-
erat interfecit;

Quod postquam rome coepertum est / et res in senatu
agitari cepit / iidem illi ministri regis / interpel-
lando / ac sepe gratia / interdum iurgiis trahendo tempus a-
trocitatem facti leniebant. At ni. G. menius tribunus
plebis designatus / vir acer / et infestus potentie nobili-
tatis / populum r. edocuillet id agi / ut per paucos fa-

tiolos iugurthe scelus cōdonaretur / profecto oīs
iuidia prolātādis cōsultacōibus dilap̄sa foret. tanta
vis gratie / atq; pecunie regis erat. Sed vbi senatus
delicti cōsciēcia / populū timet / lege lēpronia prouī-
cie futuris cōsulibz numidia / atq; italia decreta sūt
Cōsules declarati P. scipio nasica L. bestia calpur-
nius. Calpurnio numida / scipioni italia obuenit.
deinde exercitus qui in affricam portaretur scribi-
tur. stipēdiū / aliaq; que bello vsui foret / decernū-
tur at iugurtha cōtra spē nūtio accepto (quippe cui
rome oīa venū ire ī aīo helerat) filiū / z cū eo duos
fāiliares ad senatum legatos mittit. Hisq; vti illis
(quos hīēsale interfecto miserat) precepit / vt omēs
mortales pecunia aggrediātur. qui postq; romā ad-
uētābāt / senatus a bestia cōsultus ē / placeret ne le-
gatos iugurthe recipi menibz. Aliq; decreuere (nisi
regnū / ipsūq; iugurthā deditū venissēt) vt ī diebus
proximis decē italia discederēt. Consul numidis ex
senatus decreto nūciari iubet. ita infectis rebus illi
domū discedūt. Interī calpurnius parato exercitu /
legit sibi hoīes nobiles adolescētes factiolos. quo-
rū autoritate que deliquisset īpuīta fore sperabat.
in quis fuit scaurus. cuius de natura et habitu su-
pra memorauimus. Nā ī cōsule nrō multe / boneq;
artes animi / et coporis erāt. quas omnes auaricia

prepediebat. patiens laborū. acri ingenio. satis prouidens. belli haud ignarus. firmissimus cōtra pericla et insidias. Sed per italiā legiones hegiū / atq; inde in siciliā / perro ex sicilia ī africā trāluecte sūt. Igitur calphurnius iūio paratis cōmeatibz acriter numidiā igressus est. multosq; mortales / et vrbes aliquot pugnādo cepit. Sed vbi iugurtha per legatos pecunia tēptare / belliq; (quod admīstrabat) asperitatē ostēdere cepit / aīmus eger auaricia facile cōuersus est. Ceterū locius / et administer oīm cōsiliōrū assumitur scaurus. qui tāetli a prīcipio plerisq; ex factione eius corruptis / acerrīe regē īpugnauerat / tamē magnitudine pecuīe a bono / honestoq; ī prauū abstractus est. Sz iugurtha primū tātūmō belli morē redimebat. existimās se se aliquid interī romae precio aut grā effecturū. Postea vero q̄ participē negotii scaurū accepit / in maximā spē adductus recuperāde pacis / statuit cū eis de oībz pactionibus presēs agere. Ceterū iterea fidei cā / mittitur a cōsule sextius questor ī opidū iugurthe vaccā cuius rei species erat / acceptio frumēti quod calphurnius palam legatis īperauerat. quoniā deditiōis mora īducie agitabātur. Igitur rex vti cōstituerat ī castra venit. ac pauca presēti cōcilio locutus / de inuidia fratris sui / atq; vt ī deditiōē acciperetur / reliq; cū be-

stia / et scauro secreto transegit . Deinde postera die
quali per satirā legē / sētentiis exquisitis i deditōez
accipitur . Sed vti pro cōsilio īperatū erat / elephātī
trigīta / pecus / atq; equi multi nō cum paruo argēti
pōdere questori tradūtur . Calpurnius romam ad
magistratus rogādōs proficiscitur . In numidia et
exercitu nostro pax agitabatur;

Postq̃ res in africa gestas / quoq; mō acte fo-
rent fama diuulgauit / rome per omnes lo-
cos / et cōuētus de facto cōsulis agitari . apud plebē
grauis iuidia . patres solliciti erant . probarēt ne tā-
tum flagitiū / an decretum cōsulis subuerterēt / pa-
rum cōstabat . ac maxie eos potētia scauri (q̃ is au-
ctor et socius bestie ferebatur) a vero bonoq; īpedie-
bat . At . C . mennius (cuius de libertate ingenii / et
odio potētie nobilitatis supra diximus) inter dubi-
tationē / et moras senatus cōcionibus populum ad
vindiciādū hortari . monere populum . r . ne libertatē
suam desereret . multa superba et crudelia facinora
nobilitatis ostēdere / prorsus intentus omī mō ple-
bis aīm accēdebat . Sed quoniā ea tempestate rome
. C . mēnii faciūdia clara pollensq; fuit / decere existi-
maui / vnā ex tam multis orōnē eius perscribere . ac
potissimū eā dicā / quā i cōtione post reditū bestie /
huiuscemodi verbis disseruit;

Vlta me dehortatur a vobis quiritēs (ni stu-
dium rei. p. omnia superet) opes factionis / vrā
patiētia / ius nullum / ac maxime / quod innocentie
plus periculi / q̄ honoris ē. Nam illa quidem piget
dicere his annis quidecim / q̄ ludibrio fueritis su-
perbie paucorū, q̄ fede / q̄q̄ multi perierūt vrī de-
fensores, vt vobis animus ab ignauia / atq̄ socordia
corruptus sit . qui nec nūc quidē obnoxii inimicis
insurgitis. Atq̄ etiā nunc timetis eos quibus decet
terrori eē. Sed q̄q̄ hec talia sūt / tamē obuiā ire po-
tentie factionis / animus subigit. Certe ego liberta-
tem (que michi a parente meo tradita est) experiar
Verū id frustra / an ob rem faciā / in vrā manu sitū
ē quiritēs. Neq̄ vos hortor (quod sepe maiores vrī
fecere) vti contra iniurias armati eatis, nichil vi / ni-
chil secessione opus est . necesse est suomet ipsi mo-
re / precipites eāt. Occiso tiberio gracco (quē regnū
parare aiebāt) in plebē romanā graues questionēs
habite sūt. Post C. gracci / et. M. fuluii cedē / item
nrī ordinis multi mortales in carcere necati sunt.
vtriusq̄ cladis nō lex / verum libido eorū finē fecit
Sed sane fuerit regni paratio plebi sua restituere.
quicquid sine sāguīe ciuiū vlcisci nequit / iure factū
sit. Superioribz ānis taciti indignabamī erariū ex-
poliari reges / et populos paucis nobilitz vectigal

pendere. penes eoldem et summā gloriā / z maxias
diuitias eē. tamē hec talia facinora ipune suscepisse
pro nichilo parum habuere. Itaq; postremo leges /
maiestas vrā / diuina et humana oīa / hostibz tradi-
ta sunt. neq; eos qui ea fecere pudet / aut penitet. sz
incedunt. per ora vrā magnifici. sacerdotia / et cōsu-
latus pars / triūphos suos ostentātes. perīde quali
ea honori nō prede habeāt. Serui ere parati / inius-
ta īperia dominorū nō perferūt. Vos quirites in
īperio natī equo aīo seruitutē tolleratis. At qui sūt
hī qui rē. p. occupauere. Hoīnes sceleratissī / cruē-
tis maībz immani auaricia / nocētissī / et indē super-
bissimī / quibus fides / decus / pietas / postremo ho-
nesta / atq; inhonesta oīa questui sūt. pars eorū oc-
cidisse tribunos plebis / alii questiones iniustas / ple-
riq; cedē ī vos fecisse / pro munimēto habent. Itaq;
q̄tū quisq; pessime fecit / tā maxie tutus est. metū
a scelere suo ad ignaniā vestrā trāstulere. quos oēs
eadē cupere / eadē odisse / eadē metuere in vñū coe-
git. Sed hec inter bonos amicitia. inter malos fa-
ctio est. Qz si tā vos curā libertatis haberetis / q̄ illi
ad dominacōnē accēsi sūt / profecto neq; rel p. (sicu-
ti nunc) vastaretur / et beneficia vrā penes optios
nō audacissimos forēt. Maiores vrī parādi iuris et
maiestatis cōstituēde grā bis per secessionē armati

auentinū mōtē occupauere. vos pro libertate / quā
ab illis accepistis / nonne sūma ope nitemini? Atq̃
eo vehemētius quo maius dedecus ē parta amittere
q̃ oīno nō paruissē? dicet aliquis / quid igitur? Cen
les vīdicādū ī eos / qui hosti prodidere rē. p. Respō
deam. nō manu / neq̃ vī (q̃ magis vos fecisse q̃ illis
accidisse indignū est) verū questionibz / et iudicio ip
sius iugurthe. qui si deditus ē / profecto iussis vris
obediēs erit. Sin ea cōtemnit / scz existimabitis qua
lis ista pax / aut deditio sit / ex qua ad iugurthā scele
rū īpunitas / ad paucos potentes / maxīe diuitie / ad
rē. p. damna atq̃ dedecora peruenerit. nisi forte nū
dum etiā vos dnātiōis eorū satietas tenet. et illa / q̃
hec tēpora / magis placēt. cū regna prouicie / leges /
iura / iudicia / bella / atq̃ paces / postremo diuīa / et
humana oīa / penes paucos erant. Vos aut (hoc est
populus. ro.) inuicti ab hostibz īperatores oīm gē
tiū satis habebatis aīam retinere. nā seruitutē qui
dem quis vestrū reculare audebat? Atq̃ ego tamēli
viros flagitiosissimos / existimo īpune iniuriā acce
pisse / tamen vos hominibz sceleratissimis ignoscere
(quoniā ciues sūt) equo aīo paterer / ni misericordia
ī perniciē casura esset. Nā et illis q̃tū īportunitatis
habēt / parū ē īpune male fecisse / nisi demū faciendi
licentia eripitur / et vobis eterna sollicitudo rema-

nebit / cū itell'getis / aut seruiēdū esse / aut per ma-
nus libertatē retinēdā. Nā fidei quidē / aut cōcordie
que spes ē dñari illi volūt. vos liberi eē. facere illi
iurias. vos prohibere. Postremo lociis vris veluti
hostibz / et hostibus pro lociis vtūtur. Potest ne in
tā diuersis mētibus / pax / aut amicitia esse? Quare
moneo / hortorq; vos / ne tātū scelus ipunitū omit-
tatis. nō peculatus erarii factus ē. neq; per vī lociis
erepte pecuīe. que q̃q̃ graua sūt! tamē cōsuetudinē
iā pro nichilo habētur. hosti acerrimo prodita sena-
tus autoritas / proditū īperiū vestrū est. domi / mi-
litieq; res p. venalis fuit. que nisi quelita erūt! nisi
vīdicatū īnoxios! quid erit reliquū / nisi vt illis qui
ea fecere obediētes viuamus? Nā ipune ea quelibz
facere / idest regē esse. neq; ego vos quirites hortor!
vt malitis ciues vros perperā! q̃ recte fecisse. sz ne
ignoscēdo malis / bonos perditū eatis. Ad hoc in rē
p. multo prestat beneficii / q̃ maleficiū īmemorem
eē. bonus tātū mō segnior fit! vbi negligat. at malus
īprobior. Ad hoc si iniurie nō sūt! haud sepe auxili
egeas. Nec / et alia huiuscemōi sepe ī dicēdo mēnius
pplō perluadet. vti. L. cassius (qui tū pretor erat) ad
iugurthā mitteretur! eūq; īterpolita fide publica ro-
mā duceret! quo facilius īdicio regis scauri z reliquo-
rū (quos pecuīe capte accēderāt) delicta patefierēt!

QUoniam hec rome geruntur quae in numidia relictis
a bestia exercitui preerant: secuti more impera-
toris sui / plurima / et flagitiosissima facinora fecere.
fuere qui auro corrupti elephantos iugurthe trade-
rent. Alii perfugas venderent: pars ex pacatis predas
agebat. tanta vis auaricie animos eorum (veluti tabes) inua-
serat. At cassius pretor populi romani per lata rogatione a
gaio menio / ac percussa omni nobilitate / ad iugurtham
proficiscitur. Eique timido / exque conscientia diffidenti re-
bus suis / persuadet (quonia[m] se populo romani deditisset)
ne vi / quam misericordiam eius experiri mallet. priuati
preterea fide[m] suam interponit. quam ille non minoris / quam
publicam ducebat. talis ea tempestate fama de cassio e-
rat. Igitur iugurtha contra decus regionum / cultu[m] quam ma-
xime miserabili / cum cassio romam venit. ac tametsi in ipso
magna vis animi erat: confirmatus ab omnibus / quorum po-
testas aut scelere cuncta ea gesserat que supra diximus.
Tamen. C. bebbium tribunum plebis / magna mercede
parat. cuius impudetia / magna vi contra ius / et iniurias
omnes / multus foret. at C. menius aduocata contione (quam
quam regi infesta plebs erat: et pars in vincula duci iuberetur
pars vero socios sceleris sui aperiret: more maiorum
de hoste supplicium sumi) dignitati / quam ire magis consu-
lens sedare motus. et animos eorum mollire. Postremo
confirmare fidem publicam per se inuiolatam fore.

Post ubi silētiū cepit! producto iugurtha verba fa-
cit. rome numidieq; faciora eius memorat. scelera ī
patrē / fratresq; ostendit. quibus iuuātibz / quibulq;
mīltris ea egerit. q̄q; itelligat populus. ro. tamen
velle maifesta / magis ex illo habere. si verū aperi-
at in fide / et clemētia populi ro. magnā spē illi sitā
Sin reticeat! nō lociis et sibi saluti fore / sese suasq;
spes corrupturū. deīde ubi mēnius dicēdi finē fecit
Et iugurtha respōdere iussus ē. G. bebius tribunul
plebis (quem pecuīa corruptū supra diximus) regē
tacere iubet. ac tāetli multitudo / que ī cōtione ade-
rat! vehemēter accensa terrebat eū clamore / vultu /
sepe īpetu / atq; aliis oībz / que ira fieri amat / vicit
tamē ipudētia. Ita populus ludibrio hītus ex cōci-
one discessit. Iugurthe / bestieq; z ceteris / quos illa
questio exagitabat! animi augetcunt;

ERat ea tēpestāte rome numida quidā / nomīe
massina gulusse filius / massimille nepos. q̄ (qz
ī dissēsiōe regū aduersus fuerat iugurthe) dedita cir-
tha / z atherbale īterfecto / profugus ex affrica abie-
rat. huic spurius albīus (q̄ proxio āno post bestiā cū
quīto nuītio ruffo cōsulatū gerebat) persuadet quo-
niā ex stirpe massimille sit iugurthā ob scelera iuidia
cū metu vrgeat. regnū nuīdie ab seātū petat. auidus
cōsul belli gerēdi / mouere / q̄ senescere oīa malebat

ipli prouincia numidia quinto numitio macedonia
euenerat. Que postq̃ massina agitare cepit: neq3 iu
gurthe in amicis satis presidii erat: q̃ eorū aliū con
sciā / alium mala fama et timor impediēbat: bomil:
chari proximo / ac maxime fido libi ĩperat: precio
sicuti multa cōfecerat insidiatores massine paret. ac
maxime occulte. sin id parum procedat: quouilmo
numidā interficiat. Bomilchar mature regis man
data exequitur. et per homines talis negotii arti
fices / itinera / egressusq3 eius / postremo loca at3 tē
pora cūcta explorat. Deinde ubi res postulabat: insi
dias tendit. Igitur vnus ex eo numero / qui ad ce
dem parati erant: paulo inconsultius massinā ag
greditur. illum obtruncat. Sz ipē deprehēsus mul
tis hortantibus / et imprimis albino consule / iudi
cium profitetur. Fit reus magis / ex equo / bonoq3
q̃ ex iure gētium bomilchar comes eius / qui romā
fide publica venerat. At iugurtha manifestus tanti
sceleris nō prius omisit cōtra verum niti q̃ aīmad
uertit supra gratiam / at3 pecuniam suam / inuidiā
facti esse. Igitur quanq̃ in priori actione: ex ami
cis quinquagita vades dederat: regno magis / q̃ va
dibus consulens / clam in numidiam bomilcharem
demittit. veritus ne reliquos populares metus in
uaderet parēdi libi / si de illo sūptū foret suppliciū.

Et ipse paucis post diebus eodem profectus est! iussus
a senatu italia discedere. Sed postquam romam egressus
est! fertur eo sepe tacitus respiciens postremo dixisse
urbem venalem! et mature perituram! si emptorem inue-
nerit. Interim albinus renouato bello comitum / sti-
pendiū / aliaque que militibus vsui foret! maturat in afri-
cam portare. At statim ipse profectus uti ante comitia
(quod tempus haud longe aberat) armis / aut deditōne
aut quouismō bellū cōficeret. At contra iugurta tra-
here omnia. et alias deinde alias more causas facere. pol-
liceri deditōnem. ac deinde metū simulare. cedere instā-
ti. et paulo post (ne sui diffiderēt) instare. Ita belli
modo / modo pacis / mora cōsulē ludificare. At fue-
re qui tū albinū haud ignarū cōsiliū regis existima-
rēt. neque ex tāta properatā tā facile tractū bellū / so-
cordia magis / quam dolo crederēt. Sed postquam dilapso
tempore comitiorū dies aduētabat! albinus aulo fratre in
castris pro pretore relicto / romam accessit!

Entēpestate rome seditiōibus tribuniciis atro-
citer res perturbabatur. P. lucullus / et L. an-
tonius tribunis plebis resistentibus collegiis continuare
in gratū nitebatur. que dissēlio totius anni cōstitia in pe-
diebat. ea mora in spē adductus aulus / quē pro preto-
re in castris relictū supradixi aut cōficiēdi belli grā-
tiam terrore exercitus ab rege pecunie capiūde! milites

menſe ianuario ex heberniiſ in expeditionē euocat.
maguiſq; itinerib; hie me aſpera peruenit ad oppi-
dū ſuthul vbi regis thelauri erāt. Quod q̃q; / et le-
uitia tēporis z īportunitate loci / neq; capi / neq; ob-
ſideri poterat (Nā circū murū ſitū ī prerupti mon-
tis extremo / planicies limoſa hiemalib; aquis / pa-
ludē fecerat) tamē aut ſimulādi gratia quo regi for-
midinē adderet / aut cupidīe cecus ob thelauros op-
pidi potiūdi / vineas agere. aggerē iacere. aliaq; que
incepto vſui forent / preparare. At iugurtha cogni-
ta vanitate / atq; īperitia legati / ſubdole eius augere
amentia. miſſitare ſupplicātes legatos. ipē quaſi vi-
tabūduſ / per ſaltuoſa loca / et tramites exercitū du-
ctare Deniq; aulū ſpe pactionis perpulit. vti relicto
ſuthule / in abditas regiones ſeſe veluti cedētē inſe-
queretur. Ita delicta auli occultiora fuere. Interea
iugurtha per homines callidoſ die / noctuq; exerci-
tū tēptabat. Cēturiones / duceſq; turmarū / partim
vti tranſfugerent / corrumpere. alii ſigno dato locū
vti deſererent. Que poſtq; ex ſententia inſtruit / itē
peſta nocte de īprouiſo multitudi-
ne numidarū auli
caſtra circūuenit Militeſ romani percuſſi tumultu
īſolito / arma capere alii. alii ſeſe abdere. pars terri-
toſ confirmare. trepidare oīb; lociſ. viſ magna hoſtiū
celū nocte / atq; nubibuſ obſcuratū. periculū āceps

Postremo fugere / an manere tutius foret! incerto
erat. Sed ex eo numero / quos paulo ante corruptos
diximus / cohors una ligurum cum duabus turmis
thracum / et paucis gregariis militibus / transire ad
regem. Et centurio principili tertie legionis per mu-
nitionem (quam uti defenderet / acceperat) locum hosti-
bus introeundi dedit. eaque parte numide cuncti irrupe-
re. Nostri feda fuga / plerique abiectis armis / proxi-
mum colle occupauere. Nox atque preda castrorum ho-
stes! quo minus victoria vteretur remorata sunt.
Deinde iugurtha poltero die cum aulo in colloquio
verba facit. tametsi ipsum cum exercitu fame et ferro
clausum tenet! dicit tamen se memorum humanarum rerum
si secum sedus faceret! incolumes omnes sub iugum missu-
rum. Preterea uti diebus decem numidia discederent.
Que quamquam graua / et flagicii plena erant! tamen quia
mortis metu cogebatur / sicut regi libuerat! pax con-
uenit. Sed ubi ea romae comperita sunt! metus / atque me-
ror ciuitatem inualere. Pars dolere pro gloria imperii.
pars insolita rerum bellicarum / timere libertati. Aulo
omnes infesti. ac maxime / qui bello sepe preclari fuerunt! qui
armatus dedecore potius quam manu / salutem quesierat
Ob ea cato albinus / ex delicto fratris inuidiam ac dei
de periculum timens! senatum de federe consulabat. Vtrum
fedus quod cum iugurtha pepigerat! firmum et lic factum

perdurare debuisset! nec nā. et tamē iterū exercitui
supplemētū scribere. ab sociis et nomine latino au-
xilia accersere. deniq; oībz modis festinare. Senatus
(vti par fuerat) decreuit / suo atq; ppli iussu / nul-
lū potuisse fedus fieri. Cōsul ipē ipeditus a tribu-
nis plebis / ne quas parauerat copias / secū portaret
Paucis diebus ī affricā proficiscitur. Nā oīs exerci-
tus (vti cōuenerat) numidia deductus / in prouīcia
hiemabat. Postq; eo venit! quāq; persequi iugur-
thā / et mederi fraterne iuidie / aīmo ardebat! cogni-
tis militibus quos preter fugā / soluto imperio / licē-
cia / atq; lasciuia corruperat! ex copia rerū statuit li-
bi nichil agitādū. Interī rome. C. mamillus lime-
tanus tribunus plebis / rogatiōz ad populū promul-
gat! vti quereretur ī eos / quorū cōsilio iugurtha se-
natus decreta neglexisset. quiq; ab eo ī legatiōibz /
aut īperiis / pecunias accepisset. q̄ elephātos / quiq;
profugas tradidisset. Itē qui de pace / aut bello cū
hostibus pactiones fecisset. Huic rogationi partim
cōscii sibi! tum alii / ex partium iuidia pericula me-
tuētes (quoniā aperte resistere nō poterāt quī illa /
et alia talia placere sibi faterētur) occulte per ami-
cos / ac maxie per hoīes nomis latini / et socios itali-
cos / ipedimēta parabāt Sz plebs (īcredibile memo-
ratu ē) q̄ itēta fuerit! q̄taq; vi rogationem iusserit

magis odio nobilitatis / cui mala ista parabantur !
q̃ cura reipub. tāta libido ī partibus erat. Egitur ce
teris metu percussis. M. Scaurus (quē legatū bestie
supra diximus) inter leticiā plebis / et luorū fugā /
trepida etiā tū ciuitate / cū ex mamilli rogatiōe tres
quesitores rogarētur / effecerat / vti ipē in eo nume
ro crearetur ! s; questione exercitata aspere / violen
terq; / ex rumore / et libidine plebis. vti sepe nobili
tatē ! lic ea tēpestate plebē ex secūdis rebus īsolētia
ceperat. Ceterū mos partiū populariū / et senatus
factionū / ac deīde oīm malarū artiū / paucis ante ā
nis rome ortus est ! otio atq; habūdācia earū rerum
que prima mortales ducunt. Nam ante cartaginē
deletā / populus et senatus romanus placide mode
stēq; inter se rempublicam tractabant. neq; glorie /
neq; dominationis / certamē inter ciues erat. Metus
hostilis / in bonis artibus ciuitatem ītinebat. Sed
vbi illa formido mētibus dicessit ! scilicet ea que res
secūde aiāt / lasciuia atq; superbia īcessere. ita (quod
in aduersis rebz optauerūt) otīū postq; adepti sūt /
asperius / acerbiusq; tulere. Nāq; cepere / nobilitas
dignitatem in superbiam / populus libertatem in
libidinem vertere. sibi quisq; ducere. trahere. rape
re. ita omnia in duas partes abstracta sūt. Respu
blica (que media fuerat) dilacerata. ceterū nobilitas

factione magis pollebat. plebis vis soluta / atq; di-
spersa / in multitudine minus poterat. paucorū ar-
bitrio militie / domiq; agitabatur. penes eodē era-
riū / prouincie / magistratus / glorie / triūphiq; erāt.
populus militia / atq; iopia vrgebatur. predas belli-
cas īperatores / cū paucis diripiebāt. Interea parē-
tes aut parui liberi militū (vti quisq; potētiori cōfi-
nis erat) sedibz pellebātur. ita cū potētia auaricia /
line modo / modestiaq; iuadere. polluere. et vastare
omīa. Nichil pēsi / neq; sācti hēre / quoadusq; lemet-
iplā precipitauit Nā vbi primū ex nobilitate reper-
ti sūt / qui verā gloriam iuste potētie anteponerēt!
sic moueri ciuitas / et dissēlio ciuilis / quasi permix-
tio terre / oriri cepit. Nam postq; Tyberius / et. C.
graccus (quorum maiores punico / atq; aliis bellis
multū rei publice addiderāt) vendicare plebē i liber-
tatem / et paucorū scelera patefacere cepere / nobili-
tas anxia / atq; eo percussa / modo per socios / ac no-
mē latinū / iterdū per equites romanos (quos spes
societatis a plebe dimouerat) graccorū actionibz ob-
uiam ierat. Et primō tyberium / deīde paucos post
ānos opera eadē īgrediētē / gaiū tribunū plebis alte-
rum triūuirum / coloniis deducēdis / cum Marco
fuluio flacco / ferro necauerat. Et sane graccis / cu-
pidine victorie / haud satis moderatus aīmus fuit.

midia proficiscitur, magna spe ciuium. tum propter ar-
tes bonas. tum maxime quod aduersum diuitias / iunctum ani-
mum gerebat, et pro auaricia in gratum ante tempus id
in numidia! nostre opes cotale / hostiumque aucte erant.
Sed ubi in africa venit, exercitus ei traditur / a spurio
albino proconsole / iners / inbellis / neque periculi / neque
laboris patiens, lingua quam manu promptior, predator
ex locis / et ipse preda hostium. sic imperio et modestia
habitus. Ita imperatori nouo / plus ex malis moribus
solicitudinis / quam ex copia militum auxilii / aut spei bo-
ne accedebat. Statuit tamen metellus (quod et estiuo-
rum tempus comiciorum moram iminuerat / et expectatio-
ne euentus / ciuium animos inertes putabat) non prius bellum
attingere, quam maiorum disciplina milites laborare coe-
gisset. nam albinus / auli fratris / exercitusque clade percul-
sus / postquam decreuerat non egredi prouinciam / quantum tempo-
ris estiuorum in imperio fuit / plerumque milites in statu-
tis castris habebat, nisi cum odor / aut pabuli egestas /
locum mutare subegerat. Sed neque more militari vi-
gilie deducebantur, uti cuique libebat / ab signis aberat
Lixae permixti cum militibus / die noctumque vagabantur,
et palates / agros vastare, villas expugnare, pecoris
et mancipiorum predaes certantes agitare. Eaque mutare
cum mercatoribus pro vino aduectitio / et aliis talibus,
preterea frumentum publice datum / vendere, panem in die

f. i.

mercari. Postremo quaecūq; dici / aut figi queunt /
ignauie / luxurieq; probra / in illo exercitu cūcta fu-
erunt. et alia amplius. Sed in ea difficultate metellū non
minus q̄ in rebus hostilibus magnū / et sapientē vi-
rū fuisse cōperio. tāta tēperātia inter ābitionē / leui-
tiāq; moderatū. Nāq; edicto / primū adiūmēta igna-
uie sustulisse. ne quisq; in castris panē / aut quē aliū
coctum cibum venderet / et ne lixe exercitū lequerē-
tur / et ne miles gregarius in castris / neue in agmine
seruū / aut iumētū haberet. Ceteris arte modū sta-
tuisse. Preterea trāsuersis itineribus / quotidie ca-
stra mouere / iuxta ac si hostes adessent. Vallo / atq;
fossa munire. vigilias crebras ponere. et eas ipse cū
legatis circūire. Itē in agmine in primis modo / mō
in postremis / lepe in medio adesse. ne quispiā ab or-
dine egrederetur. vt cū signis frequētes icēderent
miles cibū / et arma portaret. Ita prohibēdo a deli-
ctis / magisq; vīdicādo / exercitū breui cōfirmavit.

Interea iugurta vbi que metellus agebat / ex
nūtiis accepit / simul de inocētia eius certior
rome factus / diffidere suis rebus / ac tū demū verā
deditionē facere conatus est. Egitur legatos ad con-
sulē supplices mittit. qui tantūmodo ipsi / liberiq;
vitā peterēt. omīa alia dederēt populo ro. Sed me-
tello iam antea experimētis cognitum erat / genus

numidarū / ifidū / ingenio mobili / nouarū rerū aui
dū esse. Itaq; legatos aliū ab alio diuerfos aggredi
tur. ac paulatī temptādo / postq; oportunos libi co-
gnouit / multa pollicēdo perluadet! vti iugurtham
maxie viuū / sin id parū procedat necatū libi trade-
rēt. Cetera palā / que ex volūtate foret / regi nūtiari i
iubet. Deīde ipse paucis diebus / intento atq; ifelto
exercitu in numidiā procedit. vbi cōtra belli faciē /
tuguria plena hoīm / pecora / cultoresq; / in agris e-
rant. Ex oppidis / et mapalibz prefecti regis obuii
procedebāt / parati frumētū dare. cōmeatū portare.
postremo oīa que īperarētur facere. neq; metellus
idcirco minus / sed pariter ac si hostes adessēt / muni
to agmīe īcedere. late explorare. omīa illa deditōis
signa / ostentui credere! et ifidiis locū tēptare. Itaq;
īple cū expeditis cohortibus / itē fūditorū / et sagit-
tariōrū delecta manu / apud primos erat. in postre-
mo. C. marius legatus / cū equitibus curabat. In
utrūq; latus auxilarios equites tribunis legionū /
et prefectis cohortū dispartiuerat. vt cum his per-
mixti velites quocūq; accederent! equitatus hostiū
propulsarēt. Nā in iugurtha tātus dolus / tātaq; pe-
ritia locorū / et militie īerat! vt absēs / an presēs /
pacē an bellū gerēs / pernitiolior esset! in icerto ha-
beretur. Erat haud lōge ab eo itinere quo metellus

pergebat / oppidū numidarū noīe vacca. forū rerū
venaliū totius regnī maxīe celebratū, vbi et īcolere
e: mercari cōsueuerāt / italici generis multi mor-
tales. huc cōsul simul tēptādi grā / et capiūdi (si pate-
rētur oportunitates loci) presidium imposuit. prete-
rea imperauit frumētū et alia / que bello vsui forēt
cōportare. ratus (id quod res monebat) frequētiam
negotiatorū / et cōmeatū populi / iuuaturū exercitū
Etia paratis rebus suis munimēto illis fore. Inter
hec negotia / iugurtha impēlius / modo legatos sup-
plices mittere. pacē orare. preter suā / liberorūq; vi-
tam / omnia metello dedere. quos item (vti priores)
cōsul illectos ad prodicōz domū dīmittebat: regi pa-
cem (quā postulabat) neq; abnuere ! neq; polliceri.
et inter eas moras promissa legatorū expectare. Iu-
gurtha vbi metelli dicta cū factis cōposuit: ac se su-
is artibus temptari aniaduertit (quippe cui verbis
pax nunciabatur. ceterū re bellū asperrimum erat.
vrbs maxia alienata. ager hostibus cognitus. animi
populariū temptati) coactus rerū necessitudīe / sta-
tuit armis certare;

Igitur explorato hostiū itinere / ī spem victo-
rie adductus ex oportunitate loci / q̄maxias
potest copias oīm generū parat. ac per tramites oc-
cultos exercitum metelli āteuenit. Erat in ea parte

nurnidie / quā atherbal / in diuisione possederat / flu-
mē oriēs a meridie / noīe muthul. a quo aberat mōs
ferine per milia passuū. xx. tractu pari vastus natu-
ra / et humano cultu. Sed et ex eo medio quali col-
lis oriebatur / in imēlū pertigēs / vestitus oleastro /
ac mirtetis / aliisq; generibus arborū. que humoin
arido atq; arenolo loco gignūtur. Media aut plani-
cies / deserta penuria aque / preter loca flumini pro-
pinqua. Ea cōlita arbustis / pecore / atq; cultoribus
frequētabatur. Igitur in eo colle (quē trāsuerlo iti-
nere porrectū docuimus) iugurta extenuata suorū
acie cōledit. Elephātis / et parti copiarū pedestrium
bomilcharē prefecit. eūq; edocet quid ageret. Ipse
propior montē cū ōni equitatu / z peditibz delictis
suos collocat. Deinde singulas turmas / et manipu-
los circuiens / monet / atq; obtestatur vti memores
pristine virtutis / et victorie / sese / regnūq; suū ab
romanorū auaricia defendāt. Cū his certamē fore
dicit / quos ātea victos sub iugo miserāt. ducē illis /
non aīm mutatū. Que ab imperatore decuerūt / oīa
suis prouisa. Locū superiōrē vt prudētes cū imperi-
tis / nec pauciores cū pluribus / aut rudes cū bello
melioribus manū cōlererēt. proinde itenti / paratq;
essent / signo dato romanos inuadere. Illū diē / aut
oēs labores / et victorias cōfirmaturū / aut maxiarū

f.iii.

erumnarū initiū fore. Ad hoc viritū vti quēq; ob
militare facinus / pecunia / aut honore extulerat /
cōmonefacere beneficii sui. et eū ipsū aliis ostētare
Postremo pro cuiusq; ingeio / pollicēdo / inuitādo /
obtestādo aliū alio modo excitare. Cū interim Me
tellus ignarus hostiū / mōte digrediēs / cū exercitu
cōspicitur / primo dubius / quidnā isolita facies ostē
deret (Nā iter virgulta equi / numideq; cōsederant.
neq; plane occultati humilitate arborū / et tamē in
certi quidnā eēt. tamē natura loci / tū dolo ipsi / atq;
ligna militaria obscurati) Deī breui cognitis īlidiis
paulisper agmē cōstituit. ibi cōmutatis ordinibus /
in dextro latere / quod proxim hostes erat / triplici
bus subsidis acie īstruxit. Interq; māipulos / fūdi
tores / et sagittarios dispertit / equitatū omnē ī cor
nibz locat. Ac pauca pro tēpore milites hortatus /
acie sicuti īstruxerat transuersis prīcipiis in planū
deducit. Sed vbi numidas quietos / neq; colle digre
di aniaduertit / veritus ex anni tempore / et inopia
aque / siti ne cōficeretur exercitus / publiū rutiliū
legatū / cū expeditis cohortibus / et parte equitum
premilit ad flumē / vti locū castris antecaperet. exi
stimās hostes / crebro impetu / et trāsuerlis preliis
suū iter remoratorios. Et quoniā armis diffiderēt /
lassitudinē / et sitim militū tēptaturos. Deīde ipse

pro re / atq; loco / sicuti mōte descēderat : paulatim
procedere. mariū post p̄cipia habere. ipse sinistre
cū equitibus ale esse. qui in agmine principes facti
erant;

UT iugurtha vbi extremū agmē metelli pri-
mos suos / preter gressū videt! prelidio qua-
si duū miliū peditū / montē occupat, qua Metellus
descēderat. ne forte cedētibz aduersariis / receptui ac
post munimēto foret. Dein repente signo dato ho-
stes inuadit. numide alii postremos cedere. pars a
sinistra ac dextra tēptare. infensi adesse / atq; instare.
oībus locis romanorū ordines conturbare. quorū
etiā (qui firmioribus animis hostibz obuii fuerāt)
ludificati incerto prelio! ipsi modo eminus laucia-
bātur. neq; cōtra feriēdi / aut cōlerēdi manū / copia
erat. Ante iā docti ab iugurtha equites / vbi roma-
norū turma insequi seperat! nō cōfertī / neq; ī vnū
sele recipiebāt. sed alius alio q̄maxie diuersi / ita nu-
mero priores / si a persequēdo hostes detertere ne-
quiuerāt! disiectos a tergo / aut lateribus / circūue-
niebāt. sin oportunior fuge collis / q̄ campus fuerat
ea vero loca conlueti numidarum equi / facile inter
virgulta euadere! arōs asperitas / et īsolētia loci / re-
tinebat. Ceterū facies totius negotii varia / incerta /
feda / atq; miserabilis. dispersi a suis / pars cedere.

alii inlequi neq; signa / neq; ordines obseruare. vbi
quēcūq; periculū ceperat / ibi resistere. ac propulla-
re. arma / tela / equi / viri / hostes / atq; ciues permix-
ti. Nichil cōsilio / neq; īperio agi. fors omnia regere.
Itaq; multū diei procellerat / cū etiā / tū euentus in-
certo erat. Deniq; oībus / labore / et estu lāguidis /
metellus vbi videt numidal minus īstare / paulatim
milites ī vnū cōducit. ordines restituit. et cohortes
legionarias quatuor / aduersū pedites hostiū collo-
cat. Eorū magna pars superioribz locis fessa cōse-
derat. simul orare / et hortari milites ne deficerent.
neu paterentur hostes fugientes vincere. neq; illis
castra eē. neq; munimētū vllū quo cedētes tēderēt
ī armis oīa sita. Sed ne iugurtha quidē iterea quie-
tus. circuire. hortari. renouare preliū. et ipse cū de-
lectis oīa tēptare. subuenire suis hostibz dubiis ī-
stare. quos firmos cognouerat eminus pugnando
retinere. Eo modo īter se duo īperatores / lūmi viri
certabāt. ipsi pares. Ceterū opibz disparibus. Nam
metello virtus militū erat. locus aduersus. iugur-
thē alia oīa preter milites oportuna. Deniq; vbi in-
telligūt romanū / neq; sibi profugiū eē. neq; ab ho-
ste copiā pugnādi fieri. et iā diei vesp̄er aderat. ad-
uerso colle sicuti preceptū fuerat euadūt. Amisso
loco numide fuli fugatiq; pauci interiere plerq; q;

velocitas / et regio hostibz ignara tutata / sūt;

Interea bomilchar (quē elephātis / z parti co-
piarū pedestriū esse prefectū a iugurtha su-
pra diximus) vbi eū rutilius pretergressus ē / pau-
latim suos ī equū locum deducit. ac dum legatus ad
flumē quo premissus erat / festinās pergit / quietus
(veluti res postulabat) acie exornat. neq; remittit.
quid vbiq; hostis ageret explorare. Postq; rutiliū
cōcedille iā / et aīo vacuū accepit. simulq; ex iugur-
the prelio clamorē augeri / veritus ne legatus (co-
gnita re) laborātibz suis auxilio fore / acie (quā dif-
fidēs virtuti / militū arte statuerat) quo hostiū iti-
neri officeret / latius porrigit. Eoq; modo ad rutili
castra procedit. Romani ex iprouiso pulueris vim
magnā aīaduertūt. Nā prospectū ager arbustis cō-
litus prohibebat. Et primo rati sūt humū aridā vē-
to agitari. Postubi equabilē manere / et sicuti acies
moueātur / magis magisq; appropinquare vident.
cognita re / properātes arma capiūt. ac pro caltris
sicuti īperabatur cōsistūt. Deinde vbi propius vē-
tū ē / vtriq; magno clamore cōcurritur. Numide tā-
tūmodo sūt remorati / dū ī elephātis auxiliū putāt.
Postq; eos īpeditos ramis arborū / atq; ita disiectos
circūueniri vidēt / fugā faciūt. et pleriq; abiectis ar-
mis / collis / ac noctis (que iā aderat) auxilio / ītegrī

f. h.

abeūt. Elephāti quatuor capti. reliqui oēs (numero
quadragita) interfecti. At romani q̄q̄ itinere / atq; o
pere caltrorū / et prelio fessi / lassiq; erant! tamen q
metellus āplius opinioe morabatur! instructi. intē-
tiq; obuiā procedūt. Nā dolus numidatū / nichil lā-
guidi / neq; remissi patiebatur. ac primo obscura no-
cte / postq; haud procul inter se erāt / strepitu (velut
hostes) aduētare alteri apud alteros formidinē / si-
mul et tumultū facere. z pene imprudētia admissū fa-
cinus miserabile! ni utrīq; premissi equites / res ex-
plorauissēt. Igitur pro metu gaudiū exortū est re-
pēte. Milites alius aliū leti appellāt. acta edocēt. au-
diūt. sua quisq; fortia facta ad celū fert. quippe res
humane ita sese habēt. In victoria vel ignauis glori-
ari licet. aduerse res etiā bonos detractāt. Metellus
in hisdē caltris quadriduo moratus! laucios cū curā
reficit. meritos in preliis / more militie / donat. vni-
uersos i cōtione laudat. atq; agit grās. hortatur ad
cetera (que leuia sūt) parē aīm gerant. pro victoria
latis iā pugnātū. Reliquos labores pro praeda fore.
tamē iterim trāsfugas / et alios oportunas / iugur-
tha vbiuis gētīū / foret aut quid agitare! cū paucis
ne esset! an exercitū haberet! vt sese victus gereret!
exploratū misit. At ille sese in loca saltuosa et natu-
ra munita receperat. Ibiq; cogebat exercitū nume-

ro hoīnū ampliōrē. Sz hebetē / ifirmūq. agri aut
pecoris / magisq. belli cultorē. id ea grā eueniebat!
q. preter regios equites nemo oīum numidarū / ex
fuga regē sequit̃. Quo cuiusq. aīmus fert! eo disce
dūt. neq. id flagitiū militie apud illos ducitur. Ita
se mores habēt;

Igitur metellus vbi videt regis etiā / tū aīmū
ferocē eē bellū renouari! quod nisi ex illius li
bidie geri nō possz. Preterea iūmicū certamē sibi cū
hostibz. minore detrīmēto illos vīci / q. suos vīcere.
statuit nō preliis / neq. ī acie sz alio more bellū esse
gerēdū. Itaq. ī loca nuīdie opulētissia pergit. agros
vastat. multa castella z oppida / temere munita / aut
sine presidio capit! icēditq. puberes īterficit. iubet
alia oīa militū predā eē. Ea formidine / multi mor
tales romanis dediti obliides frumentū / et alia que
vlui forēt / affatī prebita sūt. vbiq. res postula
bat presidiū īpo sitū. Que negotia multo magis / q.
preliū male pugnatū ab suis / regē terrebat. Quip
pe cui spes omnis ī fuga cita erat! sequi cogebatur
Et quia sua loca defendere nequiuerat! ī alienis bel
lum gerere. Tamē ex inopia! quod optimum vide
batur! consilium capit. exercitum plerunq. in eisdē
locis opperiri iubet. Iple cum delictis equitibus
metellum sequitur nocturnis et deuiis itineribus.

ignorantes romanos / palantes repente aggreditur.
Eorum plerique ierms cadunt, multi capiuntur. nemo
oim itactus profugit. Et numide priuilegiū ex castris
subueniretur (sicuti iussi erant) in proximos colles
discedunt. Interim rome gaudiū ingens est ortum
cognitis metelli rebus. vt seq / et exercitum more
maiorum gereret. quāq in aduerso loco / victor ta-
mē virtute fuisset. Hostiū agro potiretur iugurthā
antea magnificū ex albiui locordia / spem salutis in
solitudine / aut fuga coegisset hēre. Itaq senatus ob
ea feliciter acta / diis imortalibz supplicia decerne-
re. ciuitas atea trepida / z sollicita de belli euētu / le-
ta agere. de metello fama preclara esse. Igitur eo
intentior ad victoriam niti omnibus modis. festi-
nare. cauere tamē necubi hostis oportunus fieret.
meminisse post gloriam iuidiā sequi. ita quo clari-
or / eo magis anxius erat. Neq post insidias iugurthe
effuso exercitu predari. Sed vbi frumēto / aut pa-
bulo opus erat / cohortes cum omni equitatu presi-
dium agitabāt. exercitus partem ipse / reliquos ma-
rius ducebat. sed igne magis q̄ preda ager vastaba-
tur. duobus locis haud lōge iter se castra faciebant.
vbi vi opus erat / cūcti aderāt. ceterū quo fuga / atq
ferendo latius cresceret / diuersi agebāt. Eo tpē iu-
gurtha per colles seq tpūs aut locū pugne querere

qua vēturū hostē audierat. pabulū / et aquarū fōtes
(quorū penuria erat) corrūpere. modo se metello
īterdū mario ostēdere. postremo ī agmīe tēptare. at
statī ī colles regredi. rursus aliū post aliis minitari
neq; preliū facere. neq; otiū pati. tātūmō ab īcep-

Romanus īperator vbi se **U**(to hostē retiere;
dolus fatigari videt neq; ab hoste copiam pu-
gnādī fieri / urbē magnā (et ī ea partē q̄ sita erat) ar-
cē regni / noīe zamā / statuit oppugnare. ratus (id
quod negociū polcebat) iugurthā laborātibus suis
auxilio vēturū. ibiq; preliū fore. At ille que paratā
tur a perfugis edoctus / magnis itineribus metellū
āteuenit. opīdanos hortatur / vt menia defēdāt. ad-
ditus auxilio perfugis quod genus ex copiis regis
(que fallere neq; bāt) firmissimū erat. preterea pol-
licetur ī tpē semetipsū cū exercitu affore. Ita cōpo-
litis rebus / ī loca q̄ maxie occulta discedit. At post
paulo cognoscit mariū ex itinere frumentatū / cum
paucis cohortibus lictā missū quod oppidū / primū
oīm / pō malā pugnā ab rege defecerat. Eo cū delec-
tis eq̄tib; noctu pergit. z iā egrediētibus romais / ī
porta pugnā facit. simul sicceles magna voce horta-
tur / vt cohortes a tergo circūueniant fortunā illis
preclari faciōris calū dare / si id facerēt. postea se ī
regno illos ī libertate sive metu etatē acturos. At ni

125
marius / signa iſſerre atq; euadere oppido pperauif-
ſet / profecto cūcti / aut magna pars liccenſiū fidem
mutauiffent. Tanta mobilitate ſeſe numide gerūt.
S; multis iugurthini pauliſper a rege ſuſtentati /
poſtq; maiore vi hoſtes vrgent / paucis amiſſis pro-
fugi diſcedūt Marius ad zamā peruenit. id oppidū
i cāpo ſitū magis opere / q; natura munitum erat /
nullius idonee rei egens. armis viriſq; opulētū. igi-
tur metellus pro tēpore atq; loco paratis rebus. cū
cta exercitu menia circūuenit. legatis imperat / vti
quiſq; curaret. Deīde ſigno dato ūdiq; ſimul clamor
igēs oritur. neq; ea res numidas terret. iſēſi itētīq;
ſie tumultu manēt. preliū icipitur. Romani pro i-
genio quiſq; / pars eminus glāde aut lapidibz pu-
gnare. alii ſuccēdere. ac murū modo effodere. mō
ſcalis aggredi. cupere preliū. manibz facere. Cōtra
ea oppidani in proximos ſaxa voluere / ſudes / pila
preterea picē ſulphure / et tēda mixtā / ardētia mitte-
re. S; ne illos qui procul mālerāt / timor animi la-
tis munuerat. Nam plerōq; iaculator mētis / aut
manu emiſſa / vulnerabant. pari q; periculo. ſed fa-
ma i pari boni atz ignaui erāt;

QUoniam apud zamam ſic certatur / iugurtha ex
improuiſo caſtra hoſtium cum magna ma-
nu inuadit. Remiſſis hiſ qui in preſidio erant!

et oīa magis q̃ preliū expectantibus! p̃ ortā irrupit.
At nostri repentino metu perculsi! sibi quisq̃ pro
moribus consulūt. alii fugere. alii arma capere. ma
gna pars vulnerati/aut occisi. Ceterū ex omni mul
titudine non āplius quadragita memores nominis
romani! grege facto/ locū cepere paulo q̃ alii edi
torem. Neq̃ inde/ maxia vi diuelli quiverūt. l3 te
la eminus emissa! remittere. Pauci/ in plurib3 mi
nus frustrari. Sin numide propius accessissēt! ibi
vero virtutē ostendere. et eos maxia vi cedere. fun
dere atq̃ fugare. Interim metellus cum acerrime
rem gereret! clamorem/ et tumultum hostiū a ter
go accepit. Deinde conuerso equo! animaduertit fu
gam ad se versum fieri. que res indicat populares
esse. Igitur equitatum omnem ad castra propere
mittit. ac statim Caium Marium cum cohortibus
lociorum. eumq̃! lacrimās! per amiciciā/ perq̃ res
publicā obsecrat! ne quā cōtumeliā victorie in exer
citu remanere! neue hostes inultos abire sinat. Ille
breui mādāta efficit. At iugurtha munimēto castrorū
impeditus/ cum alii supervallū precipitarētur!
alii ī agultus ipsi sibi properātes officerēt! multis
amissis/ ī loca munita sese recipit. Metellus īfecto
negotio/ postq̃ nox aderat! in castra cū exercitu re
uertitur. Igitur postero die priusq̃ ad oppugnandū

egrederetur / equitatū omnē ī ea parte qua regis ad
uētus erat / pro caltris agitare iubet. portas / z pro-
xima loca tribunis dispartit. Deinde ipse pergit ad
oppidū. et vti superiori die / murū aggreditur. In-
terim iugurtha ex occulto repēte nostros inuadit.
qui ī proximo locati fuerāt / paulisper territi cōtur-
bantur. Reliqui cito subueniūt. Neq; diutius nu-
mide resistere quiuissēt / nī pedites cū equitibz per-
mixti magnā cladem in cōgressu facerēt. quibz illi
freti (nō vti equestri solet prelio) sequi. Deī cedere.
sed aduersis equis cōcurrere. īplicare / ac cōturbare
aciē. Ita expeditis peditibz suis / hostes penē victos
dare.

EOdē tēpore apud gamam magna vi certaba-
tur. vbi quisq; legatus aut tribunus curabat.
ibi acerrime niti. neq; alius ī alio magis / q̃ ī se se spē
hēre. pariterq; oppidani agere. pugnare aut parare
oibz locis. audius alteri alteros lauciare / q̃ lemet-
iplos tegere. clamor permixtus hortatiōe / leticia /
geītu. itē strepitus armorū ad celū ferri. tela vtriq;
volare. Sed illi qui menia defendebant / vbi hostes
paulum modo pugnam remiserant / itenti prelium
equestre prospectabant. Eos (vti queq; iugurthe
res erant) letos modo / modo pauidos animad-
uerteres. ac sicuti audiri a suis / aut cerni pollent.

monere alii. alii hortari / aut manu significare / aut
niti corporibz. et ea huc / z illuc quali vitabūdi / aut
iacientes tela / agitare. Quod vbi Mario compertū
est nam is in ea parte curabat consulto leuius age-
re. ac diffidentiam simulare rei. pati numidas. sine
tumultu regis preliū visere. Ita illis studio suorū
alstrictis / repente magna vi murū aggreditur. et iā
scalis aggressi milites prope sūma ceperāt. Cū op-
pidani concurrūt / lapides ignē alia preterea tela ī-
gerūt. nostri primo resistere. deinde / vbi vne / atq;
altere scale cōminute sūt / qui supersteterāt afflicti
sūt. Ceteri quoquomodo potuere / pauci ītegrī / ma-
gna pars vulneribz cōfecti abeunt. Deniq; vtrinq;
preliū nox diremut;

Metellus postq; videt frustra īceptū / neq; op-
pidū capi / neq; iugurthā niti nili ex insidiis /
aut suo loco pugnā facere / et iā elatē exactā eē / ab
gama discedit. et in his vrbibus que ab se defecerāt /
latiq; munite loco / aut menibz erāt / presidia impo-
nit. Ceterum exercitū ī prouiciam / que proxima ē
numidie / hiemādī grā / collocat. Neq; id tēpus ex a-
liorū more / quieti / aut luxurie cōcedit. sed quoniā
armis bellum parūm procedebat / insidias regi per
aīcos tēdere. z eorū perfidia pro armis vti parabat
Igitur bomilcharē / qui rome cū iugurtha fuerat /

et inde clam vadibus datis de massine nece / iudiciū
fugerat: quod ei per maximā amiciciā / maxima fal
lēdi copia erat: multis pollicitationibz aggreditur.
Ac primo efficit: uti ad se colloquēdi grā / occultus
veniat. Deinde / fidē data si iugurthā viūū / aut ne
tū sibi tradidisset: fore ut illi senatus īpunitatē / et
sua oīa cōcederet. Facile numide persuadet / tū īge
nio infido / tum metu / ne si pax cū romanis fieret:
ipse per cōditiōes animi ad suppliciū daretur. Is
vbi priūū oportūū fuit: iugurthā anxīū / ac mīse
rantē fortunas suas accedit. monet / atq; lacrimans
obtestatur: uti aliquādo sibi / liberisq; / et genti nu
midie optime merite: prouideat. omnibus preliis
sele victos. agrum vastatum. multos mortales cap
tos / aut occisos. regni opes cōminutas esse. satis se
pe etiā et virtutem militum / et fortunam tempta
tam. Caueat ne illo cunctante: numide sibi consu
lant. His atq; talibus aliis / ad deditiōē regis ani
mum impellit. mittunturq; ad imperatorem lega
ti qui iugurtham imperata facturum dicerent. ac
sine ylla pactione / sele regnumq; suum in illius fi
dem tradere. Metellus propere cunctos senatorii
ordinis / ex hiberniis accersi iubet. eorum / et alio
rum quos idoneos ducebat: cōsiliū habet. Ita mo
re maiorū / ex cōsiliū decreto / per legatos iugurthe

Libri de iugurtha
Metellus accersi iubet
legatos iugurthe
Metellus propere cunctos
senatorii ordinis
ex hiberniis accersi iubet
eorum et aliorum
quos idoneos ducebat
consilium habet
Ita more maiorum
ex consilii decreto
per legatos iugurthe

imperat / argēti pōdo ducēta milia . elephātes omēs .
equorū et armorū aliquātū . Que postq̃ sine mo-
ra facta sunt / iubet oēs perfugas vīctos adduci . Eo-
rū magna pars / vti iussū erat / adducti . Pauci cum
primū deditio cepit / ad regē bocchū ī mauritaniam
abierant . Igitur iugurtha vbi armis / virilqz / et pe-
cunia spoliatus est / dū ipē ad īperiū fīlidiū vocarē-
tur / rursus cepit flectere animū . et ex mala cōsciē-
tia / digna timere . Deniqz multis diebz per dubita-
tionē cōlūptis / cū modo tedio rerū aduerlarū ōnia
bello potiora duceret / iterdū ipē secū reputaret / q̃
gravis calus ī seruitiū ex regno foret / multis maz-
gnilqz presidis ne quicq̃ perditis / de ītegro bellū
resumit . Et romē senatus de prouiciis cōsultus nu-
midia metello decreuerat ;

D Er idē tēpus / vtice forte Caio mario per hos-
tias diis supplicanti / magna atqz mirabilia
portendi aruspex dixerat . Proinde que aīmo agita-
bat / fretus diis / ageret . fortunā q̃ sepissime experi-
retur . cūcta prospere euētura . At illū iam antea
consulatus ingens cupido exagitabat . Ad quem ca-
piēdum / preter a vetustatem familie / omnia alia a-
bunde erant / industria . probitas . militie . magna sci-
entia . animus ingens belli . domi modicus . libidi-
nis et diuitiarū victor . tantūmodo glorie auidus .

Sed is natus / z per omnē puericiam arpinī altus.
vbi primū etas patiēs militie fuit. Itipēdiis facien-
dis / nōn grēca faciūdia / neq; vrbānis mūdiciis lele
exercuit. ita inter artes bonas integrū īgeniū breui
adoleuit. Ergo vbi primū tribunatū militārē a po-
pulo petit / plerilq; faciē eius ignorātibz / facile no-
tus per oēs tribz declaratur. Deide / ab eo ingrātū
alius / post / aliū sibi peperit. Sēperq; ī potestatibus
eo modo agitabat / vt āpliore honore q̄ gerebat / di-
gnus haberetur. tamē is ad id locorū talis vir (nā
postea ābitione preceps datus ē) appetere cōsulatū
nō audebat. Etiā tū alios ingrātus / plebs / cōsulatū
nobilitas īter se per manus tradēbat. Nouus nemo
tam clarus / neq; tā egregiis factis erat / quī is indi-
gnus illo honore / et quasi pollutus haberetur. Igi-
tur marius vbi aruspicias dicta eodē itendere videt /
quo cupido aīmi hortabatur / ab metello / cōsulatū
petēdi grā / millionē rogat. Cui q̄q; virtus / gloria /
atq; alia optāda bonis / luperabāt / tamē ierat ei con-
tēptor animus / et superbia cōe nobilitatis malum.
Itaq; primū cōmotus īsolita re / mirari / eius cōlis-
liū / et quasi per amiciciā monere / ne tā praua inci-
peret. neu super fortunā aīm gereret. nō oīa oībus
cupiēda eē. debere illi res suas satis placere. postres-
mo / cauēret id petere a pplō romano quod illi iure

negaretur. Postq̃ hec atq; alia talia dixit! neq; aīmus
marii flectitur! respōdit / vbi primū potuisset per
negotia publica! facturū se se que peteret. Ac post
ea sepius eadē postulātū fertur dixisse ne festinaret
abire satis mature illū cū filio cōsulatū petiturū. nā
is eo tpē ī cōtubernio patris ibidē militabat! ānos
nactus circiter viginti. Que res mariū tū pro hōre /
quem affectabat! tū pro licentia redeūdi / quā ab eo
īpetrare nequibat! tū cōtra metellū vehemēter acce
derat. Ita cupidine atq; ira / pessimis consulatoribus
grassari. neq; facto vllō neq; dicto abstinere! quod
mō ābitiosū foret. Milites q̃bz ī hibernis preerat!
laxiore īperio q̃ ātea habere. Apud negotiatores
quorū magna multitudo vtice erat! criminose simul
et magnifice de bello loqui Dimidia pars exercitus
si sibi permitteretur! paucis diebus iugurthā in ca
thenis habiturū. Ab īperatore cōsulto bellū trahi.
q̃ homo ianis / et regie superbie / īperio nimis gau
deret. Que oīa illis eo firmiora videbātur! qz diu
turnitate belli res familiares corruperāt! et aīo cu
piendi nichil satis festinatur. Erat preterea ī exerci
tu nrō numida quidā noīe gauda / manastabalis fi
lius / maluisse nepos quē micipla testamēto secūdū
heredē scripserat! morbis cōfectus! z ob eā causam
mēte paululū minuta. Cui metellus petēti more re

g.i.

gū / vt fellā iuxta poneret! itē postea custodie causa
tarmā equitū romanorū! utrūq; negauerat! hono-
rē! q̄ eorū tātū nō foret / quos populus romanus
reges appellauisset. presidū! q̄ cōtumeliosū in eos
foret si equites romani satelliti numide traderen-
tur. Tūc marius anxiū aggreditur. atq; hortatur!
vt cōtumeliarū īperatoris / cū suo auxilio penas pe-
tat. Tūc hominē ob morbos / anīo parū valido! secūda
orōne extollit. Illū regē igētē virū. regis malmis-
se nepotē esse. Si iugurtha captus / aut occisus fo-
ret imperiū numidie! line mora habiturū. Id adeo
mature posse euenire! si ipē cōsul ad id bellū missus
foret. Itaq; et illū / et equites romanos / milites / et
negotiatores ipē plerōq; pacis spe īpellit! vtī romā
ad suos necessarios asperē in metellū de bello scri-
bāt. mariū īperatorē poscāt. Sic illi / a multis mor-
talibus honestissima suffragacōe cōsulatus peteba-
tur. Simul ea tēpestāte plebs nobilitate fūla! per
legem maniliā omēs nouos extollebat. Ita mario
cūcta procedere;

Interim iugurtha postq̄ omīssa deditōne bel-
lū īcepit! cū magna cura parare omīa festina-
re. cogere exercitū. ciuitates que ab se defecerant!
aut formidie / aut ostētādo premia / affectare. cōmu-
nire suos locos. arma / tela / aliaq; que spe pacis ami-

lerat / reficere / aut cōmercati. seruicia romanorū al-
licere. et eos ipsos qui in presidiiis erāt / pecunia tē-
ptare. prorsus nichil intactū / neq; quietū pati. cū
cta agitare. Igitur vacceles (quo metellus in initio
ingurtha pacificatē / presidium ipoluerat) fatigati re-
gis suppliciis / neq; ātea volūtate alienati / principes
ciuitatis inter se cōiurāt. Nā vulgus (vti plerūq; so-
let) et maxie numidarū / īgenio mobili seditiosum /
atq; discordiosū / erat cupidū nouarū rerū. quieti /
et otio aduersū. Dein cōpolitīs iter se rebz / ī diem
ter tū cōstituūt necem. q; is festus / celebratusq; per-
onē africā / ludū / et lasciuia magis q̃ formidinē / o-
stētabat. Sed vbi tēpus fuit cēturiones / tribunosq;
militares / et ipsū prefectū oppidi titū turpiliū syl-
lanū alius aliū ī domos suas iuitāt. eos omēs pre-
ter turpiliū / iter epulas obtrūcant. Postea milites
palātes / iermes quippe tali die / ac sine īperio / ag-
grediūtur. Idē plebs facit. pars edocti a nobilitate /
alii studio taliū rerū icitati. quis acta cōsiliūq; igno-
rātibz / tumultus ipē et res noue satis placebāt. Ro-
mani milites īprouiso metu īcerti / ignariq; quid po-
tissimū facerēt / trepidare. Arcē oppidi vbi signa /
et scuta erāt / presidium hostiū / porte ante clausē / fu-
gā prohibeāt. Ad hoc mulieres / pueriq; pro tectis
edificiorū / saxa / et alia que locus prebebat / certati

mittere. Ita neq; caueri āceps malū! neq; a fortissi-
mis / ī firmissimo generi relīsti posse. Iuxta boni /
malīq; strenui / et imbelles / multi obtrūcati. In ea
fanta asperitate a leuissimis nūdis oppido vndiq;
clauso / turpilius prefectus / vnus ex oībz italicis ī-
tactus profugit. Id mīsericordia ne hospitis / ā pa-
rtione / aut calu ita euenerit! parū cōperimus. nisi
qz in tāto malo turpis illa vita / ītegra fama potior
fuit īprobus! īntestabilīq; videtur;

Mstellus pōstq; de rebus vacce ita actis cōpe-
rit paulisper mēstus ē cōspectu abiit. Deīde
vbi ira / atq; egritudo permixta sunt / cū maxia cura
vltū ire īiurias festinat. Legionē cū qua hiemabat /
et q̄ plurimos potest numidas equites / pariter cū
occasu solis expeditos educit. et poltera die circiter
horā terciā / peruenit ī quādā planiciē / locis pau-
lo superioribz circūuētā. Ibi milites fessos itineris
magnitudine. etiā abnuētes / oīa docet. oppidū vac-
cam nō āplius mille passuū abesse. Decere illos re-
liquū laborē equo animo pati! dū pro ciuibz suis
viris fortissimis / atq; mīerrimis penas caperent.
Preterea predam benigne ostētat. Sic aīmis eorū
arrectis / equites ī primo latere / pedites q̄ arctissi-
me ire et ligna occultare iubet. Vaccenses vbi aiād
uertere ad se versū exercitum pergere! primo (vti

erat res) metellū esse rati portas claulere. Deinde
vbi neq; agros vastari! et eos qui primi aderāt / nu-
midas equites vidēt! rurſū iugurthā arbitrati / cū
magno gaudio obuī procedūt. Equites peditelq; re-
pēte signo dato! alii vulgus effulū oppido / cedere.
alii ad portas festinare. pars turreſ capere. ire / atq;
prede ſpes āplius q̃ laſſitudo poſſe. Ita vaccēſes bi-
duū modo ex perfidia letati. ciuitas magna et opu-
lens / cuncta prede aut pene fuit. Turpilius quem
prefectū oppidi vnū ex omīb; profuſiſſe ſupra o-
ſtēdimus! iuſſus a metello cauſā dicere! poſtq̃ ſeſe
parū expurgat! cōdēnatus / verberatuſq; capite pe-
nas ſoluit. Nā iſ ciuis ex latio erat;

PEr idē tēpus bomilchar (cuius ipulſu iugura-
tha deditiōnē quā metu deſeruit! iceperat) ſu-
ſpectus regi! et ipē eū ſuſpiciēs / nouas reſ cupere.
ad perniciē eius dolū querere. die / noctuq; fatigare
aīm. Deniq; oīa tēptādo! ſociū ſibi adiūgit nabdallā
hoīez nobilē magnis operib; clarū / acceptūq; popu-
laribus ſuis. Iſ plerūq; leorſū a rege exercitū duc-
tare. et omēs reſ exequi ſolitus erat! que iugurthe
ſello / aut maiorib; aſtricto / ſuperuenerant. ex quo
illi gloria / opelq; iuēte. Igitur vtriuſq; cōſilio dieſ
ilidiuſ ſtatuitur. Cetera vti reſ polceret! ex tpē pa-
rari placuit. Nabdalla ad exercitum profectus eſt /

quē iter hiberna romanorū ab iugurtha iussu habe-
bat! ne ager multis hostibus vastaretur. Is postq̃
magnitudine facinoris percussus: ad tēpus nō ve-
nit. metulq; rē impediebat. Bomilchar simul cupidus
icepta patrādī: et timore loci anxius! ne omisso ve-
teri cōsilio / nouū quereret / lrās ad eū per hoīes fi-
deles mittit. ī quis molliciē socordiāq; viri accula-
re. Testari deos per quos iurauisset. Monere! ne
premia metelli ī pestē conuerteret. iugurthe exiciū
adelle. Ceterū sua ne / an metelli virtute periret!
id modo agitari. Proinde reputaret cū aīmo suo!
premia / an cruciatū mallet. Sed cū he lrē allate fo-
rent! forte nabdalla exercitato corpore fessus / ī lec-
to quiescebat: vbi cognitis bomilcharis verbis! pri-
mo cura! deinde (vti egrū aīm solet) lomnus cepit.
Erat ei numida quidā negotiorū curator / fidus / ac-
ceptulq; / et oīm cōsiliōrū (nisi nouissimi) particeps.
Qui postq̃ allatas lrās audiuit! et ex cōsuetudinē ra-
tus / opera sua / aut īgenio suo opus esse! in taber-
nacuī itroiuit dormiēte illo: epistolā super caput
in puluino temere positam / sumit ac perlegit. dein
propere (cognitis insidiis) ad regē pergīt. Nabdalla
paulopost experrectus / vbi neq; epistolā reperit! et
rem omnē vti acta erat ex perfugis cognouit! pri-
mo īdicem persequi conatū ē. postq̃ id frustra fuit!

iugurthā placādi grā accedit. dicit que ipē parauissz
facere! perfidia cliētis sui preuēta eē lacrimās obte
statur per amicitiam / perq; sua antea fideliter acta!
ne super tali scelere suspectū sese haberz. Ad ea rex
aliter ac animo gerebat. placite respōdit Bomilchare
aliisq; multis quos locios insidiarū cognouerat / iter
fectis! irā oppresserat! ne qua ex eo negotio sedicio
oriretur Neq; post id locorum / iugurthe dies / aut
nox vlla quieta fuit. Neq; loco / neq; mortali cuiq;
aut tēpori satis credere. Cives hostesq; iuxta metu
ere. Circūspectare oīa. et omni strepitu pauescere.
Alio atq; alio loco / sēpe cōtra regiū decus nocte re
quiescere. Interdū somno excitus! arreptis armis
tumultū facere. ita formidine quasi vecordia exagi

Igitur metellus vbi de casu bomil- **C** (tari /
charis / et iudicio patefacto ex perfugis co
gnouit! rursus tāq; ad integrū bellū cūcta parat. fe
stinaq; marium fatigātē de profectōe / simul et iui
tū / et offēsū sibi parū idoneū ratō! domū dimittit.
Et rome plebs lris que de metello / ac mario misse
erant cognitīs! volēti aīo de ābob; acceperat. Impe
ratori nobilitas / que ātea decori fuit! iuidie esse. At
illi alteri / generis humilitas fauorē addiderat. Ce
terū / i vtroq; magis studia partiū! q; bona / aut ma
la sua moderata sūt. Preterea seditioni magistratus

vulgus exagitare metellū oībz cōtionibus pena ca-
pitis arcellere. marii virtutē ī maius celebrare. De-
niq; plebs sic accēsa / vti opifices / agrestesq; omēs /
quorū res fidesq; ī manibus sūte erāt / relictis operi-
bus / frequētarēt mariū. et sua necessaria post illius
honorē ducerēt. Ita perculsa nobilitate / post mul-
tas tēpestates / nouo homī cōsulatus madatur. Et
postea populus ro. a tribunolplebis manlio matino
rogatus / quē vellet cū iugurtha bellū gerere / fre-
quē po. mariū iussit. S; paulo ātea senatus numi-
diam prouiciā metello decreuerat ea res frustra fu-
it. Eo tēpore iugurtha (amissis amicis / quorū ple-
rosq; ipē necauerat / ceteri formidie / pars ad roma-
nos / alii ad regē bocchū profugerāt) cū neq; bellum
geri sine administris posset / et nouorū fidē ī tanta
perfidia veterū experiri periculosū duceret / vanus
īcertusq; agitabatur. neq; illi res / neq; consiliū / aut
quīlq; hoīm satis placebat. Itinera prefectorū indi-
es mutare. Modo aduerlū hostes / interdū ī solitudi-
nē pergere. Sepe ī fugā / ac paulopost / ī armis spē
habere. Dubitare / virtuti / ā fidei populariū minus
crederet. Ita quocūq; itēderat / res aduerse erāt. Sed
īter eas moras / repēte sese metellus cū exercitu o-
stēdit. Numide ab iugurtha pro tpē parati / et īstru-
cti. Deīde preliū īcipitur. Quā in parte rex pugne

affuit: ibi aliquodiu certatū ē. Ceteri eius omnes mili-
tes primo cōgressu pulsi fugatiq;. Romani signorū
et armorū et aliq̃to numero hostiū paucorū potiti.
Nam ferme numidas ī oibz preliis / magis pedes!
q̃ arma tutata sūt. Ea fuga iugurtha ī p̃liis modo
rebus suis diffidēs / cū perfugis / z parte equitatus
in solitudines pergit deīde thalā peruenit / ī oppidū
magnū / atq; opulētū. Ibiq; pleriq; thesauri / filio-
rūq; eius multis puericie cultus erat. Que postq̃
metello cōperta sūt / q̃q̃ iter thalā / flumēq; proxi-
mū in spacio miliū quīquagīta / loca arida / atq; va-
sta eē cognouerat / tamē spe patrādī belli / si eius op-
pidi potitus foret / oēs asperitates superuacere / ac
naturā etiā leti vīcere aggreditur. Igitur oīa iumē-
ta larcinis leuari iubet / nili frumēto dierū .x. Cete-
rum vtres modo / aliaq; vasa idonea aque / portari.
Preterea cōquirīt ex agris q̃ plurimū potest / domi-
ti pecoris. eiq; īponit vasa cuiusq; modi. sz plerac;
ligna collecta / ex tuguriis numidarū. Ad hoc fi-
nitimis imperat qui se post regis fugā metello de-
derāt / q̃ plurimū quisq; aque portaret. Diē locūq;
vbi prelo fuerit. predicit. Iple ex flumine (quā a-
quā proximā oppido esse supra diximus) iumenta
onerat. Eo modo instructus / ad thalā proficiscitur.
Deinde vbi ad id loci ventū ē / quo numidis prece-

g.v.

perat! et castra posita / munitaq; sūt! tāta repente ce-
lo missa vis aque dicitur! vt ea modo exercitui latis
superq; foret. Preterea cōmeatus spes āplior! q; nu-
mide (licuti pleriq;) in noua deditiōe officia inten-
derāt. Ceterū milites pro religione plura magis
q; necesse! vli sūt. eaq; res multū aīmū eorū addidit.
Nā rati sele diis īmortalibus cure eē. Deīde poste-
ro die cōtra opiniōē iugurthe ad thalā perueniunt
Oppidani qui se locorū asperitate munitos credide-
rant / magna atq; insolita re percussi / nihilo legnius
bellū parare. Idem nostri facere. Sed rex nichil iā
infectum Metello credēs! quippe qui oia arma / te-
la / locos / tempora deniq; naturā ipsā ceteris impe-
ritatem / industria vicerat! cū liberis / et magna par-
te pecunie ex oppido nocte profugit. Neq; postea ī
vilo loco amplius vno die aut vna nocte moratus!
simulabat sele negōtū grā properare. Ceterū prodi-
tione tenebat! quā vitare posse celeritate putabat.
Nam talia cōsilia per otū ex oportunitate capi. At
metellus vbi oppidanos prelio intentos! simul op-
pidum / et operibus / et loco munitum videt! vallo /
fossaq; menia circūuenit. deinde iubet locis et ex co-
pia maxime idoneis / vineas agere. superq; eas agge-
rem iacere. et super aggerem impositis turribus!
opus et adīnistrōs tutari. Contra hec oppidani fe-

stinare, parare, prorsus ab vtriusque nichil reliquum fi-
eri. Denique romani multo ante labore preliisq; fati-
gati; post dies quadraginta quod eo ventum erat / oppi-
do modo potiti. preda omnis a perfugis corrupta.
Hi postquam murum arietibus feriri / reliqua suas affli-
ctas vident / aurum atq; argentum / et alia que pri-
ma ducuntur / domum regiam comportant. Ibi vino /
et epulis onerati; illaque / et domum / et semet igni cor-
rumpunt. et quas victi ab hostibus penas metue-
rant; eas ipsi volentes pendere;

Sed pariter cum capta thala / legati ex oppido
septi ad metellum venerant orantes! uti preli-
um prefectumq; eo mitteret hamilcharem / quendam ho-
minem nobilem / factiosum / nouis rebus studere.
aduersum quem neque imperia magistratum neque leges
valerent. Ni id festinaret / in summo periculo suam
salutem / et illorum socios fore. Nam septimam iam
inde a principio belli iugurthinum ad bestiam colulem;
et postea romam miserant; amicitiam / societatemq;
rogatum. deinde ubi ea impetrata / semper boni / fi-
delesq; mansere. et cuncta a bestia / Albino / Metel-
loq; imperata; gnauiter fecerant. Itaque ab impera-
tore facile que petebant; adepti sunt. Emisse eo co-
hortes ligurum quattuor et. C. Annius profectus

Id oppidū ab sidoniis conditū est, quos accepimus
profugos ob discordias ciuiles: nauibus ī eos locos
venisse. Ceterū situm est inter duas cirthes: quibus
nomē ex re inditum. Nam duo sunt sinus prope in
extrema affrica / impares magnitudine: parī natu-
ra, quorū proxima terre per alta sūt, cetera vti fors
tulit: alta, alia in tempestate vadola. Nā vbi mare
magnum esse / et leuire ventis cepit: limū arenāq; z
laxa īgentia fluctus trahūt. Ita facies locorū cum
ventis simul mutatur, Syrtes ab tractu nominate
Eius ciuitatis lingua modo cōuersa cōnubio numi-
darū: legum / cultusq; pleraq; sidonica. Que eo fa-
cilius retinebāt: q̄ procul ab imperio regis etatem
agebāt. Inter illos / et frequētem numidiam / mul-
ti / vastiq; loci erant;

Sed quoniam in has regiones per leptitano-
rū negotia venimus: non idignū videtur / e-
gregiū / atq; mirabile facinus duorū cartaginēsiū
memorare. Eam rem dicere locus admonuit. Qua
tempestate carthaginēses / plerēq; africe īperitabāt:
cyrenenles quoq; magni atq; opulenti fuere. Mger
in medio arenosus / vna specie, neq; flumen / neq;
mons erat: qui fines eorum discerneret. Que res
eos in magnō / diuturnoq; bello habuit. Postquam
vtrinq; legiones / item classes sepe fule / fugateq;

et alteri alteros aliquātū attriuerāt: veriti / ne mox
victos / victoresq; defessos / alius hostis aggredere
tur: per inducias spōlionē faciūt / vti certo die lega
ti domo proficiscerētur. quo ī loco iter se obui fu
illēt: his cōmunis vtriūsq; populi finis haberetur
Igitur cartagine duo fratres missi / quibus nomen
philenes erat: maturauere iter pergere. Cyrenēses
tardius iere. id locordia ne / an casu acciderit: parū
cognoui. Ceterū solet in illis locis tēpestas haud se
cus / atq; in mari viatores retinere. Nā vbi per loca
equalia / et nuda gignētū vētus cohortus arenā hu
mo excitauit: ea magna vi agitata ora / oculosq; im
plere solet. Ita prospectu impedito: morari iter.
Postq̃ cyrenēses aliq̃to polteriores sese esse vidēt:
et ob rem corruptam domi pena metuūt: criminari
cartaginēses: ante tēpus domo digressos. cōturbare
rē. deniq; oīa malle: q̃ victi abire. Sed cū peni aliā
cōditionē tātūmō equā peterēt: greci optionē carta
ginēsiū faciūt: vt vel illi qui fines populo suo pete
rēt: ibi viui obruerētur: vel eadē cōditōe / sese quē ī
locū vellēt dicāt processuros. Phileni cōditōe pro
bata: seq; vitāq; sua rei p. cōdōauere. ita viui obru
ti sūt. Cartaginēses ieo loco philenis fratrib; aras
cōsecrauerunt. aliiq; illis domi honores īstituti sunt.
Nūc ad rē redeo;

Iugurtha postquam amissa thala nichil satis fir-
mum contra metellum putat: per magnas solitu-
dines cum paucis profectus / peruenit ad getulos: ge-
nus hominum ferum / incultumque / et eo tempore ignarum nominis
romani. Eorum multitudinem in unum coegit . ac paulatim
consuefacit ordines habere: sequi signa: imperium observa-
re: item alia militaria facere. Preterea regis bocchi
proximos / magnis muneribus / et maioribus promissis
ad studium suum perducit . Quis adiutoribus regem
aggressus impellit uti aduersus romanos bellum incipiat
Id ea gratia facilius proniusque fuit: quod bocchus initio
huiusce belli legatos romam miserat: fedus / et amici-
ciam petitum. Quam rem opportunissimam / incepto bello pau-
ci impediuerant: ceci avaricia. quis omnia honesta / atque in-
honestia videre mos erat. Etiam antea iugurthe filia
boccho nupserat. Verum ea necessitudo apud numi-
das / maurosque levis ducitur . quia singuli pro opibus
quique quamplurimas uxores: denas alii: alii plures ha-
bent. Sed reges eo amplius. ita animus multitudine di-
strahitur. Nullam pro socia obtinet pariter omnes viles
sunt. igitur in locum ab omnibus placitum / exercitus conveni-
unt. ibi fide data et accepta: iugurtha bocchi animum
oratione accedit / romanos iniustos profunda avaricia /
communes omnium hostes esse. eandem illos causam belli
cum Boccho habere / quam secum / et cum aliis gentibus:

libidinē īperitādi. quis oīa regna aduersa sūt. Tum
sele paulo āte cartaginēses. item regē perlen. polt/
vti quisq; opulētissimus videbatur. ita romanis ho-
stē fore. His atq; aliis talib; dictis. ad cirthā oppi-
dū iter cōstituūt. q; ibi quītus metellus predā cap-
tiuolq; / z īpedimēta locauerat Ita iugurtha ratus /
aut capta vrbe opere preciū fore. aut si dux roma-
nus auxilio suis venisset. prelio sele certaturos Nā
callidus id mō festinabat. bocchi pacē īminuere. ne
moras agitādo. aliud q; bellū mallet.

Imperator postq; de regū locietate cognouit.
nō temere. neq; vti sepe iā victo iugurtha cō-
sueuerat. omībus locis pugnādi copiā facit. Ceterū
haud procul ab cirtha castris munitis reges operi-
tor. melius esse ratus. cognitis mauris (quoniā his
nouus hostis accellerat) ex cōmodo pugnā facere.
Interī roma certior fit per litteras. prouiciā nu-
mīdiā mario datā. Nā cōsulē factū ātea acceperat.
Quībus rebus supra bonū. atq; honestū perculsus.
neq; lacrimas tenere neq; moderari līguā vir egre-
gius ī aliis artibus. nimis molliter egritudinē pati
Quā rē alii ī superbiam vertebant. alii bonum in-
genium contumelia accensū eē. multi q; iā parta vi-
ctoria ex manib; eriperetur. Nobis satis cognitū ē
illū magis honore marii / q; īiuria sua excruciatū.

Necq̃ tā anxie laturū fuisse / si adēpta sibi prouīcia
alii q̃ mario traderetur. Igitur eo dolore īpeditus
et quia stultitie videbatur alienā rem periculo suo
curare legatos ad bocchū mittit / postulātū / ne sine
cā hostis populī ro. fieret. Habere tamē magnā co
piā locietatis / amicitieq̃ cōiūgēde. que bello potior
esset. Et quāq̃ suis opibus cōfideret tamē nō debe
re certa pro īcertis mutare. Omne bellū sumi faci
le. ceterū egerrime desinere. Nō in eiūdē potestate
iniciū eius et finē esse. Incipere cuius etiā ignauo
licere / sed deponi quū victores velint. Proinde sibi
regnoq̃ suo cōsuleret / neu florētes res suas cū iu
gurthe perditis mīceret. Ad ea rex satis placide
verba facit / sele pacē cū romaīs cupere /z iugurthe
fortunarū misereri. si eadē illi copia fieret / oīa con
uentura. rursus imperator contra postulata boc
chi nūtiōs mittit. Ille probare parti / alia abnuere.
Eo modo sepe ab utroq̃ missis remissiq̃ nūtiis / tē
pus procedere. et ex meselli volūtate / bellū ītactū
AT marius (vt supra diximus) cu- (trahit)
pientissima plebe cōsul factus / postq̃ ei pro
uīciam numīdīam populus iussit / antea iam infes
tus nobilitati / tum vero multus ac ferox / instare.
singulos modo / modo vniuersos ledere. Dictitare
sele consulatum ex victis illis / quasi spolia cepisse.

Alia preterea magnifica pro se / et illis dolentia. In
terim que bello opus erant prima habere. postula-
re legionibus supplementum. auxilia a populis / et re-
gibus locisque accerere. Preterea ex latio fortissimum
quemque plerisque militie / paucos fama cognitos / acci-
re / et abiecto cogere homines e meritis stipendiis secum
proficisci. neque illi senatus quicquam aduersus erat / de ul-
lo negotio abnuere audebat. Ceterum supplementum e-
tiam letus decreuerat. quod neque plebe militiam volente /
putabatur marius aut belli usum / aut studia vulgi ac-
missurus. Sed ea res frustra sperata. Tanta libido cum
mario eundi plerisque inuaserat. sese quisque preda locu-
pletum fore victorem domum rediturum. Alia huiuscemo-
di / animos trahebant / et eos non paulum oratione sua mari-
us arrexerat. Nam postquam omnibus que postulauerat
decretis milites scribere vult hortandi causa / simul
et nobilitatem (viti consueuerat) exagitandi / contionem po-
puli aduocauit. deinde hoc modo disseruit;

Scio ego quirites plerisque non iisdem artibus
imperium a vobis petere / et postquam adepti
sunt / gerere. Primo indutrios / supplices / modici-
cos esse. deinde per ignauiam / et superbiam etatem
agere. Sed michi contra videtur. Nam quanto plu-
ris est vniuersa respublica / quam consulatus aut pre-
tura / eo maiore cura illam administrari / quam hec peti

debere. Neq; me fallit / quātū cū maximo beneficio
vestro negotii lustineā. bellū parare simul, et erario
parcere, cogere ad miliciā eos quos nolis offēdere.
domi / forisq; oīa curare. et ea agere iter inuidos! oc-
cursantes! factiosos! opinione quirites asperius est.
Ad hoc alii si deliquere! vetus nobilitas / maiorūq;
fortia facta cognatorū et affiniū opes / multe cliē-
tele / omīa hec presidio assūt. michi spes omnes in
memet site. quas necesse est / et virtute et innocentia
tutari. Nam alia infirma sunt. Et illud intelligo
quirites omnium ora in me conuersa esse. equos /
bonosq; fauere. Quippe mea benefacta reipublice
procedunt. nobilitatem! locum inuadendi querere.
Quo michi acrius adnitendum est! vt neq; vos ca-
piamini et illi frustrati sint. Ita ad hoc etatis a pue-
ricia fui vt omnes labores / pericula / consueta ha-
beam. Que ante omnia vestra beneficia gratuito fa-
ciebam! ea vtī accepta mercede deseram! non est cō-
siliū quirites. Illis difficile est in potestatibus
temperare! qui per ambitionem sese probos simu-
lauere. Michi qui iam omnem etatem in optimis
artibus egi benefacere iam ex consuetudine in na-
turam vertitur. Bellum me gerere cum iugurtha
iussistis quā rē nobilitas egerrime tulit. Quæso re-
putate cū animis vestris! nū id mutari melius sit.

Si quē ex illo globo nobilitatis / ad hoc aut aliud ta-
le negotiū mittatis / hominem veteris prosapie / ac
multarū imaginū / et nullius stipendii ! scilicet vt ī
tāta re ignarus oīum / trepidet ! festinet sumet ali-
quē ex populo monitorē officii sui. Ita plerūq; eue-
nit vt quē vos īperare iussistis ! is sibi īperatorem
aliū querat. Atqui ego scio quirites ! qui postq; cō-
sules facti sūt ! et acta maiorū / et grecorū militaria
precepta legere ceperit. Preposterī hoīnes. Nā ge-
rere q̃ fieri tēpore posterius ! re atq; ṽsu prius est.
Cōparate enī quirites / cū illorū superbia me hoī-
nē nouū. Que illi audire / et legere solēt ! eorū par-
tē vidī. alia egomet gessi. Que illi litteris ! ea ego
militādo didici. Nunc vos existimate ! facta an dicta
pluris sint. Contemnunt nouitatem meam. ego il-
lorum ignauiam. Michi fortuna / illis probra obie-
ctantur. Quāq; ego naturam vnā / et cōmunē oī-
um existimo / s; fortissimum quēq; / generosissimū
esse. Ac si iā ex patribus albini aut bestie queri pos-
set / me ne / an illos ex le gigni maluerint quid ! re-
spōsuros creditis nisi se liberos q̃ optimos volu-
isse ! Quod si iure me despiciunt ! faciant idem ma-
ioribus suis ! quibus vti michi / ex virtute nobi-
litas cepit. Inuident honori meo. Ergo inuideant
et labori / et innocentie / periculis etiam meis !

quoniā per hec illū honorē cepi. Verū hi corrupti
superbia / ita etatē agūt / quali honores veltros cōtē
nant. ita hos petūt / quali honeste vixerint. Ne illi
falli sūt / qui durissimas res pariter expectant / igna
vie voluptatē et premia virtutis. Atq; etiā cū apud
vos / aut in senatu verba faciūt / pleraq; orōne maio
res suos extollūt. eorū fortia facta memorādo / cla
riores se se putāt. Quod cōtra est. nā quāto vita eo
rū preclarior / tāto eorū locordia ē flagitiosior. Et
profecto ita se res habet. Maiorū glā posteris qua
si lumē est. neq; bona / neq; mala eorū / ī occulto pa
titur. Huiusce rei ego īopiā patior quiritēs. Verū
id quod multo preclarius est / meimet facta michi
dicere licet. Nūc videte quā īiqui sunt. quod ex alie
na virtute sibi arrogāt / id michi ex mea nō cōcedūt
scz quia imagines nō habeo. et quia michi noua no
bilitas est. quā certe peperisse melius est / q̄ acceptā
corrupisse. equidē ego nō ignoro / si iā michi respō
dere velīt / abūde illis faciūdā et copositā orōnē fo
re. sed ī maxio vestro beneficio / cū q̄ibz locis me /
vosq; maledictis lacerēt / nō placuit reticere / ne quis
modestiā ī consciētia duceret. Nā me quidē ex aīni
mei snia / nulla orō ledere potest. Quippe vera ne
cesse ē bene predicent. falsa / vita / moresq; mei supe
rāt. Sed quoniā vrā consilia accusantur / qui michi

sumū honorē / et maximū negotiū iposuiſtis / etiā
atq; etiā reputate / num eorū penitendū sit. Non pol
sū fidei causa / imagines / neq; triūphos aut cōsula
tus maiorū meorū ostētare. At si res postulet ha
stas / vexillū / faleras / alia militaria dona / preterea
cicatrices ī aduerso corpore / he sūt mee imagines.
hec nobilitas / nō hereditate relicta / vt illa illis / sed
quā ego meis plurimis laboribz / periculisq; queli
ui. Nō sūt cōposita verba mea. parū id facio. Ipsa
se virtus satis ostēdit / Illis artificio opus ē / vt tur
pia facta orōne tegant. Neq; lrās grecas didici. pa
rū placebat eas addiscere / quippe que ad virtutē do
ctoribus nichil profuerant. At illa multo optima
rei p. doctus sū / hostē / ferire / prelidia agitare / ni
chil metuere nisi turpē famā / hiemem / et estatem
iuxta pati / humi requiescere / eodē tēpore inopiam
laborēq; tolerare. His ergo preceptis milites horta
bor. neq; illos stricte colam me opulētum. neq; glo
riam meam labor ē illorū faciā. Hoc ē vtile. hoc est
ciuile īperiū. Nāq; cū tu te per molliciē agas / exer
citū supplicio cogere / id est dominū / non īperatorē
esse. Nec atq; alia maiores nostros faciēdo / seq; rēq;
pub. celebrauere. Quis nobilitas freta ipsa dissimi
lis moribus / nos illorū emulos cōtennit. et oēs ho
nores nō ex merito / sz quasi debitos a vobis repe
h. i.

tit. Ceterū homines superbissimi procul errāt. Ma-
iores eorū oīa que licebat illis relinquere, diuitias,
imagines. meōriā sui preclarā. Virtutē non reli-
quere neq; poterāt. Ea sola neq; datur dono neq; ac-
cipitur. Sordidū me et incultis moribus aiūt. quia
parū scita cōuiuiū exorno. neq; hyltrionē noui vl-
lum neq; pluris precii cocū q̄ villicū habeo. Que
michi libet cōfiteri quirites. Nā et ex parēte meo/
et aliis sactis viris ita accepi: mūdicias mulieribus
viris laborē cōuenire. oībusq; bonis oportere plus
glorie q̄ diuitiarū esse. arma: nō suppellectilē deco-
ri esse. Quin ergo quid iuuat illos quod clarū esti-
māt: id sēper faciāt. amēt. potēt. Vbi adolescētia ha-
buere: ibi senectutē agāt. In cōuiuiis dediti ventri/
et turpissime parti corporis. Sudorē/ puluerē/ et
alia talia relīquāt nobis/ quibus illa epulis iocūdi-
ora sūt. Verū nō est ita. Nā vbi se flagitiis dedeco-
rauere turpissimi viri: bonorū premia ereptū eūt.
Ita iniustissime/ luxuria/ et ignauia pessime artes/
illis qui coluere eas nichil officiūt rei p. innoxie/
cladi sūt. Nūc quoniā illis q̄tū mei mores nō illo-
rū flagitia polcebāt/ respōdi: pauca de republica lo-
quar. Primū oīm: de numidia bonū habete aīmū
quirites. Nam que ad hoc tēpus iugurtham tufata
sūt: oīa remouistis. auariciā. īpericiā atq; superbiā.

Deinde exercitus ibi est locorū sciēs . sed me hercle
magis strēnuus q̃ felix. Nā magna pars eius / aua
ricia aut temeritate ducū attrita est. Quāobré vos
quibus militaris etas est / adnitimini mecū / et cape
scite rē pub. Neq; quēq; / ex calamitate aliorū / aut
īperatorū superbia / meto ceperit. Egomet ī agmīe
aut in prelio cōsultor. idē et socius periculi vobiscū
adéro. meq; volq; / in oībus rebus iuxta geram. Et
profecto diis iuuātib; oīa matura sunt. victoria,
preda laus. Que si dubia / aut procul essent / tamen
oēs bonos rei p. subuenire decet. Etenī ignauia ne
mo īmortalis factus est. neq; quisq; parens liberis
vti eterni forēt / optauit magis / vti boni honestiq;
vitam exigerent. Plura dicerē quirites / si timidis
virtutē verba adderēt. Nā strēnuis abunde dictum
puto.

N Viscemōi orōne habita / marius postq̃ ple
bis aīmos arrectos videt / propere cōmeatu
stipēdio / armis / aliisq; vtilibus naues onerat . Cū
his aulū mauliū legatū proficisci iubet . Ipē iterea
milites scribere / nō more maiorū ex classibus / sed
vti cuiq; libido erat / capite cēlos plerosq; . Id fac
tū aliū iopia bonorū / aliū per ambitionē cōsulis me
morabāt. q; ab eo genere celebratus / auctusq; erat.
et homī potētīā querēti / egentissimus quisq; / opor

tunissimus erat. cui neq; sua cara ! quippe que nul-
la sūt ! et oīa cū precio honesta vidētur. Igitur ma-
rius cū aliq̃to maiore numero / q̃ decretū erat / in a-
fricā profectus ! paucis diebus vticā aduehitur . Ex-
ercitus ei traditur a publico rutilio legato . Nā me-
tellus cōspectum marii fugerat ! ne videret ea / que
audita aīnus tolerare nequerat. S; cōsul expletis
legionibus ! cohortibusq; auxiliariis ! in agrū fertilē
et preda onustū proficiscitur. Oīa ibi capta militi-
bus donat. Deīde castella / et oppida / natura / et vi-
ris parū munita ! aggreditur. prelia multa. ceterū
alia leuia / aliis locis facere . Interim noui milites
sine metu pugne adesse. videre fugiētes capi aut oc-
cidi. fortissimū. quēq; tutissimū armis ! libertatem
patriā / parētēq; / et oīa alia tegi. gloriā atq; diuiti-
as queri. sic breui spacio noui / veterēq; coaluere. ⁊
virtus oīum equalis facta. Et reges vbi de aduentu
marii cognouerūt ! diuersi ī locis difficiles abeūt.
ita iugurthe placuerat ! sperāti / mox effusos hostes
inuadi posse. romaōs (sicuti plerōq;) remoto metu
laxius licētiūq; futuros. Metellus interea romam
profectus ! contra spem suam letissimis animis ex-
cipitur . plebi / patribusq; postq̃ iuidia discesserat
iuxta carus. sed marius impigre / prudenterq; / su-
orū / et hostiū res pariter attēdere. cognoscere quid

boni vtriusque aut contra eēt. explorare itinera. regum
cōsilia. et insidias eorū atēuenire. nichil apud se re
missū! neque apud illos tutū pati. Itaque et getulos / z
iugurthā ex lociis nrīs predā agētes! sepe aggressus
ī itinere fuderat. ipsūque regē haud procul ab oppi
do cirtha / armis exuerat. Que postq̃ gloriola fac
ta sūt! neque belli copiā patrādi cognouit! Statuit vr
bes que viris / aut loco pro hostibus et aduersū se
oportunissime erāt! singulas circūuenire. Ita iugur
thā / aut preliis nudatū si ea pateretur! aut prelio
certaturū. Nā boccus ad eū sepe nuntios miserat!
velle populi ro. amiciciā. ne quid ab se hostile time
ret. Id simulauerit / ne quo improuisus grauior ac
cederet! an mobilitate ingenii pacē / atque bellū muta
re solitus! parū exploratū est. Sed cōsul vti statu
erat! opida / castellaque munita adire. partim vi! alia
metu! alia premia ostētādo! aduertere ab hostibus
Ac primo mediocria gerebat existimans iugurthā
ob suos tutādos / in manus vēturū. Sed vbi illū pro
cul abesse / et aliis negociis intentū accepit! maiora
et magis aspera aggredi tempus visū est;

Erat iter īgētes solitudines oppidū magnū /
atque valēs! noīe capsa. cuius cōditor hercules
libis memorabatur. Eius ciues apud iugurtā īmu
nes leui īperio. et ob ea fidelissimi habebātur. Ma

h. iii

niti aduersū hostes! non menibus modo et armis /
atq; viris verū etiā multo magis locorū asperitate.
nam preter oppido propinqua loca! alia oīa vasta /
inculta / egētia aque / īfesta serpentibus . quarū vis
licuti oīum ferarū inopia sibi acrior . ad hoc natura
serpētū ipsa perniciosa ! siti magis q̄ alia re accēdi-
tur . Eius potiūdi mariū maxia cupido iuālerat . tū
propter vīū belli / tū quia res aspera videbatur ! et
metellus oppidū thalā magna gloria ceperat ! haud
dissimiliter sitū munitūq; ! nisi q̄ apud thalā nō lō-
ge a menibus aliquot fōtes erāt . Caplēles vna mō /
atq; ea intra oppidū iugi aqua . cetera animalia plu-
uia vtebātur . Id ibiq; et in omī africa (que procul
a mari incultius agebatur) eo facilius tolerabatur !
quia numide plerūq; lacte / et ferina carne vellebā-
tur . et neq; salem / neq; alia irritamenta gule quere-
bant . cibus illis aduersū famē / atq; sitim ! non libi-
dini neq; luxurie erat . Igitur cōsul omibus explo-
ratis / credo diis fretus (nam contra tantas difficul-
tates cōsilio satis prouidere nō poterat . Quippe et-
tiā frumētī inopia tēptabatur . quia numide pabu-
lo pecoris magis q̄ aruo student . et quodcūq; natū
fuerat ! iussu regis in loca munita cōtulerant . ager
aut aridus / et frugū vacuus ea tēpestāte . nā estatis
extremū erat) tamē pro rei copia satis prouidentur

exornat. Decus ōne quod superioribz diebus prede
fuerat! equitibz auxiliariis agēdū attribuit. Mulū
mauliū legatū cū cohortibus expeditis ad oppidū
laris / vti stipēdiū et cōmeatū locauerat! ire iubet.
dicitq; se predabūdū post paucos dies eodē vērū.
Sic incepto suo occultato pergit ad flumē tanaym.
Ceterū i itinere cotidie peco exercitui per cēturias /
ite turmas equaliter dītribuerat. et ex coriis vtres
vti fierēt! curabat. Simul iopia frumēti lenire. et
ignaris oībus parare que mox vltui forent. Deniq;
lexto die cū ad flumē vērū ē! maxia vis vtrū effec-
ta est. Ibi caltris leui munimēto politis! milites ci-
bū capere. atq; vti simul cū occasu solis agrederen-
tur! paratos esse iubet. oībus sarcinis abiectis! aqua
modo seq; et iumēta onerare. Dein postq; tēpus vi-
sū ē! caltris egreditur. nocteq; totā itinere facto! cō-
sedit. Idē proxia facit. Dei tertia multo āte lucis ad-
uētū peruenit in locū cumulosū! ab rapla nō āpli-
dū miliū itervallo. ibiq; q̄ occultissie potest! cū oī-
bus copiis diē operitur. Sz vbi dies cepit! et numi-
de nichil hostile metuētes / multi oppido egressi!
repēte oīm equitatū / et cū his velocissimos pedites
cursu tēdere ad caplā et portas oblidere iubet. Dei
ipē itētus propere sequi. neq; milites predari linere
Que postq; oppidai cognouere! res trepide / metus

[Faint handwritten text, likely bleed-through from the reverse side.]

Postquam tantam rem peregit marius / sine vl-
lo suorum incomodo / magnus / et clarus a-
tea / maior / atque clarior haberi cepit. omnia non be-
ne consulta modo / verum etiam casu data in virtutem
trahebantur. Milites modesto imperio habiti / simul
et locupletes ad celum ferre. numide marium magis
quam mortalem timere postremo omnes socii / atque ho-
stes credere / illi aut mentem diuinam esse / aut de-
orum nutu cuncta protendi. Sed consul ubi ea res
bene euenit / ad alia oppida pergit. pauca repugnā-
tibus numidis capit. plura deserta propter caplen-
sum miserias igni corrumpit. luctu / atque cede om-
nia complentur. Denique multis locis potitus / a ple-
risque incruento exercitu / aliam rem aggreditur / non
eadem asperitate qua capsenium / ceterum haud se-

quātū egressus! haud procul ab latere castelli (quod
aduersum preliantibus erat) aniaduertit inter saxa
repentes cocleas. quarum cum vnam / atq; alteram
dein plures peteret. studio leger di paulatim prope
ad summū montis gressus est. vbi postq; solitudi-
nem intellexit! more ingenii humani cupidus dif-
ficilia faciundi animum vertit. Et forte in eo loco
grandis ilex coahuerat! inter saxa paululum modo
prona! deinde flexa / atq; aucta in altitudinem! quo
cuncta gignentium natura fert. Cuius ramis mo-
do eminentibus saxis nixus ligur! castelli planici-
em perscribit! q̄ cuncti numide intenti preliantibus
aderant. Exploratis omnibus que mox vsui fore
ducebat! eodem regreditur. non temere vti ascen-
derat! sed temptans omnia / et circumspectans. Itaq;
Mariū propere adit. acta edocet. hortatur / vt ab
ea parte qua ipse descenderat! castellum temptet.
pollicetur se le ducem itineris. periculiq; nihil esse
docet. Marius cum ligure (promissa eius cogni-
tum) ex preliantibus milit qui vti cuiusq; ingenium
erat! ita rem difficilem! aut facilem nunciauere.
Consulis animus tum paulo arrectus est. Itaq; ex
copia tibicinum / z cornicinum / quinq; numero q̄
uelocissimos delegit. z cum his presidio qui foret!

quatuor centuriones, omnesq; liguri parere iubet.
et ei negotio proximum diem constituit. Sed ubi ex
precepto ducis tempus vilum est! paratis compoli-
tisq; omnibus ad locum pergit. Ceterum illi qui ex
centuriis preerant! predocti a duce / arma ornatuq;
mutauerant. capite pedibusq; nudi! uti prospectus
visusq; per saxa facilius foret. super terga gladii et
scuta. verum ea numidica ex coriis / ponderis gratia
simul et offensa! quo leuius streperent. Igitur pre-
grediens ligur / saxa et si que vetustate radices emi-
nebant! laqueis vinciebat. quibus alleuiati milites!
facilius ascenderent. Interdum timidos insolentia
itineris leuare manu. Vbi paulo asperior ascensus
erat! singulos pre se inermes mittere. deinde ipse
cum illorum armis sequi. que dubia visui videban-
tur! potissimum temptare. ac sepius eadem ascendens
et descendens! deinde statim digrediens! ceteris au-
dacia addere. Igitur diu multumq; fatigati! tandem in ca-
stellum veniunt! desertum ab ea parte! quod oes licet aliis di-
ebus aduersum hostes aderant. maris ubi ex nuntiis que
ligur egerat cognouit! quod tota die intentos prelio nu-
midas habuerat! tum vero cohortatus est milites et ipse
extra vineas egressus. testudine acta succedere. et simul
hostem tormētis sagittariisq; et fūdibus emius terrere

Mc unum de sepe antea vineis romanorum subuer-
sis! item incensis! non castelli menibus sese tutaba-
tur. sed pro muro dies / noctesq; agitare. maledice-
re romanis. ac mario veterum obiectare. militibz
nostris iugurthe lervicium minari. secundis rebus
feroces esse. Interim omnibus romanis hostibusq;
prelio intentis! magna utrinq; vi / pro gloria / atq;
imperio his! illis pro salute certantibus! repente a
tergo ligna canere. ac primo mulieres / z pueri qui
vilum procellerant! fugere. deinde uti quisq; mu-
ro proximus erat. Postremo cuncti armati inermes
q;. Quod ubi accidit! eo acrius Romani instare. fu-
dere. ac plerosq; tantummodo lociare. Deinde super
occisorum corpora vadere. auidi glorie! certantes
murm ascendere neq; quenq; omnium preda mora-
ri Sic forte correpta marii temeritas! gloria ex cul-
pa inuenit;

Quaterū dum ea res agitur Lucius sylla que-
stor cum magno equitatu in castra venit. qui
uti ex iacio / et ex locis auxilia cogeret! Rome reli-
ctus erat. sed quoniam nos tanti viri res admonu-
it! idoneum vilum est de natura / cultuq; eius pau-
cis dicere. Neq; enī alio loco de sylle rebus dicturi

lunius vt lucius lilenna optime / ac diligentissime
omniū qui eas res dixere persecutus hystoriam pa-
rum michi libero ore locutus videtur. Igitur sylla
gentis patricie nobilis fuit: familia iam prope ex-
tincta maiorum ignauia. litteris grecis / atq; lati-
nis iuxta / atq; doctissime eruditus. animo ingenti.
cupidus voluptatum. sed glorie cupidior. otio lu-
xuriolo esse. tamen ab negotiis nunq̃ voluptas re-
morata est! nisi quod de vxore poterat honestius
consuli. facundus. callidus. et amicitia facilis. ad li-
mulanda negocia / altitudo ingenii incredibilis. mul-
tarum rerum / ac maxime pecunie largitor. Atq; illi
felicissimo omnium ante ciuilem victoriam nun-
q̃ super industriam fortuna fuit. Multiq; dubita-
uerunt: fortior / an felitior esset. Nam postea que fe-
cerit / incertum habeo / pudeat. magis / an pigeat dis-
serere. Igitur Sylla (vti supra dictum est) postq̃ in
africam / atq; in castra marii cum equitatu venit!
rudis antea / et ignarus belli! solertissimus omni-
um in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc mi-
lites benigne appellare. multis rogantibus! aliis
per se ipse dare beneficia. inuitus accipere. Sed ea
properantius q̃ es mutuum / reddere. Iple ab nul-
lo repetere. magis illud laborare! vt illi / q̃ pluri-
mi deberent. Ioca atq; seria cum humillimis agere.

In operibus / in agmine / atq; ad vigilias / multus
adeē. neq; iteri (quod praua ābitio solet) cōsulis aut
cuiusq; boni famā ledere. tātūmodo neq; cōsilio / neq;
priorē manu aliū pati. plerofq; anteuenire. Quibz
rebus et artibus / breui / mario et militibus cariss-
mus factus;

UT iugurtha postq; oppidū caplā / aliosq; lo-
cos munitos et sibi vtilēs / simul / et magnā
pecuniā amiserat / ad Bocchū nūtiōs mittit. q̄pri-
mū in numidiā copias adduceret. prelii faciūdi tē-
pus adesse. Quē vbi cūctari accepit / et dubiū belli /
atq; pacis rationes trahere / rursus (vti ātea) proxi-
mos eius donis corrūpit. ipsiq; mauro pollicet. nu-
midie tertiā partē / si aut romāi affrica expulsi / aut
ītegrīs suis finibz bellū cōpositū foret. Eo premio
illectus Bocchus / cū magna multitudine iugurthā
accedit. Ita āborū exercitu cōiūcto / mariū iam ī hi-
berna proficiēte vix decima parte diei reliqua / in-
uadunt. rati / noctē (que iā āderat) et victis sibi mu-
nimēto fore / et si vicissēt multo īpedimēto / q; loco-
rū sciētes erāt. contra romanis vtrunq; calū ī tene-
bris difficiliore fore. Igitur simul cōsul ex multis
de hostiū aduentu cognouit / et ipsi hostes āderant.
Et priusq; exercitus aut instrui / aut sacras colligere /
deniq; anteq; signum / aut imperium vllum

accipere quiuit! equites mauri / atq; getuli / nō acie /
neq; vllō more prelii! sed cateruatim vti fors quosq;
cōglobauerat! ī nostros icurrūt. Qui oēs trepidi ī-
prouiso metu / attamē virtutis memores! aut arma
capiebāt! aut capientes alios ab hostibus defēlabāt.
Pars equos ascēdere. obuiā ire. hostibus pugna la-
trocinio magisq; prelio similis fieri Sine signis / sine
ordinibus / equites peditesq; permixti! cedere alios.
obtrūcare multos. cōtra aduersos acerrime pugna-
tes! ab tergo circūuenire. Neq; virtus / neq; arma sa-
tis tegere! quot hostes numero plures et vndiq; cir-
cūfusi erāt. Deniq; romani veteres nouiq; (et ob ea
sciētes belli) si quos locus aut casus cōiunxerat! or-
bes facere. Atq; ita ab oībus partibus simul tecti et
instructi! hostium vim sustētabāt. Neq; ī eo tā aspe-
ro negotio / marius territus. aut magis q̄ antea de-
misso aīo fuit. sed cū turma sua quā ex fortissimis
magis q̄ familiarissimis parauerat! vagari passim
ac modo laborātibus suis succurrere! modo hostes
vbi confertissimi obstiterant! inuadere. manu con-
sulere militibus! quoniam imperare (conturbatis
omnibus) non poterat. Iamq; dies cōsūptus erat!
quom tamen barbari nichil remittere. atq; vti re-
ges preceperant noctem pro se rati! acrius instare.
Tunc marius ex copiā rerum consiliū traxit.

Atq; vti suis receptui locus esset! colles duos pro-
pinquos inter se occupat. quorū i vno castris parū
āplo fōs magnus aque erat. alter vsui oportunus /
quia magna parte editus et preceps! pauca muni-
mēta gerebat. Ceterū apud aquā lyllā cū equitibus
noctē agitare iubet. Ipē paulatī disperlos milites /
neq; minus hostibus cōturbatis! i vnū cōtrahit. deī
cūctos pleno gradu i collē subducit. Ita reges loci
difficultate coacti! prelio deterrētur. Neq; tamē lu-
cs longius abire sinunt. sed vtroq; colle multitudie
circūdato! effusi cōsedere. Deī crebris ignib; factis
plerūq; noctis barbari suo more letari exultare. stre-
pere vocib; et ipli duces feroces! q nō fugere! aut
pro victoribus se agere. Sed ea cūcta romanis / ex
tēbris et edicioribus locis / facilia visu! magnocq;
hortamēto erat. Plurimū vero marius īpericia ho-
stū cōfirmatus! q maximū silētiū haberi iubet ne li-
gna quidē (vti peruigilias solebāt) canere. Dein vbi
lux aduectabat defellis iā hostibus / ac pauloātē som-
no captis de īprouiso vectigales. itē cohortū / tur-
marū / legionū tubicines / simul oēs signa canere.
milites clamorem tollere / aut portis erumpere iu-
bet. Mouri atq; getuli / ignoto atq; horribili sonitu
repente excitī! neq; fugere neq; arma capere! neq;
omnino facere / aut prouidere quicq; poterant.

ita cūctos ltrepitu / clamore (nullo subueniēte / no-
lris istatibus) tumultu / terrore / formido quasi ve-
cordia acceperat. Deniqz oēs fusi / fugatiqz. arma z
signa militaria pleraqz capta. Pluresqz eo prelio q̃
oibus superioribus / iterēpti. Nā sōno / et metu ilo-
lito. impedita fuga;

BEin marius (vti ceperat) in hiberna profici-
scitur / que propter cōmeatū in oppidis ma-
ritimis agere decreuerat. Neqz tamē victoria / socors
aut ilolēs factus. sed pariter. atqz in cōspectu hostiū
quadrato agmine icedere. Sylla cū equitatu apud
extimos. i sinistra parte aulus mauius cū fūdito-
ribus et sagittariis. preterea cohortes ligurū cura-
bat. primos z extremos cū expeditis manipulis tri-
bunos locauerat. Perfuge minime cari. et regionū
sciētissimi / hostiū iter explorabāt Siml' cōsul quasi
nullo iposito / oīa prouidere. apud oēs adesse. lauda-
re et increpare merētes. ipē armatus itētulqz. itē mi-
lites cogebat neqz secus / atqz iter facere / castra mu-
nire. excubitū i porta / cohortes ex legionibus / pro
castris / equites auxilarios mittere. Preterea alios
super vallū i munimētis locare. vigiliās ipē circū
ire / nō tā diffidētia futuri operis quod iperauisset /
q̃ vti militibz exeq̃tus cū iperatore labor volētibz
eēt. z lane marius illoqz aliisqz tēporibz iugurthini

belli / pudore magis q̃ malo / exercitum coercebat.
Quod multi per ambitionē fieri aiebāt. alii q̃ a pu
ericia cōsuetā duriciā / et alia que ceteri miseras vo
cant / voluptati habuisset. nili tamen R. P. ab illo
pariter ac leuissimo īperio bene / atq̃ decore gesta.
Egitur quarto deniq̃ die haud longe ab oppido cyr
tha / vndiq̃ simul spectātores citi sese ostēdūt. quare
hostis adesse itelligitur. Sed quia diuersi redeūtes
alius ab alia parte / atq̃ omnes idem significabant /
cōsul incertus quonāmodo aciem instrueret / nullo
ordine conmutato / aduersū omnia paratus / ibidem
operitur. Ita iugurtham spes frustrata / qui copi
as in quatuor partes distribuerat. ratus / ex omni
bus eque aliquos ab tergo hostibus venturos. In
terim sylla q̃ primum hostes attigerāt / cohortatus
suos turmatim et q̃ maxime confertis equis / ipse /
aliq̃ mauros inuadunt. Ceteri in loco manentes /
ab iaculis eminus emissis / corpora tegere. et si qui
in manus venerāt / obtrūcare. Dū eo modo equites
preliarētur / Bocchus cum peditibus quos volux fi
lius eius adduxerat / neq̃ in priore pugna in itinere
morati / affuerant / postremā romanorū aciem in
uadūt. Tum marius apud primos agitabat / q̃ ibi
iugurtha cum plurimis erat. Dein numida / cognī
to bocchi aduētū / clā cū paucis ad pedites cōuertit.

Ibi latine (nā apud numātiā loqui didicerat) exclamat! nostros frustra pugnare. pauloātē mariū sua manu interfectū. simul gladiū sāguine oblitū ostendere. quē ī pugna satis īpigre occiso pedite nostro! cruentauerat. Quod vbi milites accepere! magis a trocitate rei / q̄ fide nūci terrētur. simulq; barbari animos tollere! et īpercullos romanos acrius ītendere. Iamq; paulū a fuga aberāt! cum sylia (profligatis his quos aduerlū ierāt) rediēs! ab latere mauris icūrrit. Boccho statī auertitur. At iugurtha dū sustentare suos! z prope iā adeptā victoriā retinere cupit circūuētul ab equitib; dextra sinistraq; oib; occilis! solus īter tela hostiū vitatūdo erupit. Atz īterī marius fugatis eq̄ tibus! accurrit auxilio suis quos pelli iam acceperat. Deniq; hostes iam vndiq; fuli tū spectaculū horribile ī cāpis patētib; lequi. fugere. occidi. capi. equi atq; viri afflictī. ac multi vulneribus acceptis! neq; fugere posse! neq; quietē pati. Niti modo / ac statim cōcidere. Postremo oīa / qua vilis erat! cōstrata telis. armis. cadaueribus. et inter ea humus īfecta sāguine;

D Ostea loci cōsul haud dubie iā victor peruenit ī oppidum cyrtham. quo īitio profectus intenderat. Eo post diem quintum quo iterum barbari male pugnauerant! legati a Boccho veniunt.

q̄ regis verbis ab mario petiuere duos q̄ fidissimos
ad eū mitteret. velle de suo et. P. R. cōmodo cū his
differere. Ille statī L. syllā. et aulū mauiū ire iu-
bet. Qui q̄q̄ acciti ibant! tamē placuit verba apud
regē facere! ingeniū aut aduersū flecterēt! aut cupi-
dū pacis vehemētius accēderēt. Itaq; syllā cuius fa-
cūdie non etati a mauiō cōcessū! pauca verba huius
cemodi locutus est;

R Ex bocche magna nobis leticia est! cū te ta-
lē virū dii monuere! vti aliquādo pacem q̄
bellū malles. neu te optimū / cū pessimo oīum iu-
gurtha miscēdo! cōmaculares. simul nobis demeres
acerbā necessitudinē! pariter te errantem / et illū sce-
leratissimū persequi. Ad hoc P. R. iam a prīcipio
iopi melius visum amicos / q̄ seruos querere. tu-
tiulq; rati! volentibus q̄ coactis iperitare. Tibi ve-
ro nulla oportunior amicicia nostra. primū! q̄ pro-
cul absumus. in quo offēse minimū! gratia par!
ac si prope adessemus. Dein q̄ parentes abūde ha-
bemus. amicorū copia! neq; nobis neq; cuiq; oīū satis
fuit. Atq; hoc vtinā tibi a prīcipio placuisset. Pro-
fecto ex P. R. ad hoc tēpus multo plura bona ac-
cepisses! q̄ mala perpessus esses. sed quoniā huma-
narū rerum pleraq; fortūa regit. cui scilicet placu-
it / et vim et grām nostrā te experiri. nūc quoniam

per illam licet festina atq; vti cepisti perge. Multa
atq; oportuna habes! quo facilius errata / officiis su-
peres. Postremo hoc in pectus tuū dimitte! nunq̃
.D. R. beneficiis victum esse. Nam bello quid va-
leat! tute scis.

Ad ea Bocchus placide / z beigne / simul pau-
ca pro delicto suo verba facit. se non hostili
animo! sed regnum ob tutandum arma cepisse. Nā
numidię partem vnde iugurtham expulerat! iure
belli suam factam. eam vastari a mario! pati nequi-
uisse. Preterea missis antea romam legatis repulsū
ab amicicia. Ceterum vetera omittere! actum si per
marium liceret! legatos ad senatum missurū. Dein
copia facta! animus barbari ab amicis flexus. quos
iugurtha (cognita legatione Sylle / et Mauli) me-
tuens! id quod parabatur / donis corruperat;

Marius interea exercitu / in hibernaculis com-
posito! cum expeditis cohortibus / et parte e-
quitatus proficiscitur in loca sola! obsestum turrim
regiam / quo iugurtha profugas omnes presidium
impoluerat. Tū rursus Bocchus flectitur erga ro-
manos / seu reputando que sibi duobus preliis euo-
nerant! seu admonitus ab aliis amicis quo incor-
ruptos iugurtha reliquerat! ex omī copia necessa-
riorū quinq; delegit. quorū et fides cogita! et iuge,

nia validissima erant. eos ad mariū / ac deinde si pla-
ceat / romā legatos ire iubet. agendarū rerū / et quo-
cūq; modo belli cōponēdi / licentiam iplis permittit
Illi mature ad hiberna romanorū proficiscuntur.
Deinde in itinere a getulis latronibus circūuenti /
ipoliatiq; / pauidi sine decore ad syllam profugiant
quē cōsul ī expeditionē proficiscens / pro pretore in
castris reliquerat. Eos ille nō pro vanis hostibz vti
meriti erāt / sed accurate ac liberaliter habuit. Qua-
re barbari / et famam romanorum auaricie fallam
et syllam ob munificentia in se amicum rati. Nam
etiam tum largitio multis ignota erat. Nemo mu-
nificus putabatur / nisi pariter volens. dona omnia
in benignitate habebantur. Egitur questori man-
data bocchi patefaciunt. simul ab eo petunt / vti fau-
tor consultorq; sibi assit. Copias / fidem / magnitu-
dinem regis sui / et alia que aut vtilia / aut beniuo-
lentie esse credebant / oratione extollūt. Dein sylla
omnia pollicito / docti quom apud Mariū / item
apud senatum verba facerent / circiter dies .xl. ibidē
operiuntur. Marius vbi infecto quo intenderat ne-
gotio / cyrtham redit. et de aduentu legatorum cer-
tior factus est. eolq; et syllam ab vtica venire iubet
Item L. belienum pretorem. preterea omnes vni-
usq; senatorii ordinis. quibus cum mandata Bocchi

rognouit. in quibus legatis romam potestas eundi
lit. et a consule interea inducie postulatur. Ea sylle
et plerisque placuere. pauci ferocius decernunt. scz i-
gnari rerum humanarum. que fluxe et mobiles se-
per. in aduersa mutantur. Ceterum mauri impetra-
tis. omnibus rebus. tres romam profecti. cum gneo
octauio rufone. qui questor in africam stipendium por-
tauerat. duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum
cetera. tum maxime benignitatem et studium sille li-
bens accepit. Romeque legatis eius postquam errasse re-
gem. et iugurthe scelere lapsum deplorati sunt. ami-
ciciam et fedus petentibus. hoc modo respondetur
Senatus et. P. R. beneficii. et iniurie memor esse so-
let. Ceterum boccho quoque penitet delicti. gratiam fa-
cit. fedus et amicitia dabitur. quom meruerit.

Quis rebus cognitis. bocchus per fratres a ma-
rio petiuit. uti sillam ad se mitteret. cuius ar-
bitratu. communibus negociis consulereetur. Is mis-
sus cum presidio equitum ac peditum. item fundito-
rum. et baleatorum. Preterea ire sagitarii. et co-
hors peligna cum velitaribus armis. itineris pro-
perandi causa. neque his secus. atque aliis armis. aduer-
sum tela hostium (quod ea leuia sunt) muniti. Sed in ite-
nere quinto denique die Volux filius Bocchi repete

in campis patentibus cum mille nō amplius equi-
tibus / sese ostendit. qui temere et effuse eūtes / syl-
le ōnibusq; aliis / et numerū āpliorē / et hostilē me-
tū efficiebant. Egitur se quisq; expedire. arma atq;
tela temptare / intendere. Timor aliquātus. sed spes
amplior / quippe victoribus / et aduersum eos quos
sepe vicerāt. Interim equites exploratū premissi /
vti erat quietam rē denuntiant. Volux adueniēs /
questorē appellat. dicitq; se a patre boccho obuiam
illis / simul et presidio missū. Deinde per eū et pro-
ximū diem sine metu / coniuncti eunt. Postubi ca-
stra locata / et diei vesp̄er erat / repente maurus īcer-
to vultu pauēs / ad syllā accurrit. dicitq; sibi ex spe-
culatoribus cognitū / ingurthā haud procul abesse.
Simul / vti noctu clam secū profugeret / rogat / atq;
hortatur. Ille animo feroci negat se totiens fūsum
numidam pertimescere. virtuti suorū satis credere
Etia si certa pestis adesset / mansurū potius / q̄ pro-
ditis suis quos ducebat) turpi fuga / incerte / ac for-
sitan post paulo morbo īteriture vite parceret. Ce-
terū ab eodem monitus vti noctu proficisceretur /
consilium approbat. ac statim milites cenatos esse
in castris / ignesq; q̄ creberrimos fieri / deinde prima
vigilia silētio egredi iubet. Iamq; nocturno itinere
fessis omnibus / silla pariter cum ortu solis castra

metabatur. Cum equites mauri nūciant iugurthā,
circiter duū milium interuallo ante eos consedis-
se. Quod postq̃ auditum est, tum vero ingens metus
nostros inuadit, credere se proditos a voluce, et in-
sidiis circūuentos. Nec fuere qui dicerent manu vi-
dicandum, neq; apud illum tantum scelus inultum
relinquendū. At sylla q̃q̃ eadem estimabat, tamen
ab iniuria maurū prohibet, suos hortatur, vti for-
tem animum gerant. Sepe ātea paucis strēnuis ad-
uersus multitudinem bene pugnatum, quanto sibi
in prelio minus pepercissent, tanto tutiores fore.
nec quenq̃ decere qui manus armauerit, ab iermis
peditibus auxilium petere, et in maximo metu nu-
dum, et cecum corpus ad hostes vertere. Deīde vo-
lucem (quoniam hostilia faceret, maximū iouē ob-
testatur, vt sceleris, atq; perfidie bocchi testes ades-
set) ex castris abire iubet. Ille lacrimās orare, ne ea
crederet, nichil dolo factum, ac magis calliditate iu-
gurthe, cui videlicet speculātī iter suū cognitum
esset. Ceterum quoniam neq; ingentem multitudi-
nem haberet, et spes opesq; eius ex prē suo pende-
rent, crederet illum nichil palam ausurum, cū ipse
filius testis adesset. Quare optimum factu videri,
per media eius castra palam transire, sese (vel pre-
missis, vel ibidem relictis mauris) solum cum sylla

i. iii.

iturum. Ea res (vti in tali negotio solet) probata. ac
statim profecti sunt. que quonia de improviso accide-
rant. dubio atq; hesitanti iugurtha / in columnes tra-
seunt. Deinde paucis diebus quo ire intenderant.
peruentu est;

Ubi cum Boccho numida quida Aspar noine
multum / et familiariter agebat se. premissus
a iugurtha. qui postq; syllam accitum audierat. ora-
tum et subdole speculatu bocchi consilia ierat. Pre-
terea Dabar massugrade filius / ex gente malmisse /
ceterum materno genere impar. (Nam mater eius
ex concubina orta erat) mauro ob ingenii multa bo-
na carus acceptusq;. Quem bocchus fidem esse ro-
manis multis antea tempestatibus expertus. illico
ad syllam nunciatum mittit. paratu sese facere que
P. R. vellet. colloquio diem / locum / tempus / ipse
deligeret. consulto sese omnia cum illo integra ha-
bere. neu iugurthe legatum pertimesceret. quo res
communis licentius gereretur. Nam ab insidiis eius
aliter sibi cauere nequiuisset. Sed ego cōperior boc-
chum magis punica fide / q̃ ob ea que predicabat.
si nul romanos / et numida spe pacis acciuisset. mul-
tūq; cum animo suo voluere solitum. iugurtham
romanis. an illi syllam tradere. libidinem eius ad-
uersus nos. metum pro nobis suasisse. Egitur sylla

respondit! pauca se coram aspare locuturum. Cete-
ra occulte / nullo ant. q̃ paucissimis presentibus. si-
mul edocet que sibi responderentur. Postq̃ (sicuti
voluerat) congressi: dicit se missum a cōsule venisse
quesitum ab eo! pacem / an bellum agitaturus fo-
ret. Tunc rex (vti preceptum fuerat) post diem. x.
redire iubet. ac nichil etiam tunc decreuisse! sed illo
die responsurum. Deinde ambo i sua castra digres-
si sunt;

Sed vbi plerunq̃ noctis processit! Sylla a Boc-
cho occulte accersitur. ab utroq̃ fidi tātūmō
interpretes adhibentur. Preterea dabar īternūtius
sanctus vir iurat ex sententia ambobus. Ac statim
rex sic incept;

Nūq̃ ego ratus sum fore! vt rex maximus
in hac terra / et omnium quos noui / priuato
homini gratiā deberē. Et me t̃ ercle silla ante cogni-
tum! multis orantibz / aliis vltro egomet opē tuli.
nullius indigui. id īminutū esse! quod ceteri dolere
solent. ego letor. Fuerit michi preciū aliquādo egu-
isse tue amicitie! qua apud animū meū nihil carius
habeo. Id adeo experiri licet. arma / viros / pecuniā
postremo q̃cquid aīo libz! sume / vtere. et quoad vi-
ues! nūq̃ tibi redditā grāz putaueris. sēper apud
me ītegra erit. Deniq̃ nichil me sciēte frustra voles

Nam (vt ego exilimo) regem armis / q̃ munificen-
tia vinci! minus flagitiosum. Ceterum de P. R. ve-
stra cuius curator huc missus es paucis accipe. Bel-
lum ego P. R. neq; feci! neq; factum vnq̃ volui.
Fines meos aduersum armatos armis tutatus sum
Id omitto! quando vobis ita placet. Gerite vti vul-
tis contra iugurtham bellum. Ego flumen mulu-
cham quod inter me z micipsam / nō egrediar. neq;
intrare iugurtham sinam. Preterea si quid me vo-
bis dignū petueris! haud repullus abibis;

AD ea sylia pro se breuiter et modice / de pa-
ce et de communibus rebus multa disseruit.
Deniq; regi patefecit! q̃ polliceatur / senatū et P.
R. (quoniam armis amplius valuisset) nō in gra-
tia habituros. Fatiendum esse aliquid! quod illorū
magis q̃ sua re tulisse videretur. Id adeo in prom-
ptu esse! quoniam cōpiam iugurthe haberet, quam
si romanis tradidisset fore / vti illi deberetur q̃ plu-
rimum amicicie. fedus. numidie partem, quam nūc
peteret! tamē vltro aduēturā. Rex primū negare.
agitare cognacōz / affinitatē. preterea fedus iterue-
nisse. ad hoc metuere / ne fluxa fide vsus! populariū
aīos aduerteret quis et iugurtha carus! z romani
inuisi erant. Deniq; lepius fatigatus! leniter et
ex voluntate sylle omnia sese facturum promittit.

Ceterū ad simulādā pacē cuius numīda defessus bel
lo / auīdissimus erat / que vtilia vīla sunt / cōstituūt.
Ita dolo composito digrediūtur;

ET rex postero die asparē iugurthe legatum
apellat . dicitq; sibi per dabarem ex sylla co-
gnitū posse cōditionibz bellum cōponi . q̄ obrem re-
gis sui sententiam exquireret . Ille letus in castra
iugurthe proficiscitur . Deīde ab illo cūcta edoctus
properato itinere / post diem octauum redit ad boc-
chum / et ei nūtiat iugurtham cupere omnia que ī-
perarentur facere . sed mario parū confidere . Sepe
antea cum imperatoribz romanis pacem cōuētā
frustra fuisse . Ceterum bocchus si ambobus con-
sultum / et ratam pacem vellet / daret operā / vti vna
ab omnibus quali de pace in colloquiū veniretur .
ibiq; sibi syllam traderet . cum talem virum in pote-
state habuisset / tunc fore / vti iussu senatus / aut po-
puli fedus fieret . Neq; hominē nobilē nō sua igna-
uia / sed ob rem publicam in hostium potestate / re-
lictū iri . Nec maurus secū ipē diu voluēs / tādē pro-
misit . ceterū dolo / ā vere cūctatus / parū cōperimus
Sed plerūq; regie voluntates vt vehemētes / sic mo-
biles / et sepe ipē sibi aduerse . Postea tpē z loco cōsti-
tuto ī colloquiū vti / de pace veniretur / bocchus syl-
lā mō / mō iugurthe legatū appellare . beigne hēre

Idē ambobz polliceri. Illi pariter leti! ac spei bone
pleni esse. Sed nocte ea que proxima fuit ate diem
colloquio decretū! maurus adhibitis amicis! ac sta-
tim immutata volūtate / ceteris remotis! dicitur le-
cum ipē multū agitauisse! vultu colore / motu cor-
poris pariterq; aīmo varius. que scilicet ita tacente
ipso occultasse! et oris immutacōne patefecisse. Ta-
men postremo syllā accersiri iubet. et ex illius scē-
cia numide insidias tendit. Deīde vbi dies aduenit!
et ei nūciatū est iugurtham haud procul abesse! cū
paucis amicis / et questore nostro / quasi obuius ho-
noris causa! procedit in tumultum facilimū visu i-
sidiatibus. Eodem numida cū plerisq; necessariis su-
is iermis (vti dictum erat) accedit. Ac statim signo
dato! vndiq; simul ex insidiis inuaditur. Ceteri obtrū-
cati. iugurtha sylle victus traditur. et ab eo ad ma-
riū deductus est;

PEr idē tempus aduersū gallos a ducibus no-
stris. Q. Scipiōe et. M. maudio male pugna-
tum est. quo metu omis italia cōtremuerat. Illicq;
et inde vsq; ad nostram memoriā romani sic habu-
ere. Alia omnia virtuti sue prona esse. Cum gallis
pro salute! nō pro gloria certare;

SEd postq; in numidia bellum confectum! et
iugurthā vinctū adduci romā nūciatum est!

marius consul absens factus est. et ei decreta prou-
cia gallia ē. isq; kalen. ianuarii magna gloria consul
triumphauit. Ea tempestate spes / atq; opes ciuita-
tis in illo site sūt;

C. Crispi Salustii de bello Iugurthino liber finit;

Impressus parisiis ī vico sancti iacobi in
interfignio follis viridis. Mil. cccc. lxxix.

De morte iugurthe disticon;
Qui cupis ignotū / Iugurthe noscere letum.

Tarpeie rupis / trulus ad ima ruit.
Quē tegit hec celspes mūdi fuit īpius hospes.

Dilexit rabiem non habeat requiem;

Quos bellona viros olim cōculserit armis!

Egregie crispus disserit hoc opere,
Quilquis amas igitur nūc bello Itrēnuus esse!

Ex crispo discas fortia facta sequi.
Sin magis oblectat ornate copia fandi!

Rectiloquus fias crispus vt ipē fuit.
Abste percipit id preclara lutezia! que sic

Flos prope diuina perpolit arte libros;

Fratrū cede madēs numidarū retōr iniquus!

Flostis item rome pullus ab arce ruit;

39

